سنڌي شعر
جي
تواريخ

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

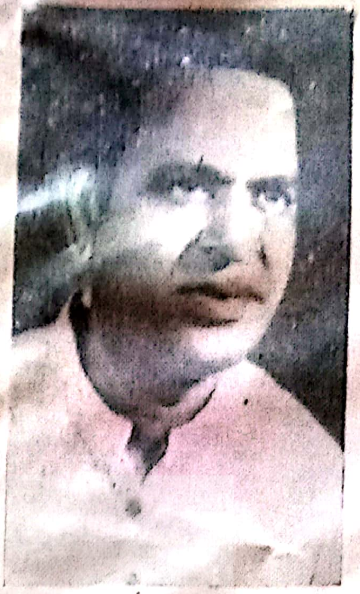

ڊاڪٽر ديال آشا پرسنل
ساهتيڪار ۽ سماج شيوڪ آهي،
تعليمدان ۽ شاعر آهي ، ڪيس
ڪيترن ئي ڪتابن تي سرڪاري
انعام عطا ٿيا آهن. هي مسڪينن
محتاجن ۽ گهرجائو وديارٿين جي
ڪيڏي نه لگن ۽ اتساهه سان
خدمت ڪري رهيو آهي .
روحاني راهه جو پانڌيئڙو آهي.
ڪاليج جي جوابداري سنڀاليندي
هن پاڻ جا سنڌي-هندي ساهتيه
۽ سماج جي شيوا پڻ ڪئي
آهي تنهن لاءِ ڪيس ڌنيواد.
سندس هيءَ نئين تصنيف
" سنڌي شعر جي تواريخ "
سنڌي ادب ۾ اضافو آهي.

ناري گرساڻي
ائڊووڪيٽ سپريم ڪورٽ
پريزيڊنٽ
آل پارٽ سنڌ پنچايت
فيڊريشن

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سنڌي شعر جي تاريخ

مصنف

ڊاڪٽر ديال ڪوٽومل ڌامبجا "آشا"

ايم.اي پي ايڇ.ڊي.

پروفيسر

سنڌي ويڀاڳ

وائيس پرنسيپال

شريمتي چاندي ٻائي همٿمل منسکاڻي ڪاليج

الهاسنگر-٣

پهريون ڇاپو جون ١٩٨٤

Gul Hayat Institute

قيمت ٦٠ رپيا

انجلي پرڪاشن

الهاسنگر-٤٢١٠٠٥

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

آشيرواد

سونهاري سنڌڙيءَ ۾ سوين شاعر پيدا ٿيا آهن، جن انيڪ وشين تي شعر لکيو آهي. پياري ديال ڪوجنا ڪري انهن شاعرن جي زندگيءَ ۽ ڪاوِيہ بابت عالماڻو ڪتاب ”سنڌي شعر جي تواريخ“ لکي سنڌي ساهتيہ جي اموليہ سيوا ڪئي آهي. ذڪر ڪيل شاعرن مان گهڻا ڪوي اهڙا آهن جن جي ڪاويہ ۾ تصوف ۽ ويدانت جا ڳوڙها وشيہ سمجهايل آهن. آڌيانمڪ ۽ وهنوارڪ لحاظ کان بہ سندن شعر رهنمائي ڪري ٿو.

پياري ديال آشا کي ڌنيواد آهي جو هن جاکوڙ ڪري، رائيون جاڳي ”سنڌي شعر جي تواريخ“ لکي آهي. هن کان اڳ هن پياري ڪيترائي سندر پستڪ لکيا آهن، جن مان ڪن تي کيس پرسڪار بہ مليا آهن. شل پرماتما جي مٺس آسيس ٿيندي رهي جو اڃا ساهتيہ جا وڌيڪ گهڙا ڀري پيهنجي جاتيءَ جو شان بلند ڪري.

سوامي شانتي پرڪاش مهاراج

Gul Hayat Institute

Printed by: Shri Madhawdas J. Chhatani (Achhra) at
Shree Geeta Printing Press, Ulhasnagar-3 (Phone: 1016)
Published by: Shrimati Lajwanti Dayal 'Asha' Bk. 1974/6,
Ulhasnagar-5, on behalf of Anjali Prakashan.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڀال آشا ٿي دادا ساڌو واسواڻيءَ جي آسيس سندن اکرن ۾

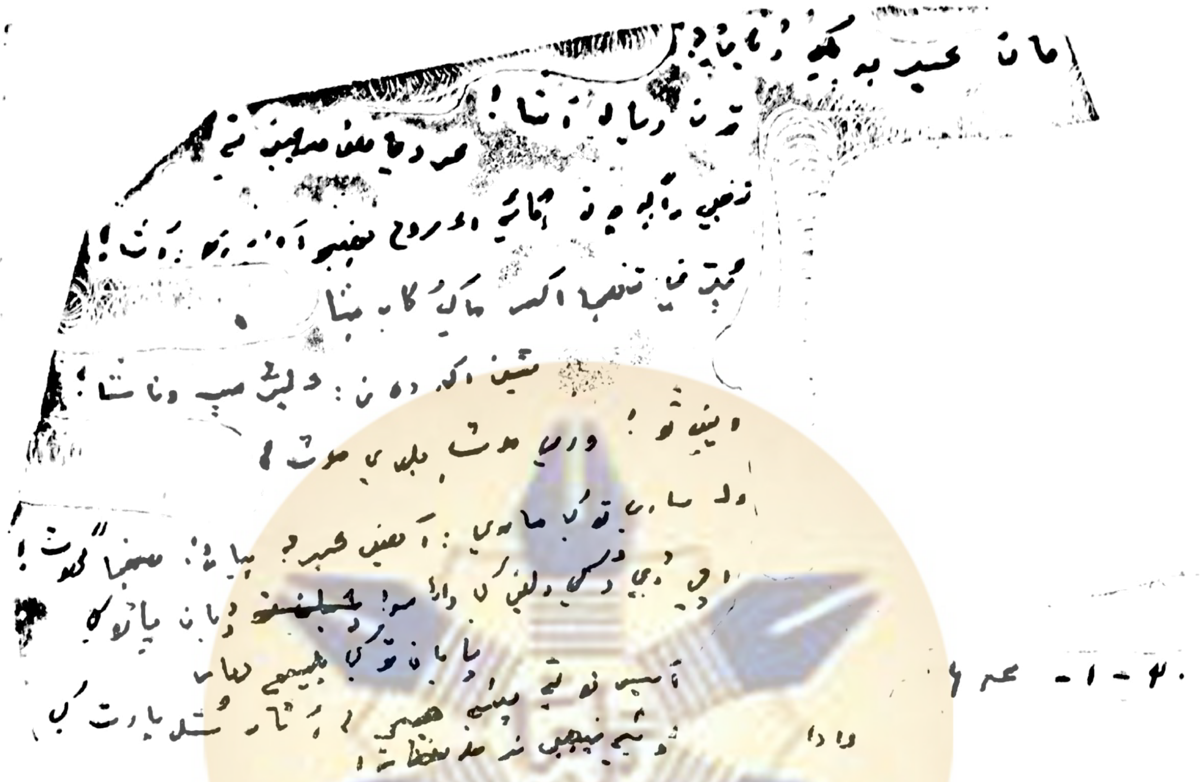

ماڻ ڪير جو لکي ڏيان؟ تون ديال آشا!

ڪر ديا ھن مسڪين ٿي

تنھنجي راهہ ۾ ٿو ڳائي اڪ روح جنھنجو آواز آھ! آشا!

ٻڌي تنھنجا اکر ماکيءَ کان مٺا

ٿين دکہ دور: ڪليش سڀ وناشا!

وڃين ٿو! وري موت، جلدي موت!

دل ساري توکي ساري: آھين ڪٿي؟ پيارا! منھنجا گھوٽ.

اچي ڏي دکي دلين کي دلاسو! ڏيان ڇا توکي

ٻاٻان توکي حليمي ھار!

آسيس ھئي تولي چمڪي: اُٿار ستل ڀارت کي!

ڏيئي نيمھن نرمل نھار!

پونا ٢٠-١-٦٤ دادا

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ٻه ۂشپ

سنڌ آهي اسانجو وطن، شل وطن نہ وساريان! ڪٿي لڀڻ نيارا
نگر ڏي نهاريان! وري وري، خاص ڪري سڄ لهڻ وقت جڏهن
آسمان ۾ عجيب رونق پکڙيل هوندي آهي، نماڻن نيڻهن پريل
نيڻن سان نگر ڏي، سنڌ ڏي نهاريندو آهيان، سنڌڙي جيءَ
جندڙي، منڙي امڙ جنهن جي گود ۾ نڍپڻ ۾ رانديون ڪيم،
منڙي سنڌ بابت ڪيتريون يادگيريون دلجو دل ۾ سمايل آهن.
سنڌ جا سنت درويش جن جون روح رهاڻيون اندر کي آنند
ڏينديون هيون، جن جي در جي مٽيءَ به مان پاتو انهن درويشن
سنتن مان ڪي شاعر به هئا. انهن پنهنجي شعر ذريعي روحاني
راز سليا. شاهه لطيف، سچل سرمست، سامي صاحب، بيدل
بيڪس ۽ ٻيا انيڪ شاعر جن جي ڪلام پڙهڻ ۽ ٻڌڻ سان روح
کي راحت پئي اچي، انهن شاعرن جي زندگي ۽ ڪلام بابت
منهنجي پياري پروفيسر ديال آشا "سنڌي شعر جي تواريخ"
لکي آهي.

پياري ديال آشا کي ڌنيواد آهي، جنهن محنت ڪري
سنڌ هند جي سنڌي شاعرن جي شعر جو اونهون اڀياس ڪري
هي سندر پستڪ "سنڌي شعر جي تواريخ" لکي آهي. هن
پستڪ ۾ فقط محنت ڪين آهي پر محبت به آهي، چو نہ.
پياري ديال آشا جي دل ۾ آهي سنتن درويشن، صوفين ۽ شاعرن
واسطي سِڪ سنيهه ۽ شرڌا. سندس هردي جي اندر آهي درد
دردوند ڪا درد، ان درد ۾ وري سندس اکيون ٽين ٽيون آليون،
سندس نيڻن مان وهي ٿو نير، انهن ڳوڙهن جي پيداش آهي
هي سندر پستڪ، شل هن پستڪ کي عجيبن جي آسيس اچي!

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

تاثرات

"سنڌي شعر جي تواريخ" لفظ ۽ لفظ پڙهي اُن. هي الهاس کوج ۽ محنت جو نتيجو آهي. مونکي شخصي آزمودو آهي ته هن قسم جي الهاس لکڻ ۾ ڪيتري نه ايياس جي ضرورت هوي ٿي. مان ڊاڪٽر ديال "آشا" کي هن الهاس لکڻ تي ڌنيواد ٿو ڏيان. مون ساهتيه اڪاڊمي لاءِ "سنڌي شعر جو انتخاب" تيار ڪيو ۽ پنهنجي سر "سڪ جي سوغات" سنڌي شعر جي شيدائن لاءِ سنگره ڪئي ۽ ائين ڪندي مونکي جيڪا جاکوڙ ڪرڻي پئي انهن شاعرن جي ڪلام گڏ ڪرڻ لاءِ ڪيترن درگاهن تي وڃڻو پيو ۽ ڪيئن جهنگ جهر جهاڳڻا پيا. ڪتاب لکڻ ۾ لڌو ڪوڙي ۾ اُن سان گڏ محنت ۽ ايياس. پڙهندڙ ڏيندا ان ۾ ڪتاب پڙهي پنهنجو راءِ ڏئي ڇڏيندو، ته ڪلام ڪٺي ڪرڻ واري کي ٻار ڄڻيندڙ ماءُ جيان سور ڪاٽڻا پون ٿا.

سنڌي شعر جي الهاس تي اڳ به ڪن علمدانن ۽ اديبن قلم آزمائي ڪئي آهي، جنهن ۾ الڳ الڳ شاعرن جي زندگيءَ مان حوالا ڏئي اُنهن جي شعر تي شرح ڪئي آهي، ڪوتا تي ٽيڪا ڪئي آهي. محمد صديق ميمڻ، لطف الله بدوي، نبي بخش بلوچ، پروفيسر ايل ايڇ اجواڻي ۽ ٻين عالمن ان موضوع تي وڏي ڪوشش ڪري اسانکي گهڻي ڄاڻ ڏني آهي پر انهن مڙني جو مطالعو ڪري ڊاڪٽر ديال آشا هڪ نئي ڪتاب ۾ جيڪا ڄاڻ ڏني آهي تنهن لاءِ هن نه صرف شاباس لهي پر داد به لهڻو. اڳين ڪتابن ۾ گهڻو تڻو صرف، ڪلاسيڪي دور جي شاعرن ۽ شعر جي اوسر بابت احوال ڏنو ويو آهي پر هن تواريخ ۾ ڪيترن جديد شاعرن جو به ذڪر ٿيل آهي. اڳين شاعرن مان

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪيترن اهڙن شاعرن جو بہ احوال ڏنو ويو آهي جن جا نالا بہ ٻڌل ڪين هئا.

ورهاڱي کان پوءِ هند ۽ سنڌ ۾ جيڪي نوان نوجوان شاعر پيدا ٿيا آهن، جن شعر جي باغ ۾ بهارون آنديون آهن، ڊاڪٽر ديال آشا انهن جي سڃاڻپ ڪرائي ۽ انهن جي ڪلا جي ڪٿ ڪري سنڌي شعر جي ارتقاءَ جي اوسر ۾ وڏو اضافو ڪيو آهي. ديال آشا هڪ تمام مشغول ماڻهو آهي، جيڪو نہ صرف ساهتيڪ سرگرمين ۾ اهڙو وڌي ٿو پر سماجڪ ۽ ڌارمڪ مشغولين ۾ مصروف رهي ٿو. اهڙين مشغولين جي باوجود ادب جي کيتر ۾ ڪيئن ٿو پنهنجو وقت ڏيئي سگهي سا هڪ عجب جي ڳالهہ آهي. پر هو ٻاهرين آچارن آهي ۽ ٻيو ڪجهہ پوءِ. دل ۽ دماغ جي اڪثر رفتار جو هن جي هٿ تي اثر پوي ٿو. هن جو قلم ازخود هلڻ لڳي ٿو. ڇاڪاڻ تہ جيڪڏهن ڪالب ڪلڪ کان ڪم نہ وٺي تہ هو پنهنجي زندگي ويرٿ سمجهي.

آنڌيان غم ڪي چليگي تو سنور جائونگا،
مين تيري زلف نهين جو بکر جائونگا،
دارو مقتل ۾ بلائي ڪي ضرورت ڪيا هي،
ميري هاٿون سي قلم ڇين لو مر جائونگا.

هو مرڻ نٿو چاهي. جنهن وقت هن لکڻ بند ڪيو تنهن وقت سمجهس جيون جي پڄاڻي آهي. ديال آشا سنسڪرت، هندي ۽ سنڌي ڀاشائن جو ابياس ڪيو آهي. انهن ٽنهي ڀاشائن جو پورو اپيوگ ڪري هن ڪاليداس، سنت تلسيداس، ڪبيرداس، سورداس، ميران ۽ گرونانڪ جي رچنائن مان پريرڻا پراپت

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

پيارو ديال آشا اِڪ وِدوان آهي ، هُن ڪيترن وديا جـو اڀيان ڪيو آهي. ڪيس هندي ۾ Ph.D. ڊگري مِلي، هُن پنهنجو ڪم ڪڏهن نه ٿڪجي ڪري رهيو آهي . سنڌي سماج جـو اِڪ نشڪام سيوادار آهي ۽ ٻالڪن ٻالڪين ۽ نوجـوانن واسطي ڪيس بيحد پيار آهي. پيارو ديال آشا ڪيڏو نه ڪم ڪري ٿو! ڪاليج ۾ پاڙهي، وِدوانن، اڪادمين ۽ پيڙن جي سيوا ڪري، ڪن ڪن سنستائن جي ديکه ڀال ڪري ، هـر روز ستسنگ ۾ حاضر رهي. لڳي ٿو هوندي به وقت ڪڍي ساهتيه جو سرجن ڪري ٿو . سنڌي ساهتيه ۾ ڪاڻو ڪيترو اڳاڻين. پاڻ ڪوي آهـي ، واڳيندڙ آهي. سندس ڪوتائون امڪن سان ڀرپـور آهن. سندس آواز ۾ مِٺاج آهي.

هن سنڌر پستڪ ۾ پياري ديال آشا نه صرف اڳاڻن شاعرن جي شعر جي روشني وِڌي آهي پـر شروع کـان وٺي اڄ ڏينهن تائين جيڪي معروف ۽ مشهور سنڌي شاعر آهن ۽ ڪـي نوان شاعر پڻ، انهن جي ڪلام جي پڻ جاڻ ڏني آهـي . انهن جي شعر و شاعريءَ جي خوبين جو به ذڪر ڪيو اٿائين.

پياري ديال جي شل اِشور جي وڏيڪ وڏيڪ آسيس ڇمڪي جو جاتيءَ ۽ ساهتيه جا گهڻا پرچندو رهي.

جشن واسواڻي

پيش

ساهتيه جاتيءَ جو سچو خزانو آهي. ساهتيه مان ئي اسانکي پنهنجي پراچين سڀيتا ۽ سنسڪرتيءَ جي جهلڪ ملي ٿي. ساهتيه اسانجي راهه روشن ڪري ٿو. انڪري پنهنجي ساهتيه رواجي امولهه خزاني کي محفوظ رکڻ اسانجو فرض آهي. سنڌي ڪاويه اهميت وارو ڪاويه آهي، ڇاڪاڻ ته سنڌ جـــي سڄڻ درويشن پنهنجي پاڙيءَ دوران نه صرف شعر کي مالا مال ڪيو آهي مگر روحاني راز به سمجهايا آهــن. ان ۾ ويدانت ۽ تصوف جي فيلسوفي سمايل آهي.

ديال آشا کي ڏنيوار آهي جـو هـــن ڪافي جاکوڙ ۽ کـوج ڪري سنڌي شعر جي تواريخ لکي آهي. هن تواريخ ۾ هـــن پياري سنڌ جي مشهور معروف شاعرن سـان گـڏ نامعلوم شاعرن جي زندگي ۽ شعر جو ذڪر ڪيو آهي. هـي ڪتاب سنڌي ادب ۾ جوڳي جاءِ والاريندو.

ديال آشا کي لگن آهي، شوق آهي، نه صرف ساهتيه سرجن جو، پر ساهيتڪ کوجنا جو پـــڻ چاهه آهي. خلق خدمت جـــا ڪيترائي ڪم ڪندي هن ڪيترا ناياب ڪتاب به لکيا آهن. هن پياري ٿي پياري دادا ساڌو واسواڻي، پـاءِ جشن واسواڻي ۽ سوامي شانتي پرڪاش مهاراج جـي آسيس آهي جو ان راهه ۾ ثابت قدم وڌندو رهيو آهي. پرماتما جي ڪرپا سان شل اڃا ان راهه ۾ وڌيڪ ۽ وڌيڪ نالو روشن ڪري.

پروفيسر هوتچند گوپالداس آڏواڻي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪئي آهي ته شاهه، سچل، سامي، بيدل، بيوس ۽ ٻين جي ڪلام جو حض حاصل ڪري اُنجو آنند جهڙا سان ونڊڻ جو ڀارن پورو ڪيو آهي. انهن درويشن جي ٻاڻي جي روحاني ڳجهارتن کي سولي سنڌيءَ ۾ سمجهايو آهي ۽ سندن فدي خواهن جو ٻه مثالن سان ذڪر ڪيو آهي. وقت جي گنجائش آهي جو هن ڪتاب جو مهاڳ لکي نٿو سگهان پر ٻوري ۾ ٿي چوڻ ڪافي آهي ته چند وديا_المڪارن ۽ ٻين شاعري صفحن ڀاسٽ جيڪا اوڪ_بوک ديال آشا ڪئي آهي تنهن تي اللائي گهڻا ڪاغذ ڪارا ڪري چڏيان پر اُها ٻورت ٻه ٻاڻ ڪري چڏي اٿس. ڇهه سو ٻنجاهه صفحن جي هن ڪتاب ۾ هيٺين شاعرن جي حياتي ۽ رچنائن جو مختصر ۽ مانئيدار لفظن ۾ بيان ڪرڻ لاءِ رچي ڪهي ۽ چاهه ڪهي، ڏانءُ ڪهي. مان نٿو سمجهان ته هن ڪامياب ڪوشش ڪان پوءِ ديال مات ڪري ويهندو. جڏهن وت لوچ تنهن وت اورت. لوچيندو رهي، اوڀيندو رهي. هي مقالو سنڌي ادب جي شاگردن جي رهنمائي ڪندو ۽ ڪيئن وڌيڪ کوجنا ڪرڻ لاءِ آماده ڪندو.

پروفيسر رام پنجواڻي

Gul Hayat Institute

مقبول ودوان، لهڪڪ، ڪوي، ڪالمسٽ، سماج سڌارڪ ۽ سنڌ
جو پيارو ڊاڪٽر ديال آشا ڪولواڻي ڌاڻپا "آشا" دوارا لکيل
"سنڌي شعر جي تواريخ" گرنٿ ڀـــڱي اهم پهلوءَ اهم -
ڊاڪٽر ديال آشا ٻهومکي ڪلن جو ڀنڊار - ڏاڍو گمڀير ودوان آهي.
آڪاشواڻيءَ لـي وقت بوقت پرسارت ٿيل سندن ٽڪرا، ڪيترا
ڪافي لوڪ پريا ثابت ٿيا آهن - سندن لکيل ڪـــي پارت
سرڪار قدر شناسي ڪندي کين انعام ۽ اڪرار عطا ڪيا آهن.
شڪشا منترالي سنڌس "ڀاڳوءَ جي راڳ مـــان" ۽ "لال پادر
شاستري" ڪتاب آهي، راشٽريه انوسندان ٻـ-ريسرچ دهلي سنڌس
"دادا دُرشن" ۽ "مهڪندڙ مکڙيون" ۽ وطن صدقي آهي، ٻو نمسڪو
طرفان سنڌس دستخط - "شل اهڙا لال جمن" آهي ڪيندريه هندي
نرديشالي سنڌس شوڌ پرٻنڌ "سنڌي ڪويون ڪي هندي ساڌنا"
آهي ، پرسڪار پردان ڪري سنمان ڪيو آهي . مهاتما گانڌيءَ
جي وچار ڌارا کان متاثر ڊاڪٽر ديال آشا سـرل سڀاءُ وارو ۽
نمرتا جي مجسم مورتي آهي.

مون سنڌي شعر جـــي تواريخ گرنٿ جـــو پارکيءَ سان
اڀياس ڪيو آهي. ڪافي محنت ۽ ڪوشش ڪري ڊاڪٽر ديال
آشا سنڌيءَ جاتيءَ سان پال پلايا آهـن - پراچين ڪوين کـــان
وٺي آڌنڪ ڪوين جي شاعريءَ تي روشني وجهندي گوناگـون
پهلن کي ڇهيو آهي. مونکي آشا آهي ته نيون وشواس الم ته سنڌيءَ
جا گهڻگهرا هن گرنٿ مان گيان گوهر پراپت ڪري سنڌس جاڳوڙ
پوري ڪوشش جو ٿورن قدر ڪندا. ايشور در پراٿنا آهي ته.
پرم پتا پرماتما کيس وڏي آوڄا ، صحت ۽ سک اخشي جـــو
هي سنڌي ۽ هندي جا گهڙا پريندو رهي.

آچاريه سوامي گٽمداس مهاراج
مهنت ساڌو پيلا آشرم امبئي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

آشا له آشا

ڊاڪٽر (پروفيسر) ديال آشا سنڌين لاءِ گهريلو نالو آهي. هن
حاصل ڪيون آهن الله لوڪن ۽ سنتن پرشن جون صحبتون ۽
عنايتون. ادبي علمي دنيا ۾ هن قدري نمايي وهيءَ ۾ هـوَ
جيتي چڪو آهي ڏيڍ 'درجن' ڪـان وڌيڪ انعام، پرسڪار ۽
پرشستائون ۽ هيڊٽر ته بمبئي يونيورسٽي سان لاڳو هند ۾ سنڌين
جي وڏي ۾ وڏي بستيءَ الهاسنگر - سنڌونگر ۾ هـوَ آهـي
چاندي ٻائي ڪالمج جي وائيس پرنسيپال جي پد تي. پر انهن
سڀ مشغولين وارو ماڻهو وڌيڪ مشغول آهي ٻيڙن جي نشڪام
شيوا ۾. صرف مهاراشٽر ۾ نه پر ڀارت ڀر ۽ وشو ڀر ۾ جـو آهي
پوج ستگرو سوامي شانتي پرڪاش مهاراجن جـي استاپن ڪيل
جڳتا جڳاردن پرمشد جو روح روان، جنهنجا گونگا ڀـر ڪيير وڏ
ڏيکاڻي وارا نه پر ورات وشو ڀر ۾ ٻهچندڙ شيوا ڪاريه.

نرڌن جو - نماڻن جو مان، ۽ وسيلن جو وسيلو ته آهي هڪ
پريو پرماتما - پر ڏيندو آهي متان ڪنهنجي هٿان - سو پيارو
ديال ته ايشور جو اهڙو دياوان هٿ آهي ۽ مـان اڪثر خط ۽
ڪتابن ۾ هن کي ديالو ديـال ڪري مخاطب ڪندو آهيان.
اهڙي سرشٽ سچڙ جي سچاڻ ۽ سرشٽ ۽ اهـڙو مٺش ٿـي
موزون آهي جو ڪوٽا جهڙي سرشٽ ڪلا جـي ساڌنا ۽ سوڌ
ڪري. اهڙي ڪوچ ڪاچاري ڪاڏي، ات ڪانئي ڪاريه جـو پاڻ
تي هموار ڪرڻ ئي پڌات خـود هڪ معتبر خدمت آهـي ۽
انهيءَ ڪاريه کي لڪسين جوڳيءَ ترتيب سان نباهيو آهي ديال
پنهنجي سنڌي شعر جي تواريخ جي ڳالهي سمپادن ڪيل پنهنجي
تازه ترين گرنٿ ۾، جو وشواس اٿم ته - سنڌي ساهتيه ۾ اوچ ۽
امر پد ماڻيندو. جيئي سدائين جيئي هـي پيارو جـو اهڙو
پرشارٿ ۽ پرڪاشن ڪندو رهي ۽ مالا مال ڪندو رهي سنڌي
جيون جي اوچ پرمپرائن واري پرواهه کي.

هاءِ ڪورٽ لئبرري
بمبئي
۴ جون ۱۹۸۴

گوبند پالئيا

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

عامن جا رايا

* ڊاڪٽر ديال آشا سنڌي شعر جي تاريخ لکندي قاضي قادن
کان اڳ وارن شاعرن کان شروع ڪندي اڄ جي جديد شاعرن
تائين انهن جي شعر تي لکيو آهي. تواريخ لکڻ اَٿ ڪانئيو ڪم
آهي ڇاڪاڻ تہ الهاس ۾ تاريخون، پورا نالا، صحيح وقت ۽
ماحول سڀ ڪنهن ڳالهہ جو بلڪل صحيح ذڪر ڪرڻو پوندو
آهي. اهڙي جفاڪشي تمام ٿورن ماڻهن کان پڄندي آهي جو
اَنيڪ ڪتاب اٿلائي پٿلائي نُور نچوئي، اَٿاه صبر ۽ ڌيرج رکي
تواريخ لکن. ڊاڪٽر ديال آشا کي هن محنت طلبيندڙ ڪم
ڪرڻ لاءِ شاباس هجي.

پروفيسر ٻوٽي ر. هيراننداڻي
پرمکہ سنڌي وڀاڳ
ڪي-سي ڪاليج بمبئي

* اڄ جو زمانو اسپيشلائيزيشن جو آهي-ان ڪري ڪوبہ شخص
ڪنهن خاص ڪم يا ڪلا جي لحاظ کان ڄاتو سڃاتو ٿو وڃي.
ٽئگور ناول نويس هو تہ ڪهاڻي نويس بہ هو، ناٽڪ نويس هو
تہ مضمون نويس بہ- تعليمدان بہ هو تہ فلاسافر بہ- پر ٽئگور اڄ
دنيا ۾ شاعر طور ڄاتو سڃاتو ٿو وڃي.

اسان سنڌين ۾ ٿي اهڙو نالو آهي پروفيسر رام پنجواڻي -
هن صاحب ناول لکيا آهن تہ ڪهاڻيون بہ. مضمون لکيا آهن تہ
ناٽڪ بہ، ڪوتائون لکيون آهن تہ ڳائيندو بہ آهي. تعليمدان
بہ آهي. پر سنڌين ۾ ڄاتو سڃاتو وڃي ٿو تہ سپيتڪ اهڙي طور.
ڊاڪٽر ديال آشا شاعر آهي، مضمون نويس آهي، ڪاڙڪ
آهي تہ سماجڪ ڪارڪن ڪرتا بہ. ڪاليج ۾ وائيس پرنسپال

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

آهي. ۽ اڄ سنڌين ۾ نئيو وڏو ڪيس هڪ ساهتيڪار، ڳالڪ ۽ سماج جو کھٽگھرو ڪري ڇاڏي سگهاڻي ٿو.

ڊاڪٽر ديال آشا انعام حاصل ڪيا آهن. ساراهون حاصل ڪيون آهن، پڙهيون آهن - ۽ انهن سڀني هن جي ٺهڻائي واري پاڻ کي پدلايو ڪونه آهي. هي شخص هڪ نهنو- ڏون ۽، رهه، مان ۽ رهان واري سڌالت ڏي هلندڙ، سڀ جو پلو چاهيندڙ ۽ شاهه صاحب جي لفظن ۾ٽاندڙ

هو چوني، ٿون م چؤ، والـان ورائـي وڻ.

جي پونواري ڪندڙ. سنڌين وٽ سندس قدر آهي.

هي پستڪ "سنڌي شعر جي تواريخ" سنڌي ادب ۾ هڪ کوٽ جي پورائي ٿو ڪري. محمد صديق ميمڻ جي "سنڌي ادبي تواريخ" ۾ اڻ پوري آهي يعني ڪن شاعرن تائين محدود آهي ۽ هن ڪتاب ۾کھڻو ڪري سڀ شاعر ذڪرهيٺ آندا ويا آهن. ڪتاب حوالي طور ڪم اچڻ جهڙو آهي.

تارائڻ پاروي

* محمت، ڊاڪٽر ديال "آشا" صاحب جو وڏي ۾ وڏو ڳڻ آهي. اڻ ڏي پناه ڪوج جو نتيجو آهي هي ۽ موجوده ڪتاب "سنڌي شعر جي تواريخ" هيل تائين سنڌي ساهتيه جي اتهاس بابت انيڪ ۽ انمول ڪتاب رچيل آهن. جن جي هڪ لمبي ۽ شاندار فهرست آهي. ۽ اُهي سڀ ورهاڱي جي احوال تائين محدود آهن.

اوچتو ئي اوچتو سونهاري سنڌ کي الائي ڪهڙي بدنظر لڳي جو هرطرف نفرتن جا نغارا وڄڻ لڳا. تاريخ جي اٿل پٿل سنڌين کي اتو اڌ ڪندي هڪ ٻئي کان الڳ ڪري ڇڏيو ۽ اسان جي ماتر ڀاشا انهن دهشتناڪ نتيجن جي اثر هيٺ اسرڻ کان معذور رهي.

ان بعد سنڌ ۾، ۾ ورهاڱي جي اتهاس کي موڙهن قلمبند ڪرڻ لاءِ سنيون رچنائون لکيون. پر انهن ۾ هند جو مفصل احوال ڪونه ٿو ملي. ضرورت هئي ته اهڙي تصنيف، پڙهندڙن جي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

آڌو اچي، جڏهن ۾ سرحدن جا ويڇا ميٽجا ۽ ويڇا وڃن سنڌي ٻوليءَ لاءِ اڄ ڪانئن جڏهن ته ٻنهجو ٻوڪدان ڏاڍو آهي، جنهن جي محمد کي ڳالهه ڪيو وڃي، ۽ ڏکوڏک سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ کي مالا مال ڪيو وڃي. ڊاڪٽر صاحب، اهڙي ڪوٺ کي ٻوري ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي . تاريخ جو موجوده دور ـــ ٻه مختصر نموني ڏنل آهي. مجموعي طور هن محققاڻي ڪاوش مان هر شاگرد ٻنهجي ضرورت آهر فائدو وٺي سگهي ٿو !

پروفيسر الهڏو ملاٽي
پرمک سنڌي وڀاڳ، جئہ هند ڪاليج امبئي

• پاڻو ڊاڪٽر دياڻ آشا جي لکيل "سنڌي شعر جي تواريخ" سنڌي ادب ۾ هڪ خاص اضافو آهي. ان تواريخ پڙهڻ سان سنڌ جي اعليٰ شاعرن جي شخصيت، شعر ۽ سنڌين فيلسوفيءَ جي پروڙ پوي ٿي. انهن شاعرن جي شاعري پاڻ جدا جدا مثالا لکي سگهجن ٿا. هيءَ تواريخ ڪوجهڙا ڪندڙ شاگردن جي پوري پوري رهنمائي ڪندي.

پروفيسر مينا ڪوب روپچنداڻي

• سنڌيءَ ۾ لڳڀڳ ۽ ڪوجهالڪ ادب جي ڪافي کوٽ آهي. سنڌي ٻولي، سنڌي ساهت ۽ ادبي اصولن لاءِ اسان وٽ گهڻا ـ گهٽيا ڪتاب مس آهن. جيڪڏهن سنڌي ٻوليءَ کي ٻنهجي پاڙيسري ٻولين سان ڀيٽ ڪبي سان ملائي ڏٺو آهي ته ٻوءِ ڪيس پاڻ وٽ هر ڪنهن قسم جو سرمايو موجود رکڻو پوندو. انهيءَ لحاظ کان ڊاڪٽر دياڻ آشا جو سنڌي شعر جي تواريخ هڪ مبارڪ قدم آهي. هن ڪتاب ۾ ودوان ليکڪ سنڌي شعر جي اوسر لاءِ ٻنهجي سهڻي ۽ عالماڻي اپاس موجب روشني وڌي آهي. هيءُ ڪتاب نه، صرف ڪاليجن ۽ يونيورسٽين ۾ سنڌي ساهت جي وديارٿين لاءِ پر ادبي ڪيتر جي جڳياسو شخصن لاءِ به ڪارائتو ثابت ٿيندو.

پروفيسر جگديش لڇاڻي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ارڏن سنڌيءَ جي اظهار ۾

ڊاڪٽر ديال آشا جي ڪلا ۽ شعبا لاءِ اسان جي دل ۾
اهڙي گهڻي عزت آهي، ان ۽ هن ڪتاب لاءِ مختصر اظهار
ڪرڻ لاءِ ماڻي معمولي هن ۾ ڪار، مختصا راءِ ته رهي آهي
ته هي ڪتاب ساهتڪار ۽ ڪوڙي، ڪوجهڙي ۽ سنڌيدان سنڌي ادب
جي الواس ۾ امرتا جي ڀلائي لاءِ لکيو آهي.

مون ٻڌم ڪري وارا ڀارواڻيءَ جي ڪتاب "سنڌ جي
سوغاتون" ۽ "سنڌي ڪلام" وغيره کي به اکين لاءِ رکيو
هو، جنهن ۾ سنڌيءَ جي اڻ ڀانئان شاعرن جو ڪلام هٿ
هٿ ڪري ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي هئي. مون طالب الموليٰ
جي ڪتاب "ياد رفتگان" کي به قدر جي نگاهن سان
ڏٺو آهي، جنهن ۾ سنڌ جي اڻ ڳڻ ۽ مرحوم شاعرن سان واقفيت
ڪرائي وئي آهي، پر ڊاڪٽر ديال آشا جي هن ڪتاب کي
مان سنڌيءَ جي انهن اڻ مهان گرنٿن سان گڏ رکندس، جنهن مان
هڪڙو آهي پروفيسر ڪلياڻ آڏواڻيءَ جو "شاهه جو رسالو"
ٻيو آهي پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ جي "سنڌي نثر جي
تاريخ" ـ الهيس ٽيون ڀيرو ڪتابن جو درجو هن کان گهڻو
قدر ملندو رهندو، جاڪاڻ ته پروفيسر ڪلياڻ آڏواڻيءَ
شاهه صاحب جا ڪلام گڏ ڪري ڏنا سان گڏ ان جي عالماڻي
شرح ۽ هر هڪ داستان ۽ هر هڪ سر بابت ڀرپور علم ۽ احساس
جي گهيري ۽ وڏيري جهڙي سمائي آهي. مرحوم پروفيسر
منگهارام ملڪاڻيءَ به نثر جي تاريخ ۾ ڀرپور راز ۽ انصاف
واريءَ آلوچنا سان نثر نويسن جي وڏڪ جهڙي اصولي ڪئي
ڪئي آهي. هن ٽئين اهڙي ئي اهم ڪتاب ۾ هن نوجوان ادب
جي ڊاڪٽر ڪالج جي پروفيسر، سنڌي نثر ۽ نظم جي ٻاهرين

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

گهوڙ سوار (شهسوار ٿئو چوان) ۽ ڪوجهيڪ نه فقط جاڳوڙ ڪري هيٺين سنڌي شاعرن جي ڪلامن ۽ ڪاوشن مان چونڊ ڪري انهن موتين جي مالها جوڙي آهي ۽ انهن شاعرن ۽ ڪوين بابت مختصر احوال ۽ سندن واقفيت ڏيئي، سندن درجي بابت به پنهنجا مختصر نوٽ هڻي، اهو شاندار گرنٿ تيار ڪيو آهي، جنهن لاءِ اسان جو ايندڙ نسل ڪيس دل جي اندران ٿهن مان دعائون ڪندو ۽ وقت ايندو، جڏهن ننڍا وڏا، نوان پراڻا سنڌي اديب ۽ شاعر ۽ تعليمدان ۽ سنڌيت جا شيدائي هن ڪتاب مان چڱو حظ حاصل ڪندا ۽ قدر شناسيءَ وچان سندن زبان ازخود بولي وهندي.

”دلال! توکي لک شاباس هجي جو اسانکي پنهنجن شاعرن ۽ ڪوين سان هن نموني هڪ ئي هنڌ ملاقات ڪرائي، تو سنڌي ادب کي ايشڪ مالامال ڪيو آهي ان ۾ اهو اضافو آندو آهي جو توکي سلام ڪرڻ کانسواءِ پاڻکي روڪي ئي نٿو سگهجي.“

ارجن سڪايل
جون ١٩٨٤

اي ٧٠٠ - هيرا باري چونڪ
نيتاجي هاءِ اسڪول جي پٺيان
الهاس نگر - ٥

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

فهرست

		صفحو
١	شعر و شاعري	١٣
٢	قديم سنڌي شعر جو جائزو	١٩
٣	ماموئي فقير	٢٧
٤	قاضي قادن	٢٩
٥	مخدوم نوح عليہ الرحمة	٣٧
٦	شاه عبدالڪريم بلڙيءَ وارو	٣٨
٧	مخدوم پير محمد لڪوي	٤٤
٨	لطف الله قادري	٤٥
٩	عثمان احساني	٤٧
١٠	سمت دادو دهال	٤٩
١١	سمت پراڻناٿ	٥٠
١٢	شاه عنايت رضوي	٥٣
١٣	شاه عنايت صوفي	٥٨
١٤	ميان ابوالحسن	٦٠
١٥	ٻلال شاه	٦١
١٦	مخدوم ضياءُالدين	٦٢
١٧	مدن ڀڳت	٦٣
١٨	شاه عبداللطيف ڀٽائي	٦٥
١٩	سليمان فقير	٩١
٢٠	لونگ فقير	٩٢
٢١	ڪنڀار	٩٢

		صفحو
٢٢	صابر موچي	٩٣
٢٣	مخدوم عبدالرئوف ڀٽي	٩٤
٢٤	ميون عيسيٰ	٩٤
٢٥	فقير صاحبڏنو فاروق	٩٦
٢٦	لمر فقير	٩٨
٢٧	فقير عنايت چوڙيو	١٠١
٨٢	محمد هاشم ٺٽوي	١٠٢
٢٩	خواجہ محمد زمان	١٠٣
٣٠	قطب شاه	١٠٦
٣١	حضرت ٻقا راشدي	١٠٧
٣٢	مولوي عبدالخالق ٺٽوي	١٠٨
٣٣	روحل فقير	١٠٩
٣٤	غلام محمد ٻگائي	١١٤
٣٥	سچل سرمست	١١٥
٣٦	مخدوم عبدالله	١٢٩
٣٧	مراد فقير	١٣٠
٣٨	نور محمد خستہ	١٣٤
٣٩	حافظ عالي	١٣٤
٤٠	ميان چين	١٣٥
٤١	حافظ حاجي حامد	١٣٥
٤٢	عبدالرحمان گرهوڙي	١٣٧

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

صفحو

٤٣	محمد شريف راڻيپوري	١٣٩
٤٤	سيد ثابت علي شاهه	١٤٠
٤٥	عارف شاهه	١٤٢
٤٦	سامي صاحب	١٤٣
٤٧	صالح فقير	١٧٥
٤٨	جمن چارڻ	١٧٦
٤٩	سرفرازخان ڪلهوڙو	١٧٦
٥٠	شاهو فقير	١٧٨
٥١	فتح محمد فقير	١٧٩
٥٢	خليفو حاجي عبدالله	١٨١
٥٣	غلام علي	١٨٢
٥٤	محمد راشد رحمت الله عليه	١٨٣
٥٥	صادق فقير	١٨٣
٥٦	خليفو ڪرم الله	١٨٥
٥٧	سيد ميان خيرشاهه	١٨٦
٥٨	ڪوي دلپت	١٨٧
٥٩	فقير درياخان	١٩٧
٦٠	فقير نانڪ يوسف	١٩٩
٦١	صوفي ڄلال فقير	٢٠٢
٦٢	عثمان فقير	٢٠٣
٦٣	خليفو نبي بخش لغاري	٢٠٤
٦٤	اعلو ليوڻي	٢٠٥
٦٥	اُميدعلي شاهه	٢٠٦
٦٦	محمد عارف صدعنت	٢٠٦
٦٧	مولوي عبدالسلام	٢٠٨
٦٨	مولوي مهرو	٢٠٨
٦٩	مولوي علي اڪبر	٢٠٨
٧٠	مولوي احمد	٢٠٨
٧١	محمد ابراهيم تتوي	٢٠٨
٧٢	مولي ولي محمد	٢٠٩
٧٣	حافظ علي	٢٠٩
٧٤	ميان صاحبڏنو	٢١٠
٧٥	محمد پنهل "انور"	٢١٠
٧٦	قمبرعلي شاهه "شريف" پاڏائي	٢١٠
٧٧	سيٺ نهالچند	٢١٤
٧٨	رمضان ڪنڀر	٢١٨
٧٩	پيرمحمد اشرف شاهه قريشي	٢١٩
٨٠	حافظ حاجي حامد	٢٢١
٨١	سائين پنهل شاهه	٢٢٢
٨٢	حمل فقير لغاري	٢٢٣
٨٣	محمد قاسم هالائي	٢٢٩
٨٤	فقير غلام حيدر ليرهو	٢٣٢
٨٥	گل محمد هالائي	٢٣٦
٨٦	فقير قادربخش بيدل	٢٤٠
٨٧	حافظ محمد يوسف	٢٤٥
٨٨	پير علي گوهر اصغر	٢٤٦
٨٩	چتو فقير	٢٤٩
٩٠	غلام محمد شاهه 'گدا'	٢٥٠
٩١	ميگهو فقير	٢٥٦

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

		صفحو
٩٢	ميرحسن علي حسن	٢٥٦
٩٣	مصري شاه رضوي	٢٥٨
٩٤	شاه نصرالدين	٢٦٢
٩٥	سيٺ جيوانسنگهه	٢٦٣
٩٦	ديوان صوريت سنگهه	٢٦٩
٩٧	مخدوم امين محمد	٢٧٣
٩٨	شاهه محمد ڏيڏڙ	٢٧٤
٩٩	عارف شاهه	٢٧٤
١٠٠	غلام محمد خانزئي	٢٧٥
١٠١	شري ايسرلعل	٢٧٧
١٠٢	سيد فاضل شاهه	٢٨٠
١٠٣	خواجه غلام فريد	٢٨١
١٠٤	ڀڳت هاسارام	٢٨٣
١٠٥	قاضي عرس	٢٨٦
١٠٦	محمد اڪرم خان	٢٨٧
١٠٧	سيٺ وشنداس	٢٨٨
١٠٨	چاڪر خان	٢٩٠
١٠٩	نواب شاهه سڪايل	٢٩٠
١١٠	ميمڻ سليمان سوالي	٢٩٢
١١١	همت علي شاهه رضوي	٢٩٢
١١٢	مير غلام شاهه راشدي	٢٩٣
١١٣	موهن فقير	٢٩٤
١١٤	مير عبدالحسين خان 'سانگي'	٢٩٦
١١٥	مرزا قليچ بيگ	٣٠١
١١٦	سوامي ڏرمداس	٣٠٨
١١٧	فقير بخش علي	٣١٥
١١٨	دلاور فقير	٣١٦

		صفحو
١١٩	حافظ تاج محمد	٣١٦
١٢٠	هادي بخش شيخ	٣١٧
١٢١	سائين حسن بخش	٣١٧
١٢٢	مخدوم امين محمد	٣١٩
١٢٣	ميرعلي نواز علوي	٣١٩
١٢٤	وريل فقير	٣٢٢
١٢٥	شمس الدين بلبل	٣٢٣
١٢٦	واليڏنو فقير	٣٢٥
١٢٧	مولوي الله بخش ابوجهو	٣٢٥
١٢٨	صوفي آسورام	٣٢٦
١٢٩	فقير محمد محسن ايڪسر	٣٢٩
١٣٠	سوامي ڪنگارام	٣٣٢
١٣١	محمد هاشم 'مخلص'	٣٣٧
١٣٢	عبدالغفور همايوني 'مفتون'	٣٣٩
١٣٣	فقيرعلي محمد قادري	٣٣٩
١٤٣	هدايت علي نجفي	٣٤٠
١٣٥	محمد عاقل 'عاقلي'	٣٤٠
١٣٦	حاجي امام بخش	٣٤١
١٣٧	حاجي ڪرم	٣٤٤
١٣٨	فقير مددار	٣٤٤
١٣٩	نور محمد مسوڻ	٣٤٥
١٤٠	لعل بخش جت	٣٤٥
١٤١	علي مردان خان 'عاصي'	٣٤٦
١٤٢	ميرڪمال فقير	٣٤٦
١٤٣	ڪمڻ چاوڙ	٣٤٦

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

١٤٤	پنڊت جواهرلعل شرما	٣٤٧
١٤٥	ٻيل فقير	٣٤٨
١٤٦	سوڀاسنگهه جوڌاسنگهاڻي	٣٥٠
١٤٧	ڀائي ڪلاچند	٣٥٣
١٤٨	مهاراج ٺاڪرداس شرما	٣٥٤
١٤٩	فقير احمدعلي	٣٥٥
١٥٠	مهاراج ٻسنترام	٣٥٦
١٥١	حاجي عبدالله ٻگڙ	٣٥٩
١٥٢	آڏارام ٽانورداس	٣٥٩
١٥٣	مولوي احمد ملاح	٣٥٩
١٥٤	قاضي سيدالله شاه	٣٦٠
١٥٥	سانوڻ فقير	٣٦١
١٥٦	قاضي محمد دائود	٣٦٢
١٥٧	سيد حاجي حامد	٣٦٢
١٥٨	شري ڀوڄراج موٽواڻي	٣٦٣
١٥٩	شري هيرانند ڙاڳاڻي	٣٦٥
١٦٠	مهاراج ٽيڪارام شرما	٣٦٧
١٦١	مل محمود گل	٣٦٩
١٦٢	حافظ حيات شاه	٣٧٠
١٦٣	مهاراج جڳرشنداس	٣٧١
١٦٤	مهاراج ڀڳوانداس	٣٧٢
١٦٥	ڀائي ڙڻارام ڙنداڻي	٣٧٣
١٦٦	فقير حيات جمالي	٣٧٤
١٦٧	ساڌو ٽي ايل واسواڻي	٣٧٥
١٢٨	محمد صديق ’مسافر‘	٣٨٤
١٦٩	سيد هادي بخش	٣٨٥
١٧٠	سائين قطب شاه	٩٠
١٧١	ڊاڪٽر روچلداس	٩١
١٧٢	شير محمد لغاري	٩٢
١٧٣	سويراج ”فاني“	٩٢
١٧٤	محمد فقير کٽياڻ	٩٤
١٧٥	ٽولارام عاجز	٩٤
١٧٦	ڪشنچند بيوس	٩٧
١٧٧	محمد صديق جمالي	٤٠٦
١٧٨	محمد هارون دلگير	٤٠٧
١٧٩	محمد عثمان	٤٠٨
١٨٠	سوامي ٽيئونرام مهاراج	٤٠٩
١٨١	پير ياون علي شاه	٤١٤
١٨٢	محمد يعقوب	٤١٥
١٨٣	غلام سرور مغل	٤١٦
١٨٤	لعلچند مجروح	٤١٦
١٨٥	جمعخان غريب	٤١٦
١٨٦	شيخ محمد ’کوجهي‘	٤١٧
١٨٧	زمان شاه ’ساقي‘	٤١٨
١٨٨	آغا غلام نبي صوفي	٤١٨
١٨٩	غلام سرور فقير قادري	٤١٩
١٩٠	شري لعلچند پمداڻي	٤٢٠
١٩١	گل محمدخان زيب	٤٢١
١٩٦	محمد هاشم ’مخلص‘	٤٢٢
١٩٣	ڄام خان ڄانڊاڻي	٤٢٢
١٩٤	احمد بخش جتوئي	٤٢٣
١٩٥	شفيع محمد هاتف	٤٢٣

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 23

		صفحو
١٩٦	نوازعلي نياز	٤٢٤
١٩٧	محمدبخش واصف	٤٢٦
١٩٨	ڪوي رام سوامي	٤٢٧
١٩٩	حڪيم فتح محمد سيوهاڻي	٤٢٨
٢٠٠	محمد عبدالله 'بسمل'	٤٢٩
٢٠١	پيرابخش فاروقي دلريش	٤٣٢
٢٠٢	نور محمد شاهه نورل	٤٣٣
٢٠٣	شاهه محمد جتوئي	٤٣٣
٢٠٤	سيد محمد عالم شاهه	٤٣٣
٢٠٥	پير آقا محمد روشن	٤٣٤
٢٠٦	علي محمد 'عاجز'	٤٣٤
٢٠٧	مولوي احمد ملاح	٤٣٥
٢٠٨	ميرمحمد ساز عصري	٤٣٥
٢٠٩	غلام احمد نظامي	٤٣٦
٢١٠	راضي فقير	٤٣٦
٢١١	لعلن خان لغاري	٤٣٦
٢١٢	ثناءالله ثنائي	٤٣٧
٢١٣	قادر بخش اشير	٤٣٧
٢١٤	مولوي ضيائي	٤٣٨
٢١٥	گل محمد سومرو	٤٣٨
٢١٦	مرزا گل ڪربلائي احسن	٤٣٩
٢١٧	سوامي گولانند	٤٣٩
٢١٨	سوامي پوڌراج	٤٤١
٢١٩	پروفيسر ليکراج عزيز	٤٤٥
٢٢٠	مولانا دين محمد 'اديب'	٤٤٨
٢٢١	ميران محمد شاهه مير	٤٤٨
٢٢٢	ڊاڪٽر دائود پوٽو	٤٥٠
٢٢٣	سيدشاهه دوار شاهه	٤٥٠
٢٢٤	پير آقا حاجي 'پير'	٤٥٠
٢٢٥	محمد موسل راز	٤٥١
٢٢٦	قربان علي محمدبيگ	٤٥١
٢٢٧	تاج محمد مشتاق	٤٥٢
٢٢٨	ڪوي ڀهلارام	٤٥٢
٢٢٩	سوامي اٽارام	٤٥٣
٢٣٠	ليلارام سنگهه وطمل	٤٥٤
٢٣١	پاونداس خوشچند	٤٥٤
٢٣٢	محمد صديق ميمڻ	٤٥٤
٢٣٣	ليلارام پرمچند	٤٥٥
٢٣٤	غلام حيدرشاهه	٤٥٥
٢٣٥	عباس علي شاهه	٤٥٥
٢٣٦	حاجي پير شاهه	٤٥٦
٢٣٧	هوندل شاهه	٤٥٦
٢٣٨	سلامتراء سيرومل	٤٥٦
٢٣٩	محمد معشوق	٤٥٧
٢٤٠	محمد عاشق علي رحمت	٤٥٧
٢٤١	مهاراج ڪيول صوفي	٤٥٧
٢٤٢	سونو خان لغاري	٤٥٧
٢٤٣	عاجز ساڪراڻي	٤٥٨
٢٤٤	پاندي آرپسر	٤٥٨
٢٤٥	ثناءالله عباسي	٤٥٨
٢٤٦	مولانا عبدالڪريم چشتي	٤٥٨
٢٤٧	شمس الدين	٤٥٨
٢٤٨	خليفو غلام الله	٤٥٨
٢٤٩	مولانا درمحمد خاڪ	٤٥٨

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 24

		صفحو
٢٥٠	ڊاڪٽر محمد ابراهيم	٤٥٨
٢٥١	حاجي فقير	٤٥٩
٢٥٢	حيدربخش جتوئي	٤٥٩
٢٥٣	مرادعلي ڪاظم	٤٦٢
٢٥٤	عبدالڪريم گدائي	٤٦٣
٢٥٥	ڀڳتن ڀيچارو	٤٦٤
٢٥٦	عبدالرحمان هالائي	٤٦٤
٢٥٧	محمد عيسيٰ 'عاجز'	٤٦٦
٢٥٨	محمدصديق عباسي	٤٦٦
٢٥٩	آغاعبدالنبي عليگ	٤٦٦
٢٦٠	محمد خان غني	٤٦٧
٢٦١	گل محمد عباسي	٤٦٧
٢٦٢	لطف الله بدوي	٤٦٧
٢٦٣	شري ٽلسيداس ٽلريجا	٤٦٨
٢٦٤	چيتن ديو ورما	٤٧٠
٢٦٥	فتحچند 'ٻروس'	٤٧٠
٢٦٦	سوامي ٻسنترام	٤٧١
٢٦٧	سوامي پرمانند	٤٧٢
٢٦٨	سوامي ڪيولرام	٤٧٣
٢٦٩	علي محمد فقيرنالپور	٤٧٤
٢٧٠	عبدالرحيم عبد	٤٧٦
٢٧١	محمد امين ٻلي درس	٤٧٦
٢٧٢	سرشار علي	٤٧٦
٢٧٣	محمد رمضان آزاد	٤٧٦
٢٧٤	عبدالفتاح عبد علي	٤٧٦
٢٧٥	سوامي شانتي پرڪاش مهاراج	٤٧٧

		صفحو
٢٧٦	محسن شاهه محسن	٤٨٠
٢٧٧	ولي محمد سمدره	٤٨٠
٢٧٨	مرزا همايون بيگ	٤٨١
٢٧٩	ٺاروول ٻجاج	٤٨١
٢٨٠	چندراءِ آڏواڻي	٤٨١
٢٨١	ويسيومل ڪسوونمل	٤٨٢
٢٨٢	شير محمد شيرل	٤٨٢
٢٨٣	الحاج مراد چانڊيو	٤٨٢
٢٨٤	نور احمد ٻٽي "ٻروار"	٤٨٣
٢٨٥	مولابخش مولائي	٤٨٣
٢٨٦	عبدالفتاح 'فائق'	٤٨٣
٢٨٧	امداد عباس شاهه	٤٨٤
٢٨٨	ماستر چندر	٤٨٤
٢٨٩	امام الدين "ضامن"	٤٨٥
٢٩٠	ٻلديو ڪاجرا "گمنام"	٤٨٥
٢٩١	سرورعلي سرور	٤٨٧
٢٩٢	عبدالعلي قلبياٽي	٤٨٧
٢٩٣	ڪوي هوندراج دکايل	٤٨٧
٢٩٤	گوبندرام وانسگهاڻي	٤٩٣
٢٩٥	پنڊت ڪشنچند	٤٩٤
٢٩٦	عبدالواسع عبد	٤٩٤
٢٩٧	رستم فقير	٤٩٤
٢٩٨	علي بخش رضا	٤٩٥
٢٩٩	ضياالدين بلبل	٤٩٥
٣٠٠	پرسرام ضيا	٤٩٥
٣٠١	محمد جمن هالو	٤٩٩
٣٠٢	نانڪرام ڌرمداس	٥٠٣

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

		صفحو
٣٠٣	پروفيسر رام پنجواڻي	٥٠۴
٣٠۴	پروفيسر ڪلياڻ آڏواڻي	٥٠٧
٣٠٥	مير محمد "ميرو"	٥٠٨
٣٠٦	ڏيونداس آزاد	٥٠٨
٣٠٧	سيد منو شاهه	٥١٠
٣٠٨	شمش الدين	٥١٠
٣٠٩	محمد حسن لغاري	٥١٠
٣١٠	حاجي فقير مهيسر	٥١١
٣١١	خليفو محمد طالب	٥١١
٣١٢	هرومل سدارنگاڻي	٥١١
٣١٣	ڪيئلداس فاني	٥١٥
٣١۴	سترمداس سائل	٥١٧
٣١٥	خواجه نذير حسين نذر	٥١٨
٣١٦	غلام نبي اداسي	٥١٩
٣١٧	عبدالمجيد ماجداهروي	٥١٩
٣١٨	عبدالحميد منتظر	٥١٩
٣١٩	احمد خان 'اختر'	٥٢٠
٣٢٠	محمد خان 'منظور'	٥٢٠
٣٢١	پريو 'وفا'	٥٢٠
٣٢٢	پرنسيپال هري دلگير	٥٢٢
٣٢٣	ڊاڪٽر راڌاڪرشن	٥٢٦
٣٢۴	خليفو محمدعمر اختر	٥٢٦
٣٢٥	گوتم شڪارپوري	٥٢٧
٣٢٦	قيمت خوشدلاڻي	٥٢٧
٣٢٧	دادا جشن واسواڻي	٥٢٨
٣٢٨	گوبند ڀاٽيا	٥٣١
٣٢٩	سيدمحمد سيدشاهه	٥٣۴
٣٣٠	ٽانورداس امر	٥٣٥
٣٣١	نوح ٻدوهر	٥٣٥
٣٣٢	اندر پوجواڻي	٥٣٦
٣٣٣	سگڻ آهوجا	٥٣٧
٣٣۴	ڊاڪٽر ارجن سڪايل	٥٣٩
٣٣٥	شانتي واسواڻي	٥٣٩
٣٣٦	گوپالداس طالب	٥۴٠
٣٣٧	ليکرج پڄلاڻي	٥۴١
٣٣٨	نماڻو فقير	٥۴١
٣٣٩	جسنگهاڻي 'سام'	٥۴٢
٣۴٠	ڊاڪٽر گدومل دوداڻي	٥۴٢
٣۴١	فتح علي حليم لغاري	٥۴٣
٣۴٢	شيخ عبدالرزاق 'راز'	٥۴٣
٣۴٣	طالب المولا	٥۴٥
٣۴۴	نرمل جيوتاڻي	٥۴٦
٣۴٥	وڌيارام "وتايل"	٥۴٧
٣۴٦	ڪيمچند "نماڻو"	٥۴٧
٣۴٧	سنتداس ڪشداڻي	٥۴٨
٣۴٨	حاجي عارف	٥۴٨
٣۴٩	عبدالله اثر	٥۴٩
٣٥٠	ڀڳوان اجواڻي	٥۴٩
٣٥١	نارائڻ شيام	٥٥١
٣٥٢	غلام محمد ٻيدم	٥٥۴
٣٥٣	ٻردو سنڌي	٥٥۴
٣٥۴	انور علي شاهه	٥٥٥
٣٥٥	فيض بخشاپوري	٥٥٥
٣٥٦	سلطان علي نداني	٥٥٥

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

		صفحه
٣٥٧	محبوب سروري	٥٥٥
٣٥٨	شاهه محمد صوفي	٥٥٥
٣٥٩	هرسرام لماڻو	٥٥٧
٣٦٠	جيوتداس آهوجا	٥٥٧
٣٦١	ڪدمبامل ڪان	٥٥٨
٣٦٢	آزاد صوفي	٥٥٨
٣٦٣	ماستر رادهون	٥٥٨
٣٦٤	شمع اياز	٥٥٩
٣٦٥	نبي بخش نديم	٥٦٣
٣٦٦	ڊاڪٽر ارجن ’شاد‘	٥٦٣
٣٦٧	هرومسو رام شرما	٥٦٧
٣٦٨	قلندربخش نثار	٥٦٨
٣٦٩	خواجه قلب علي	٥٦٨
٣٧٠	عبدالله محمد ابڙو	٥٦٨
٣٧١	ايم. ڪمل	٥٦٩
٣٧٢	بشير موراڻي	٥٧١
٣٧٣	فراق ثنوي	٥٧٢
٣٧٤	محمدعلي ”عيان“	٥٧٣
٣٧٥	الله بچايو جوڻيجو	٥٧٣
٣٧٦	انور هالائي	٥٧٣
٣٧٧	گورڌن ٿاٿاڻي	٥٧٤
٣٧٨	قيمت ڪمل	٥٧٤
٣٧٩	صالح علي شاهه	٥٧٤
٣٨٠	محمد ابڙو ملاح	٥٧٤
٣٨١	احمد خان گلزار	٥٧٥
٣٨٢	علي محمد خالدي	٥٧٥
٣٨٣	مطلوب الشاري	٥٧٥
٣٨٤	عزيزالله مجروح	٥٧٥
٣٨٥	سرور ڪيهي	٥٧٥
٣٨٦	ايشور آنچل	٥٧٥
٣٨٧	لڇمڻ ”ڀوام“	٥٧٧
٣٨٨	عزيزالله	٥٧٨
٣٨٩	ڀوليڊمل آشا دڙگاڀوري	٥٧٨
٣٩٠	گووردن ڀارتي	٥٧٩
٣٩١	ڪمل ڀياسي	٥٨٢
٣٩٢	علي محمد رنگريز	٥٨٢
٣٩٣	مرزا سلطان	٥٨٣
٣٩٤	محمود يوسفاڻي	٥٨٣
٣٩٥	نياز همايوني	٥٨٣
٣٩٦	عبدالڪريم مدرو	٥٨٤
٣٩٧	مير محمد ميرل	٥٨٤
٣٩٨	اعظم هڪڙوري	٥٨٥
٣٩٩	عبدالڪريم واجف	٥٨٦
٤٠٠	موهن ڪلپنا	٥٨٦
٤٠١	ارجن حاسد	٥٨٧
٤٠٢	عمرالدين ابڙو	٥٨٨
٤٠٣	ڊاڪٽر موتي پرڪاش	٥٨٩
٤٠٤	سيد احمد شاهه	٥٩٠
٤٠٥	عبدالرئوف	٥٩١
٤٠٦	محمد بلاول	٥٩١
٤٠٧	عبدالغفور سنڌي	٥٩١
٤٠٨	سروچ ڪمار ڪمل	٥٩٢

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

		صفحو
٤٠٩	شمشير الحيدري	٥٩٢
٤١٠	شاهه نواز شائق	٥٩٣
٤١١	لونگ خان	٥٩٣
٤١٢	پروفيسر قادربخش	٥٩٣
٤١٣	ڪرشن راهي	٥٩٣
٤١٤	رشيد ڀٽي	٥٩٥
٤١٥	رحيم بخش قمر	٥٩٥
٤١٦	تنوير عباسي	٥٩٦
٤١٧	هوتو پياسي	٥٩٨
٤١٨	پروفيسر آسن مجبور	٥٩٩
٤١٩	الله جڙيو مسافر	٥٩٩
٤٢٠	غلام نبي عباسي	٦٠٠
٤٢١	پروفيسر هاسانند جادوگر	٦٠٠
٤٢٢	عبدالجبار "شام"	٦٠١
٤٢٣	عبدالرحمان ثاقب	٦٠١
٤٢٤	شيخ محمد سومار	٦٠١
٤٢٥	اسحاق راهي	٦٠٢
٤٢٦	محمدصديق "مرهم"	٦٠٢
٤٢٧	رامچند آدم	٦٠٢
٤٢٨	هاسارام "پيتا"	٦٠٣
٤٢٩	ڪرشنلعل اجاج	٦٠٤
٤٣٠	موهن آداسي	٦٠٥
٤٣١	تاجل بيوس	٦٠٥
٤٣٢	عبدالمبين پداڻي	٦٠٦
٤٣٣	مهراڻ خان فدا حيدرآبادي	٦٠٦
٤٣٤	غلام احمد بيدم	٦٠٦

		صفحو
٤٣٥	ڊاڪٽر موتيلعل جوتواڻي	٦٠٧
٤٣٦	واسديو نرمل	٦٠٨
٤٣٧	پرنسپال ڪنهيالعل تلريجا	٦٠٩
٤٣٨	پروفيسر هريش واسواڻي	٦١٠
٤٣٩	هري ڪانت	٦١١
٤٤٠	ليکراج ڪومل	٦١٢
٤٤١	هري رام اوٽواڻي	٦١٣
٤٤٢	سترمداس همدرد	٦١٣
٤٤٣	رڪمڻي چيتاڻي	٦١٤
٤٤٤	ڊاڪٽر ديال آشا	٦١٥
٤٤٥	جيٺمت رلواڻي	٦١٩
٤٤٦	غلام رسول آثم ناٿن شاهي	٦١٩
٤٤٧	سروپچ سجاولي	٦١٩
٤٤٨	پروفيسر روپچند شاد	٦١٩
٤٤٩	نياز علي شاهه	٦٢٠
٤٥٠	مدهو ڀيڏي عاجز	٦٢٠
٤٥١	شيام جئسنگهاڻي	٦٢٠
٤٥٢	سوڍو رامچنداڻي	٦٢١
٤٥٣	ريٽا شهاڻي	٦٢٢
٤٥٤	خوبچند پاڳل بروهي	٦٢٢
٤٥٥	ذوالفقار راشدي	٦٢٣
٤٥٦	تاج محمد بلوچ	٦٢٤
٤٥٧	عنايت بلوچ	٦٢٤
٤٥٨	ٽيڪچند مست	٦٢٥
٤٥٩	عبدالفتاح	٦٢٦
٤٦٠	پهلج مسافر	٦٢٦
٤٦١	ڪريم پلي	٦٢٧

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

صفحو

نمبر	نالو	صفحو
٤٦٢	سيد قلندر شاهه	٦٢٧
٤٦٣	گووڙڌن شرما گهايل	٦٢٧
٤٦٤	ساون ڪمار آداسي	٦٢٨
٤٦٥	منگهارام ”ديوانو“	٦٢٩
٤٦٦	هري ڪڪڙيجا	٦٢٩
٤٦٧	غلام رسول سوداني	٦٣٠
٤٦٨	محمدعلي سعدي	٦٣١
٤٦٩	عبدالغفور عابد	٦٣٢
٤٧٠	نورجهان نورشاهين	٦٣٢
٤٧١	ڀڳوان نردوش	٦٣٢
٤٧٢	هيرو ٺڪر	٦٣٣
٤٧٣	ميارام ڪڪڙيجا ’درد‘	٦٣٤
٤٧٤	پريداس واڌوا	٦٣٦
٤٧٥	موٽيرام سائل	٦٣٦
٤٧٦	ولي محمد وفا	٦٣٦
٤٧٧	عباس علي بيگ	٦٣٦
٤٧٨	واسديو موهي	٦٣٦
٤٧٩	سعدر مجرم	٦٣٧
٤٨٠	نند ڇڳاڻي	٦٣٨
٤٨١	شمشاد مرزا	٦٣٨
٤٨٢	خميسو خان	٦٣٨
٤٨٣	محمد هاشم ’خادم‘	٦٣٨
٤٨٤	پرم پرڪاش	٦٣٩
٤٨٥	نامديو تاراچنداڻي	٦٣٩
٤٨٦	رتن دلبر	٦٣٩
٤٨٧	مدو سلطاني	٦٤٠
٤٨٨	يسعدعلي عاصي	٦٤١
٤٨٩	پوارو راهي	٦٤١
٤٩٠	ساڌو رام آهوجا	٦٤٢
٤٩١	هري نماڻو	٦٤٢
٤٩٢	الله بخش	٦٤٣
٤٩٣	روچو خوابي	٦٤٣
٤٩٤	رويڪمار گهايل	٦٤٤

اڻاسواءِ هدد – سعدر جا پيا شاعر

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شعر ۽ شاعري

شعر ۽ شاعري خدائي ڏات آهي ، جنهن کي ڏئي عطا ڪري ! شعر الهام آهي . اُهائي سچي شاعري آهي جا اندر مان اُچل ڏيئي ٻاهر نڪري ۽ ٻوٽ دلين کي سرسبز ۽ شاداب ڪري . اِنسان جي مَن ۾ وقت بہ وقت ڪيترائي اُمنگ، احساس ۽ اُڌما پيدا ٿين ٿا . هو زندگيءَ جي جدا جدا حالتن مان لنگهي ٿو . ڪڏهن خوشي تہ ڪڏهن غم، ڪڏهن دنيا جي بيوفائي تہ ڪڏهن وفاداري ، ڪڏهن اُلفت تہ ڪڏهن ڪلفت ، ڪڏهن دوستي تہ ڪڏهن دشمني ، ڪڏهن اونده تہ ڪڏهن سوجهرو ، ڪڏهن اُميد جي آفتاب جو ديدار ڪري ٿو تہ ڪڏهن ڪارن ڪڪرن ۾ ڇپيل ماهتاب ڪري مايوس آهي ، ڪڏهن مظلومن مٿان ظلم ٿيندو ڏسي سندس دل ۾ ظالمن خلاف جوش ۽ جولان پيدا ٿئي ٿو تہ ڪڏهن حريفن جون حرفتون ۽ سرمائيدارن جا ستم سندس دل ۾ بغاوت جي باهہ ڀڙڪائين ٿا ، ڪڏهن محبوب جو مُکڙو ڏسي اندر ۾ خوشيءَ جي لهر پيدا ٿئي ٿي تہ ڪڏهن اُنجي فراق ۾ لڙڪ لاڙي ٿو . ڪڏهن مجازي عشق جي لطافت تہ ڪڏهن حقيقي عشق جي روحاني راحت ، ڪڏهن ڪنهن وڏا جا ڳوڙها،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

تہ ڪڏهن ڪنهن يتيم جو اداس چهرو، ڪڏهن رانجهي ۽ ڪڏهن راحت، سندس من روڄي پيو. ويچارن رواني ڙرنگون پيدا ڪن ٿيون. اهي ڙرنگون ڪنهن ساڃهي ۽ ٻاهر نڪرن ٿيون؛ ڏڪ هڻ ڪوڙا يا شعر جو روپ اختيار ڪن ٿيون.

شعر اندر جي اُمنگن جو سهڻو اظهار آهي. "شعر" شعور لفظ مان نڪتل آهي. جنهن جي معنيٰ آهي ڄاڻ، روشني، دانائي ۽ سياڻپ.

نظم لفظ "نظام" مان نڪتل آهي. جنهن جي معنيٰ آهي "سِٽاءُ". هر سهڻو لفظ موتيءَ جيان آهي. جڏهن انهن لفظن روپي موتين کي ڪنهن رِٿا ۽ ترتيب سان پوئي هڪ سندر مالها تيار ڪجي ٿي تہ اُن کي نظم چئجي ٿو.

دنيا جي جدا جدا ويچارڪن، ودوانن، عالمن ۽ فاضلن شعر بابت جدا جدا رايا ڏنا آهن.

شعر ۾ رس ۽ رواني هجڻ گهرجي، جا اساڻي اندر کي جهٽ ڇهي اثر پيدا ڪري ۽ ان مان مقصد ۽ مفهوم بہ واضح ٿئي. سنسڪرت جي ودوان آچاريہ وشوناٿ ڪاويہ جي پرڀاشا ڏيندي لکيو آهي تہ "رس سان ڀرپور جملو ئي ڪاويہ آهي". ساهتيہ ۾ ڏهہ رس ٿين ٿا. جيئن تہ وير رس، ڪرونا رس، شرنگار رس، رودر رس، ويڀتس رس، ڀيانڪ رس، هاسيہ رس، ادڀت رس، شانت رس، واتسليہ رس. ڪوا بہ ڏهڻ سان انهن رسن مان ڪنهن بہ هڪ رس جي اندر اُلهڻي ٿيڻ گهرجي.

پنڊت جگناٿ جي ويچار مطابق "سهڻي معنيٰ پڌائ واري جملي کي ڪاويہ چئجي ٿو". سنسڪرت ودوان آچار

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ممت موجب: "اوگسٽ ڪانسواءِ گٽن سان پرپور رچنا کي ڪاويہ سڏجي ٿو". آچاريہ وامن ريتي (شئلي) کي ڪاويہ جي آتما سڏيو آهي. ڪاويہ ۾ ميناج ۽ اوجس هئڻ گهرجي. آچاريہ ڪنتڪ، وڪروڪت کي ڪاويہ جي آتما سڏيو آهي. يعني لفظ يا معني کي ڦيري گهيري اهڙي نموني پيش ڪجي جنهن مان ڪو مقصد سڌ ٿئي. آچاريہ پتي ڪاويہ ۾ النڪارن جي اهميت تي زور ڏنو آهي. جنهن جملي ۾ صنائع لفظي (شبد النڪار) ۽ صنائع معنوي (ارٿ النڪار) جو استعمال ٿئي ٿو سو شعر آهي. مطلب تہ ڪوتا جي باري ۾ پارتيہ ودوانن مان ڪن، رس کي، تہ ڪن لفظ جي بيهڪ کي، ڪن ڌونيءَ کي تہ ڪن ارٿ کي ۽ ڪن النڪارن کي اهميت ڏني آهي.

وديشي ودوانن وري شعر بابت پنهنجا جدا جدا رايا ڏنا آهن. مئٿيو آرنلڊ موجب: "ڪوتا زندگيءَ جي تنقيد آهي". جانسن جي ويچار موجب: "شاعري هڪ اهڙو فن آهي، جنهن جي وسيلي خوشيءَ کي سچائيءَ سان ملايو وڃي ٿو. شعر وزن يا ڇند ۾ ٻڌل رچنا آهي. ان ۾ تخيل (ڪلپنا) جي پڻ اهميت آهي". شاعر شيليءَ موجب: "ذهن ۽ تخيل جي ترجمانيءَ کي شعر سڏجي ٿو".

مئڪالي موجب: "شاعري اُهو فن آهي، جنهن ۾ لفظن جي ذريعي اُهو ڪجهہ پيش ڪجي ٿو، جيڪو هڪ چترڪار رنگن ۽ برش ذريعي پيش ڪري ٿو" ورڊ سورٿ موجب: "ايڪانت جي سمي گڏ ڪيل شڪتيشالي احساسن جي اظهار کي ڪوتا يا شعر سڏجي ٿو". هئزلٽ موجب: "شعر جذبات ۽ تخيل جي زبان آهي". مل، لفظن ۽ خيالن جي اُن مجموعي کي شعر سڏي ٿو، جنهن سڀاويڪ نموني اُمنگن جو اظهار هجي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

وديشي ودوانن گهڻو ڪري لفظ، احساس، ذهن ۽ طرز ادا کي شعر ۾ اهميت ڏني آهي.

منهنجي ويچار موجب شعر نه صرف شاعر جي امنگن، احساسن، ارمانن، آزمودن، تجربن ۽ مشاهدن جو سهڻو اظهار آهي مگر جنهن زماني ۾ شعر لکيو ويو آهي، ان زماني جي سماسي، سماجي ۽ اقتصادي حالتن جو نقش پڻ ان ۾ هڪڙا گهرجي. شعر زندگيءَ جي تصوير آهي. شعر شاعر جي دلي ڀاوناڻن جو چترڻ آهي.

شعر ۾ ڪلپنا سان گڏ حقيقت نگاريءَ جي پڻ وڏي اهميت آهي. شعر ۾ ستيم، شوم ۽ سندرم اهي ٽيئي گڻ هڪڙا گهرجن. شاعر جيڪي خيال شعر ۾ پيش ڪري انهن ۾ صداقت يعني ستيه جو عناصر هجي. شاعر، فيلسوف ۽ سائنسدان ٽيئي، ستيه جي کوج ۾ آهن. مگر ٽنهي، جي کوج جو طريقو ۽ نتيجو علحده علحده آهي. جڏهن هڪ وگياني، گلاب جي گل کي ڏسي ٿو ته هو ان جي سوُنهن لئي مشتاق نٿو ٿئي ۽ نه وري ان جي خوشبوءِ ئي کيس متاثر ڪري ٿي. پر هوُ گلاب جي سهڻين پنکڙين کي ٽوڙي تجربو ڪري ٿو ته انهن جو رنگ ڳاڙهو ڪيئن ٿيو آهي. فيلسوف گلاب جي گل کي ڏسي، ان نتيجي تي پهچي ٿو ته جو گل هن وقت تمام سهڻو آهي سو ڪجهه وقت پڄاڻان ڪومائجي ويندو! انسان به ائين آهي! اڄ سندس ڳلن ۾ ڳاڙهاڻ آهي ۽ جواني آهي پر مدت بعد ساڳيو ئي ماڻهو گل جيان مرجهائجي ويندو! ساڳئي گلاب جي گل کي ڏسي شاعر ڪيڏو نه باغ بهار ٿئي ٿو. هوُ گل جي سرهاڻ ۽ سونهن جي ساراهه جون سرڪيون ڀري ٿو. محبوب جي مکڙي لاءِ گلاب جي گل جي تشبيهه ڏئي ٿو. هوُ حسينه جي سواسن ۽ پسيني ۾ پڻ گلاب جي سرهاڻ محسوس ڪري ٿو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شعر پڙهڻ سان پڙهندڙ يا ٻڌندڙ کي ڪو فيض رسي. شعر جي ان خوبيءَ کي شوم سڏجي ٿو.

شاعر جيڪي خيال پنهنجي شعر ۾ ظاهر ڪرڻ چاهي اُهي سهڻي انداز سان پيش ڪري. يعني انهن ۾ النڪار (لفظي صنعتون ۽ معنوي صنعتون) استعمال ڪيل هجن. ٻولي ٻـ سهڻي ۽ ميناج واري هجي. ان کي ساهتيہ ۾ ”سندرم“ جو گڻ چئجي ٿو.

شعر ۾ آنند (لطف) سان گڏ ڪا نہ ڪا سکيا سمايل هجي. يوناني فيلسوف افلاطون شعر ۾ نصيحت جي عناصر نـہ هجڻ سبب أي پنهنجي ”جمهوريت“ ڪتاب ۾ لکيو آهي تہ شاعرن کي شهر مان نيڪالي ڏني وڃي. چاڪاڻ تہ هو اخلاق جا دشمن آهن. سندن دماغ تي جيڪو اثر ٿئي ٿو، هو ان کي صرف لفظن جو لباس پهرائين ٿا. اُهي عوام جي پوري تصوير سچائيءَ سان پيش نٿا ڪن.

شعر ۾ نصيحت جو هجڻ ضروري آهي. جا سڌيءَ طرح نـہ پر اڻ سڌيءَ طرح ڏيڻ گهرجي. پڙهندڙ ائين محسوس نہ ڪري تہ شاعر کيس نصيحت ڏيئي رهيو آهي. آچاريہ ممٽ پڻ ان ڳالهہ جي تائيد ڪندي لکيو آهي تہ جيئن هڪ سياڻي استري پنهنجي اندر جي لڄا ڏهوٽ اڳيان ظاهر ڪندي آهي تيئن شاعر کي بہ منووگياڻڪ نموني نصيحت جو اظهار ڪرڻ گهرجي. شاهہ لطيف سڌيءَ کي ڏسي هيٺيون بيت چيو:

پاڇاهي نـہ پاڙيان، سرتيون ! سڌيءَ ساڻ،
ٻيڪي اُگهاڙن ڪـي، ڪين ٻيڪيائين پـاڻ !

شاعر ان بيت ۾ سڌيءَ جي گڻ جو بيان ڪيو آهي. پڙهندڙ پاڻ أي محسوس ڪندو تہ جيئن سڌيءَ پاڻ اُگهاڙي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 34

رهي ۽ ٻين جي ڀيڪڙ لاءِ ڪم اچي ٿي تيئن اسان کي بہ
زندگيءَ ۾ پرمارٿ ۽ اُپڪار جا ڪم ڪرڻ گهرجن . پنهنجو سک
ليڏيءَ، ٻين کي سکي ڪرڻ گهرجي.

وڳـر ڪيو وطن پرت نــہ ڇنن پاڻ ۾،
پسو پکيئڙن ماڻهان ميــت گهڻو.

شاهہ لطيف هن بيت ۾ پکين جي پاڻ ۾ ايڪتا جو ذڪر ڪندي عام ماڻهن تي طنز ڪئي آهي تہ ماڻهن کان وڌيڪ محبت پکين ۾ آهي، جي گڏجي اڏامن ٿا ، گڏجي ڪاڻن ٿا، هڪ ٻئي جي ڏک سک ۾ شريڪ ٿين ٿا . منجهن ڪيڏو نہ ميل ميلاپ آهي. پکي ڪن ڳالهين ۾ ماڻهن کان بہ بهتر آهن. شاهہ لطيف ان بيت ذريعي ميلاپ ۽ محبت جي سکيا سڌيءَ طرح ڪين ڏني آهي ، پــر ان سڌيءَ طرح هو پنهنجو مطلب واضح ڪرڻ ۾ ڪامياب ويو آهي.

شاعري لطيف فن آهي. ڪي شاعر فن برائي ٻن جي تقليد ڪندي اهڙين تصنيفن جي تخليق ڪن ٿا، جن کي عوام نہ نهيو پر ڪي عالم بہ مشڪل سمجهي سگهن ٿا . اهڙين رچنائن مان ڪهڙو فيض حاصل ٿيندو ! چيز کي سمجهڻ سان ئي لطف حاصل ٿيندو آهي. شاعر عوام جو عيوضي آهــي. تنهن ڪري هو صرف من جي موج لاءِ شعر جي تخليق نہ ڪري. هو اهڙ ڪي ڏي جــو زندگيءَ ســان وابستہ هجي . سنت تلسيداس شري رامچرت مانس جي شروعات ۾ لکيو آهي :"مان پنهنجي آنند جي پراپتيءَ لاءِ 'شري رامچرت مانس' جــي رچنا ڪري رهيو آهيان."

ان ڪاوِيہ گرنٿ جي رچنا سبب نہ صرف ڪيس آتمڪ آنند جي پراپتي ٿي، پر اڄ بہ سندس "رامچرت مانس" هزارن جي راهہ روشن ڪري رهيو آهي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

قديم سنڌي شعر جو جائزو

سونهاري سنڌڙي، سنڌو سڀيتا جي الهاسڪ اهميت واري پوءِ آهي. سنڌونديءَ جي ڪناري تي ئي ويدن جي رچنا ٿي. سنڌ جو ذڪر ويدن، مهاڀارت، شريمد ڀاڳوت ۽ ٻين پراچين گرنٿن ۾ ملي ٿو. سنڌونديءَ ڪري ئي هن ملڪ جو نالو سنڌ پيو. رگ ويد ۾ سنڌ جو ڪهڙو نه دلپذير بيان آهي:

स्वश्वा सिन्धुः सुरथा हिरण्ययी सुकृता वाजिनीवति ।
ऊर्णावती युवतिः सीलमावत्युताधि वस्ते सुभगा मधुवृधम् ।

سنڌ جي زمين زرخيز آهي. سنڌ رتن ۽ گهوڙن جي جٽي ڪمي ڪين آهي. سنڌ جون نئين ڪنوار جيان هيرن جا ڳهڻا پهريا آهن. سنڌ سرسبز و شاداب ۽ ڀاڳين شالي آهي. سنڌونديءَ جو جل ماکيءَ کان به مٺو آهي.

موهن جي دڙي، ڪاهوءَ جي دڙي ۽ ڪجهه ٻين دڙن جي کوٽائي سنڌ ملڪ جي قدامت جي ڏس ۾ نئون ورق ورايو آهي. سنڌ هڪ اعليٰ تهذيب ۽ تمدن جو وارث آهي. اهڙي قديم ۽ سڌريل ملڪ ۾ ضرور اعليٰ ادب جي تخليق ٿي هوندي! مگر وقت به وقت سنڌونديءَ جي بدلجندڙ وهڪري ۽ ڌارين حڪومتن جي ور ور ڪاهن سبب سنڌ جو آڳاٽو ادب عدم موجود آهي.

جدا جدا ٻولين جي ادب جي مطالعي مان پروڙ پوي ٿي ته گهڻو ڪري هر ٻوليءَ جي ساهتيه جي شروعات نظم سان

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ٿي آهي. نثـــر گهڻو پـوء وجود ۾ آيو آهي. پـــوء اهو سنسڪرت ساهتيہ هجي يا انگريزي ادب، هندي ساهتيہ هجي يا مرهٽي وانگميہ. پراچين گرنٿ ويد بہ سنسڪرت ڪاويہ ۾ آهن. شريمد ڀڳوت گيتا بہ سنسڪرت شلوڪن يعني ڪاويہ ۾ آهي.

قديم سنڌي شعر، مٿي ذڪر ڪيل حالتن سبب مـوجود ڪين آهي. سنڌيءَ جي ڪوجنيڪ ڊاڪٽر ڇٽرامداس دولترام پنهنجي هڪ مقالي ۾ لـکيو آهي تـہ اٺين عيسوي صديءَ ۾ عربن جي حڪومت ۾ سنڌ ۾ سنڌي شعر چوڻ وارا هئا. انهن مان هڪ شاعر عربستان ۾ بادشاه يحيٰي جي دربار ۾ ويو. جنهن سنڌيءَ ۾ شعر پڙهيا جنهن سبب کيس هڪ هزار دينار انعام طـور عطا ڪيا ويا. ان مـان ثابت آهي تـہ اهو سنڌي شعر ضرور اعليٰ درجي جو ۽ اهميت وارو هوندو! اهڙي طرح سنڌي شعر عربن جي ڪاهہ کان بہ اڳـ ارتقائي منزلون طئہ ڪري چڪو هوندو.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ”سنڌي ٻوليءَ جـي مختصر تاريخ“ ۾ لکيو آهي: ”منصوره جي حاڪم عبدالله بن هباريءَ جي زماني ۾ منصوره جي هڪ عالم سنڌ جي هڪ هندو راجا جي چوڻ تي قرآن شريف جـو سنڌي زبـان ۾ ترجمو ڪيو ۽ سنڌي زبان ۾ اسلامي تعليم متعلق هڪ نظم لکيو.“

محمد بـن قاسم سنہ ٧١١ع ۾ سنڌ جي راجا ڏاهرسين کـي شڪست ڏيئي سنڌ ۾ عرب حڪومت قائم ڪئي. جنهن جي اثر ڪري عربي ٻوليءَ جو واهپو سنڌ ۾ ٿيو ۽ عربستان جـــي تهذيب جو ڦهلاءُ پڻ ٿيو. عرب عالمن جي آمد سنڌ ۾ شروع ٿي. ڪيترا سنڌي عالم عربيءَ ڏانهن راغب ٿيا. ان هوندي بہ سنڌي پڻ ۽ چارڻن سنڌي شعر کـــي محفوظ رکيو. سنڌي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شاعرن سنڌيءَ سان گڏ عربيءَ ۾ بہ شاعري ڪئي ۔ ڪيترن سنڌي شاعرن تہ عربستان ۾ بہ وڃي شعر و شاعريءَ ۾ نالو ڪڍيو۔ آهستہ آهستہ عربن جي حڪومت ڪمزور ٿيندي ويئي ۽ ڏيهي راجائون اُسرڻ لڳا ۔ سنہ ١٠٥٠ع ۾ سومرن سنڌ تي قبضو ڪيو۔ سومرا سنڌي هئا۔ ان سبب سندن دؤر ۾ سنڌي زبان قلبي قولي۔ پٽ چارڻ ڪاويہ رچنا ڪندا هئا ۽ ڳائيندا بہ هئا۔ حڪومت طرفان اُنهن جي همت افزائي ٿيندي رهي ۔

سومرن جي دؤر ۾ سنڌي شعر جا شروعاتي نمونا 'ڳاهہ' ۽ 'ڳنان' ملن ٿا ۔ جنهن کي سنڌي عالم 'ڳاهہ' ٿا سڏين اُن جي سٽاءَ دوهي جهڙي ئي آهي۔ باقي ماترائن جو فرق تہ رهٺوئي آهي۔ چاڪاڻ تہ اِهي شعر پڙهي بہ پڙهي بہ زبان ياد ٿيندا آيا ، انڪري لفظن جي ضرور گهٽ وڌائي ٿي هوندي۔ انهن ڳاهن ۾ ڪي دوها تہ ڪي سورٺا آهن ۽ ڪي وري اڌ دوهو ـ اڌ سورٺو آهن ۔

سومرن ۽ ڄامن جي وچ ۾ لڙايون لڳيون۔ اُن جنگي داستان ۾ هيٺيون دوهو ملي ٿو :

پو نئري ڪيا پرياڻ، ٻرڙي ٿي ٻرا ٻيا،
تني وڃي واريون، لوڙيون لڪ مٿا ۔

سمنگ چارڻ ڏهين ٻارهين صديءَ ڌاري ٿي گذريو آهي۔ هن جي اروڙ جي حاڪم همير سومري سان عداوت هئي۔ ان ڪري هيٺ ڏنل ڳاهہ ۾ ڪيس لويو اٿس :

ستين هو سوجهرو، انين ٿي اونداهہ،
هميراڻي ٻاهہ، وساڻي ورهين کي ۔

'عمر مارئي' ۽ 'سسئي پنهون' جا داستان بہ سومرن جي دؤر سان وابستہ آهن۔ ڏمن سونارو، راجا دلو راءِ جي ڏينهن ۾ ٿي گذريو آهي۔ سندس پٽ جو پيار دلو راءِ جي ڌيءَ سان ٿي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ٿيو. اُهي جي ٻوٽي جي داستان ۾ دوها سورٺا ملي ٿا.
انهن سورٺي - اڌ دوهي جو مثال ڏسو آهي:

هاڪ سهاڳ سنڌ ري تون سولو ڏاڍو ڏار،
ٻيو اڳئين ڏار، هي سهائيءَ جو سهاڳ.

سن ۱۳۱۳ع ۾، سنڌ جو حاڪم ٻونگر سومرو هو. ڪيس ٻوران
استريءَ مان ٻاگهي ڌيءَ ۽ دودو پٽ هوس ۽ ٻيءَ زال مان
چنيسر هوس. ٻونگر جي مرڻ پڄاڻا راجگديءَ جو مسئلو پيدا
ٿيو. ٻاگهيءَ فيصلو ڏنو چنيسر راج گديءَ جو حقدار آهي. ان
تي سومرا سردارن چنيسر کي چيو:

ويهه پٽاڻان ٻيءَ جي آءٌ چنيسر آءٌ،
ٻاگهه سڄاڻو ٿيهندو لوڪي ٻلي جڻيو ماءُ.

چنيسر اهو ٻڌي ڪئين جيو ڦتمان امرکان ٿي اچان. چنيسر
ڌاديءَ لي ويهي لاءِ ماءُ کان ٻچو ورو. ماءُ مٿس طنز ڪندي چيو:

مون جڻيو ماڻهو پٽ ڪري، تو ٿي ٻٽڻ لون ڌيءَ،
ويهي آسڻ وچ ۾، پاند اوڻ ڪنچ ٿيهه!

ڌاديءَ جي ڳالهه تان دوديءَ ۽ چنيسر جي پاڻ ۾ جنگ لڳي.
لنهڪري ان قصي ۾ رزميه (جنگي) شعر ملي ٿو:

جڻن ڳاهڻي ڳاهه ۾ ڪالي ڪٽڪون ڏار،
[illegible]

هي اڌ دوهي - اڌ سورٺي جو مثال آهي. ان ۾ ان ڳاهڻ
جي تنج سنڌي لشڪر ڏني وٺي آهي.
ان داستان جو ٻيو هڪ رزمي دوهو پيش آهي:

سج نہ ڪري سوجهرو ڌاڙن ڌو ڌوڪار،
الي اڙو الين وڏي، جڻن ٻاٽي ٻوڙي ٽار.

اڙو دشمن جي لشڪر کي الين ختم ڪري رهيو آهي،
جڻن ٽار ٻاٽي ٻوڙ ٻوڙان ڪري لباهي آڻيندو آهي. هن دوهي

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

۾ لهجيه جو استعمال ڪيو ويو آهي . ان دوهي ۾ اڌ دوهي - اڌ سورٺي ۾ وير رس آهي.

مٿيئين ذڪر ڪيل دودي چنيسر جي قصي ۾ آيل ابيتن جو شاعر گمنام آهي. چاڪاڻ ته اِهي شعر زباني روايتن تي ٻڌل آهن. تنهن لاءِ ٿي سگهي ٿو ته اهي شعر سومرن جي صاحبيءَ کان گهڻو پوءِ ڪنهن شاعر چيا هجن!

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد 'سنڌي'، "سنڌي ادب جو تاريخي جائزو" ۾ سمن جي دؤر جا پير پٺي وارا هيٺيان بيت ڏنا آهن:

ديبل پاسي ڏڪيلجي آيو آب اپار،
مڪليءَ ماڳ مٿاهين ٽياسون ڏارون ڏار.

هي بيت نه پر دوهو آهي. هن دوهي مان ثابت ٿئي ٿو ته سومرن جي صاحبيءَ ۾ سنڌ ۾ ديبل بندر هو . شيعا فرقي جي ڪن شخصن، حضرت غوث بهاوالدين جي هڪ مريد کي قتل ڪري ڇڏيو . جنهن واقعي کان متاثر ٿي پير پٺي هيٺيون بيت چيو:

مدي رکي من ۾ جيٺو ڪٺو جن،
ٽوڙئون لڳو تن ٻچو بهاوالدين جو.

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد، نصرت خان جي هڪ ڳاهه جو به ذڪر ڪيو آهي، جو سنه ١٣٢٠ع ڌاري سنڌ ۾ علاوالدين جو گورنر هو . سنڌس پاءُ هڪ نوڪر کي مارائي وڌو. پاءُ ڏانهن مخاطب ٿيندي هن هيٺيون ڳاهه چيو:

جي ڪٺيءَ تي مٺين، جي وئين نه واءَ،
ٻهي منجهان هڪڙي، هڪ به نه آءَ ڪاءَ.

عبدالجبار جوڻيجو، 'سنڌي ادب جي مختصر تاريخ' ۾ سومرن جي دؤر جي هڪ ٻئي شاعر پيرصدرالدين ١٢٩٠-١٤٠٩ع جو ذڪر ڪندي سندس هڪ ڳڌان مثال طور پيش ڪيو آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

[illegible]

... سورٺي ۾ هڪ ... جي نمنا جو اظهار آهي. شاعر
... ڇهين صديءَ ... جي ڇيڙي تي ... خواجه
آهي. هن مسدس معشوق تي ... ڪري مٺا ٻول ٻولي
... ۹۱۰ هجريءَ ۾ ٿي
... هڪ بيت ... مان خوار جي ...
... طرح مسدس هيٺ ڏنل بيت مان شاعر

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جي روحاني امتياز جي ٻروز ٿوي ٿي:

اُپٽيان نه انڌيون، ٻوڙيون ٻڌن پسن،
آهي اکڙين کي عجب ٻـــو پسڻ جي.

شاعر ڪهڙو نه سهڻو خيال پيش ڪيو آهي. ٻولي به ٺيٺ سنڌي آهي ۽ تجنيس حرفيءَ جو به استعمال ٿيل آهي. ٻاهرين اکين کولڻ سان دلبر جو ديدار ڪين ٿيندو. اندرمکي ٿيڻ سان ئي محبوب جو مشاهدو ماڻبو.

سيد ابابڪر به سمن جي دؤر جو شاعر هو. سندس هيٺيون هڪ بيت مليو آهي جو اڌ دوهو ـ اڌ سورٺو آهي:

لڪي جن وٽن مان، جان نهاريو مون،
ويا سي ڪهڙي ڀُون، پتو نه پيو سڄڻين.

چام اوڍي ٿي سندس ڀاڄائي موهت ٿي پيئي، ان ڪري هوُ ملڪ ڇڏي ڪڇ طرف روانو ٿيو. چام اوڍي جي ڀاڄائيءَ جي فراق جو ذڪر شاعر هيٺئين دوهي ذريعي ڪيو آهي:

اُٺر سيگهون ڪيڻيون، ڏونگر ڏمريـــا،
هنئڙو ڦٽڪي مڇي جئن ساجن سنڀريا.

چام اوڍي ۽ سندس ڀاڄائيءَ جي عشق جو داستان ٻرابر سمن جي دؤر جو آهي، پر ممڪن آهي ته ذڪر ڪيل سورٺو پوءِ جي ڪنهن شاعر چيو هجي.

شيخ حماد جمالي، رشيدالدين جو فرزند هــو. ٺٽي جي ڀرسان رهندو هو. چام تماچي ۽ سندس فرزند سندس مريد هئا. سنه ١٣٧٥ع ۾ جڏهن چام تماچي ۽ سندس پٽ کي چام جوڻيءَ سازش سان قيد ڪيو، تڏهن شيخ حماد آکيو:

جوڻو مت اوڻو، چام تماچي آءُ،
سباجهي ٻاجهه پيئي، توسين ٺٽو راءِ.

نوح هوشياڻي، شيخ حماد جو همعصر هو. هاڻ جي پڳهڪيجرن

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

جي ڏوڪ ۾ رهندو هو. جڏهن ڄام تماچي ۽ سندس فرزند قيد مان آزاد ٿيا، تڏهن نوح هوٿياڻيءَ هيٺ ڏنل بيت چيو:

جوڙو وڃي ڇهوري ڇاڙيو،
ڄام تماچي شهرين چاڙهيو.

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد ”سنڌي ادب جو تاريخي جائزو“ ۾ ٻيو تاج الدين جو هڪ دوهو ڏنو آهي، جو سندس خيال موجب سمن جي دؤر جو آهي. جنهن ۾ سرائڪي لفظن جو استعمال ٿيل آهي.

هيٺي وکري سو وڃ نہ ڪيجي، ڪيا ليجي ڪيا ڏيجي،
ماڻڪ چوڙي، وڃي ڪچ وڻجن، تن سان وڃ نہ ڪيجي.

هي دوهو نصيحت آميز آهي. ان ۾ ’ماڻڪ‘ سچ جو ۽ ’ڪچ‘ ڪوڙ جي نشاندهي ڪن ٿا. ان زماني ۾ بہ شاعر انهن علامتن جو استعمال ڪندا هئا. تنهن مان سندن علمي لياقت جي ڄاڻ ملي ٿي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ماموئي فقير

ماموئي فقيرن جا ست بيت ئي سمن جي دؤر سان تعلق رکن ٿا. ست ماموئي فقير سڀ ڪيڏا ڄام نظام الدين سمي بادشاه وٽ آيا. سمو بادشاه سندن عجيب و غريب ڳالهيون ٻڌي پيچيدت ٿيو ته متان اهي فقير سندس حڪومت ته هٿ ڪن. تنهنڪري هن فرمان ڪيو ته انهن ستن ئي سيلانين کي ختم ڪيو وڃي. بادشاه جي حڪم جي تعميل ٿي. انهن ستن ئي فقيرن مرڻ کان اڳ هڪ هڪ بيت چيو. جيڪي قديم سنڌي شاعريءَ ۾ وڏي اهميت رکن ٿا. هنن بيتن ۾ انهن ڏور انديشن ڪي پيشنگوئيون ڪيون. انهن بيتن جون ٻه جدا جدا پڙهڻيون آهن:

(١) هاڪ وهندو هاڪڙو، ٻڌندي ٻند اروڙ،
ٻهه مڇي ۽ لوڙه، سمي ويندا سوڪڙي.

(٢) وسي وسي آر، جڏهن وڃي ڦٽندو،
تڏهن پاروچو پار، پنڃين ڏرمين وڪبو.

(٣) ڪاري ڪاٻاري، جهيڙو لڳندو ڇهه ٻهر،
مر مڇي ماري، سڪ وسندي سنڌڙي.

(٤) مر مڇي ماري، مر مڇي کهڙا پار،
هيٺين ڪاريون پوئيون مٿين ڪارا وار،

(٥) نيرا گهوڙا ڏٻرا آئر ڪنڌون آيندا،
گهاگهريون گسن تي، توراهي ويندا،
ٿهان پوءِ ٿيندا، طبل تاڃاڻين جا.

(٦) لڳندي لاڙان سونڪو، ٿيندو سري ۾،
جڏهن ڪڏهن سنڌڙي اوڳاڻان وڳاه.

(٧) اڃي وڃها ماڙهئا، نگر جي آڏار،
پراڻا پرار، نوان اڏج ۾ نجهرا.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com
Page # 44

سنڌ ۾ شايع ٿيل ”تعليم“ اخبار ۾ ماموئي فقيرن جا ست
بيت هيٺئين ريت ڏنل آهن :

(۱) هاڪ وهندو هاڪڙو پڇندي پٽ اروڙ،
پهه ميٺي ۾ لوڙهه، سمي ويندا سوڪڙي.

(۲) زالن مٿي ٻه چوٽي، مڙسن مٿي وار،
ٻاروچاٽا ٻـار، ٽڪي ٿي وڪامندا .

(۳) ستانوي سٽ چوڙسي، اٺانوي هٽ ٽار،
نوانوي نر جاڳسي، سؤ ۾ ٿيس جهڪار .

(۴) الله حسبي ڪلهوڙن ڪـان ڪسبي ،
ٽالپرن کي ڏسبي، تهان پـوءِ پسبي .

(۵) نيلو گهوڙو نقرو اوياڙون ايندو،
نيلو ٽالپرن جو گهوڙي سو نيندو،
تهان پوءِ ٿيندو، طبل تاجاٽين جو .

(۶) لڳندي لڙائي سونڊو سري ڪان ٿيندو،
جڏهن ڪڏهن سنڌڙي تو کي
فنداورون جو ڪو .

(۷) نگر جي آڏار، جم و پهچا ماڙهئا،
پراڻا پرار، نوان انجو نجهر .

Gul Hayat Institute

پهريون بيت ٻنهي پڙهڻين ۾ ساڳيو آهي . باقي ڇهن بيتن ۾ خيالن ۽ لفظن جي قير قار آهي . پـر انهن بيتن ۾ ٻـ اڳڪٿيون ٿي ڪيل آهن . اهي ماموئي فقير اولياءَ هئا ۽ نـ رواجي فقير، جو اڳتي هلي سندن اهـي بيت سورهن آنـا صحيح نڪتا . انهن بيتن ۾ ڪي دوها نه ڪي سورٺا نـ ڪو وري دوهو - اڌ سورٺو نه ڪو اڌ دوهو اڌ سورٺو آهي .

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سنڌي شاعر ۽ سنڌي شاعري

قاضي قادن

قاضي قادن پنهنجي دؤر جو اعليٰ ترين شاعر هو. ڪي عالم ڪيس قاضن جي نالي سان سڏين ٿا. هي صاحب سنڌي شعر جي عمارت جو نقش نگار هو ۽ اُن جي پيڙهه جو پٿر به هن عالم ئي وڌو. هن شاعر سمن جي صاحبيءَ ۾ سنه ۱۴۶۳ع ڌاري سنڌ جي تواريخي شهر بکر ۾ قاضي ابو سيد جي اڱڻ کي آباد ڪيو. قاضي قادن جا وڏا اصل اُچ جا ويٺل هئا. پوءِ هو سيوهڻ ۽ ٺٽي ۾ اچي رهيا. قاضي قادن جي پرورش ۽ پڙهائي به بکر ۾ ٿي. هي ننڍپڻ کان ئي تيز فهم هو. اڳتي هلي هي عالم ۽ فاضل شخص ٿيو. ڪيس قرانمجيد ۽ فرقانحميد ياد هوندا هئا. هي صاحب سيد محمد جونپوريءَ جو مريد ۽ معتقد بڻيو. سمن جي صاحبيءَ ۾ ئي پنهنجي قابليت سبب قاضي مقرر ٿيو. هي خدا ترس شخص هو. پنهنجا ڏنل فيصلا ڏاڍي سياڻپ ۽ دريافت سان ڪندو هو.

سنه ۱۵۲۰ع ۾ سمن جي سلطنت ختم ٿيڻ کانپوءِ سنڌ ۾ ارغون حڪومت قائم ٿي. شاهه بيگ ارغون، جنهن سنڌ ۾ ان جو بنياد وڌو، سو ٻن سالن کان پوءِ راهه رباني وٺي ويو. جنهن بعد شاهه حسين ارغون حاڪم بڻيو. شاهه حسين، قاضي قادن کي بکر ۽ اُن جي پسگردائيءَ جو قاضي مقرر ڪيو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

قاضي قادن شادي ڪئي هئي. کيس هڪ نياڻي ٻيبي فاطما نالي هئي. جا حج ڪري آئي، تنهنڪري کيس ٻيبي حاجياڻي سڏيندا هئا. هيءَ به پنهنجي زماني جي اعليٰ درويشياڻي ٿي گذري آهي.

قاضي قادن دنيوي علمن ۾ نه پڙ هو پر روحاني راه ۾ به روشن ٿيو. درويش فقيرن جي صحبت ۽ مرشد سيد محمد جونپوريءَ جي عنايت سان هن روحاني فيض پرايو. سنه ١٥٥١ع ۾ هن عالم ۽ فاضل وڃي واليءَ سان وصال ڪيو.

سنه ١٩٧٦ع تائين قاضي قادن جا ست ٻيت ئي روشنيءَ هيٺ هئا. شري هيري ٺڪر کوج ڪري هندي اکرن ۾ لکيل "سنتون ڪي واڻي" جو اڀياس ڪيو. جنهن مان ئي کيس قاضي قادن جي نامعلوم ٻيتن جي پروڙ پئي. هن کوجنيڪ جفاڪشي ڪري قاضي قادن جا ٻيت سهيڙي، سوڌي، "قاضي قادن جو ڪلام" ڪتاب، لشڪريءَ سان سنه ١٩٧٧ع ۾ شايع ڪري سنڌي شاعريءَ جي قديم دؤر ۾ نئون ورق ورايو.

ان مجموعي ۾ قاضي قادن جا ڪل ١١٢ ٻيت ڏنل آهن. جن مان شاعر قاضي قادن جي فيلسوفائي خيالن ۽ روحاني رياضتن جي پروڙ پوي ٿي. قاضي قادن وڏو عالمدان هو. انهن دنيوي علمن مان کيس رب جي راه ڪين ملي. پنهنجو شخصي روحاني آزمودو پيش ڪندي هو سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو:

اکر پڙهيا وسار، الف اڳهون ئي ياد ڪر،
سو تون ڌوئڻ پار، جو نه اجهڻ ڪڏهين.

سنڌيءَ جي نقادن قاضي قادن کي صوفين جي صف ۾ شمار ڪيو آهي. صوفي، پريم ساڌنا کي اهميت ڏين ٿا ۽ گيان مارگي يا ويدانتي، گيان کي مهتو ڏين ٿا. قاضي قادن جي ڪلام جي مطالعي ڪرڻ ڪان پوءِ محسوس ٿئي ٿو ته قاضي قادن

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

جي شعر ۾ نج ويدانت جا ويچار سمايل آهن. ويدانت موجب ”ايڪو برهم دوتيه نه استي“ برهم جي سٽا کان سواءِ ٻيو ڪجهه ڪين آهي. شاعر قاضي قادن به ذٽيءَ جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

واحد هندين دائرين، هيڪڙيو ميڙئي،
جنهين جان جدا ڪٿي، پسندا سيڙئي.

قاضي قادن جي هن بيت ۾ مٿي ذڪر ڪيل ويدانت سوتر جي جهلڪ ملي ٿي ته هر جڳهه تي هڪ ئي مالڪ آهي. پر اُن کي اُهي ئي پسي سگهندا جي پنهنجو وجود وڃائيندا. ويدانت موجب برهم اننت آهي، سروتر وديمان آهي. اگياني مٺش اُن جي پراپتيءَ لاءِ ٻاهر ڀٽڪي ٿو. اُهو ته سندس مَن ۾ ئي موجود آهي. اِهو خيال پنهنجي بيتن ۾ ظاهر ڪندي چوي ٿو:

نه سو لاهو نه سرو، نه اُر وار نه پار،
موڙهو ولين لڳي، سو مَن منجهه نهار.

سچي ڪوي کي دوئي درشٽي ٿيندي آهي. شاعر قاضي قادن به ساري ڪائنات ۾ سڀني جيون ۾ هڪ ئي محبوب جو مشاهدو ماڻيندي چوي ٿو:

عين قصر در لڪ، ڪوڙين سهسين ڪڙڪيان،
جان ئي ڪرين پرک، تان ئي سڀڪا ساماهان.

شري هيري ٺڪر ”قاضي قادن جو ڪلام“ ۾ اُن بيت جي معنيٰ ڪجهه قدر غلط ڏني آهي. هي صاحب اُن بيت جي تشريح ڪندي لکي ٿو ”اکين جي محل کي لکين در ۽ ڪروڙين در دريون آهن. جتان به نظر ڦيرائين سڀڪا ساماهون نظر ايندو.“

حقيقت ۾ هن بيت جو مطلب آهي ته هن سرشٽيءَ روپي محل ۾ مالڪ موجود آهي. اُن سرشٽيءَ ۾ ڪروڙين جيو جنتو

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

آهن. اُهي ان محل جا د ر دريون آهن. انهن معرفت محل ۾ نهاريو ته هڪ ڏٺي أي نظر ايندو.

سنت ڪوين جيان قاضي قادن انهن ساڌن تي زور ڏيندي چيو آهي :

ڪايا مهه ڏيٺي پينا جــي درياءُ ۾،
پسندا سيٺي، ماڻڪ اکڙين سين.

ويدانت ۾ آتم گيان جي اهميت آهي. پاڻ پڇاڻڻ سان ئي سائينءَ کي سڃاڻي سگهبو. شاعر قاضي قادن اهو ويچار پيش ڪندي سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو :

پهرين پــاڻ پرک، پرين پرکڻ ساکڙا،
در پي سوئي رک، جتان ڌڪا نہ لهين.

پاڻ پڇاڻ لاءِ پهرين پاڻ وڃائڻو پوندو، تڏهن ئي مالڪ جو من ۾ مشاهدو ماڻي سگهبو :

پهرين پاڻ وڃاءِ، پاڻ وڃائي سو لهي،
من اندر منهه پاءِ، تو ئي اندر سجرين.

قاضي قادن تي هندو سنتن، جوڳين ۽ ويدانت جو اثر آهي. هوُ پنهنجي اگيان اوستا جو ذڪر ڪندي چوي ٿو ته جوڳيءَ (ستگرو) ئي مون کي اگيان جي ننڊ مان سجاڳ ڪيو. جنهن بعد ئي مان رب جي راهه جو راهگير بڻيس :

جوڳيءَ جاڳيو س، ستو هوس ننڊ ۾،
نهان پوءِ ٿيوس، سنڌي پريان پيچري.

قاضي قادن روحاني منزل تي پهچي چڪو هو. جنهن جو اُهڃاڻ سندس هيٺ ڏنل دوهي مان ظاهر ظهور آهي :

لائي لام الف سان ڪاتب لکين جيئن،
مون هنيڙو پريان سان لڳو آهي تيئن.

دنيوي علم جا ڪتاب روحاني منزل جي حاصلات لاءِ ڪارگر

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪين آهن. اها راهه ٻي علحدي آهي، جنهن ذريعي ڏاڍي ڪي حاصل ڪجي. دنيوي عالمن تي طنز ڪندي شاعر قاضي قادن چوي ٿو:

ڪنز قدوري ڪافيا، جي پڙهي پروڙين سڀ،
تہ ڪر منجهي ماڪوڙي، ڪوه م پيئي ڪڇي اُڀ.

ڪيترائي شخص قرآن شريف ۽ ٻيا گهڻيئي ڪتاب پڙهن ٿا، پر ان هوندي بہ پنهنجي اندر ۾ الله کي ڪين ٿا ڏسن. شاعر اهڙن سڏڙين تي طنز ڪندي چوي ٿو:

پڙهندو پڙهي ويو ڪوڙين لکہ قرآن،
لکي لوک نہ سگهيو، پاڻي اندر پاڻ.

سنت ڪوين پنهنجي ڪوتا ۾ پريپورڻ گروءَ جي مهما ڳائي آهي. شاعر قاضي قادن پڻ ڪامل گروءَ جي تلاش ۾ آهي. هو آکي ٿو:

در پورا گر سي گهران حقيقتا هنجهہ،
ڪوڙين هنڌان ڪڻ چگين، سر پاڻيءَ منجهہ.

سچن عاشقن جو ذڪر ڪندي شاعر سهڻو خيال پيش ڪيو آهي تہ جن جي من ۾ مالڪ لاءِ محبت آهي، اهي پلي پاهران ميرا ڪپڙا پهرين، مگر انهن جي پيشانيءَ مان نور وانگي نُور پيو نڪلا ڏئي. اهي ميرن ڪپڙن ۾ بہ سوپياوان آهن. شاعر چوي ٿو:

جن محبت من ۾، تي مٿلي اُئي سوين،
تن ۾ لڪا مشعلان، سي سدا سهرين.

قاضي قادن پنهنجي ڪلام ذريعي سالڪن کي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

روئي م ڪر پڌرو، هٿ منجهيئي حال،
جان جان پريان نہ مڙهه، تن ڪانئيءَ جيئن بال،
سنو هنو جاڳہ، راتڙي سڀڪہ وهاڻيان،
منٺن ٿيوءِ پاڳہ، پرين وساڻ م ڪر.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

قاضي قادن صاحب پنهنجي دؤر جي پاکنڊي مولوين ملائن لئي به طنز ڪئي آهي:

مکڻ مڪي اُن کي ملان ڪٺي ڪين،
پيچ ڪڍهن پئي تن کي، هو جي رب گهرن.

شاعر کي مسڪينن لاءِ محبت ۽ هيڻن لاءِ همدردي آهي. ملان مولوين کي مخاطب ٿي شاعر چوي ٿو ته اوهين ته خوب مکڻ واريون ڪٺيون کائو ٿا. ڇا ڪڏهن اوهان غريبن جي به سار لڌي آهي؟ جيڪي رب (پيٽ) ڪاڻ لاءِ منتظر آهن.

قاضي قادن پاڻ قاضي هو مگر پاکنڊي قاضين کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

قاضي ڪت م اٿرو، مت ڪيرو ٿئي اهر،
پلا ٿيندو پوٺلي، مٿي ڪيندو ڪير.

قاضي قادن جي ڪلام ۾ ڪيترائي نصيحت آميز نڪتا آهن، جي وهنوار توڙي روحاني راهه لاءِ ڏاڍا ڪارگر آهن:

ڏنئين پاڻ وَ ڪاڻ ڪون، جيپ تنهنجي وات،
وڏي خالق نه گهرنئين، ڪرين ٻاڙي ٻات.

......

سچي سائين ساڻ تون م ڪر ڪوڙي ڪوڙيان،
جي لو منجهه هنيائون، ورو سپو ڪلي پرڪٽو.

......

عادت وڃيئيس نا، عادت ڪڏهن نه جاءِ،
اُن ڪٽڪئه چڏيئه، چڻ جو اسا ڪاءِ.

....

ستو سچي رات، مهه پڪي مٿن جيئن،
نه لو سنبل ٿاٽ، نه جهوري تو آهه ڪا.

......

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

سچ اِهسارا سامهون، سڀني سچ سهڻ،
سڀني مشڪل ٿو ڏسڻ، سڀني سرب ٿو ڏسڻ.

......

سچ سمنڊان سر جهڻ، ڪو، ڪڪڙس ٿيڻ،
جڏهون، ڪنڌهون ڪوڙ ڪي، ڏٺو سچ سراءِ.

......

قاضي قادن نــه صرف ويچار جي لحاظ کان پر ٻين سنڌي شاعرن کان اڳڀرو آهي، مگر شعر جي هيئت جي خيال کان به هن سنڌ ڪوين جيان دوها ۽ سورٺا لکيا آهن جن کي سنڌي عالمن ابيات سڏيو آهي:

دوهو: جي لوڙي ڪي نه لهان، لوڙي ڏي لڏو،
لوڙي ڏسڻ سهڻي، اڀان تل نــه ڇڏو.
جان پاڪان جــو پدرو، پدرو آءُ سڏ،
مون هينڙو تان ڪيو سوريان سون ڪڏ.

سورٺا: سور جڏهون ڪي هوءِ، ليهان لــهي آيو،
ڪاڳي ڪوءِ ڏنوءِ، ڏانها ڪندو سور ٿي.
ڪڏهن ٻيري ٻوڙ، ڪڏهن ٿل نه ڪڙو،
ڪڏهن پرين جو پوُر، ڪڏهن ڪان سڏ ڪي.

اڌ سورٺو اڌ دوهو:
سپيتي سيل ٿيام، پڙهتاڻ جي پاڻ الٽ
اکر اڳيان اُپري، واڳو ٿــي ور ٿام.

قاضي قادن ڪٿي ڪٿي ڏيڍ دوهي يــا هڪ دوهي اڌ سورٺي جو استعمال ڪري ڪاويه جو نئون روپ ٺوڙيو. جنهن کي بيت سڏيو ويو:

ٿون آڌار سڌار ٿون، ٿون اڌائون اڌ،
ٿون ئي اڪڙين مون، ٿون ئي اندر هڌ،
ڳل لڳي ڳالهه چوان، ڪيهي حاجت سڌ.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

قاضي قادن جي ذهن ۾ سنڌ ۾ جيترو ٺيٺ عربي ۽ فارسي ۽ جو زور هو ۽ شاعر قاضي قادن پاڻ به عربي ۽ جي ڄاڻ رکندڙ هو، پر ان هوندي به هن صاحب سنڌيءَ ۾ ئي ڪلام چيو آهي. سنڌي شعر ۾ نسبر، هندي ۽ سرائڪي لفظن جو استعمال ٿيو آهي:

سوني سوپ نه لوڙيان، جي لوڙيان ته لڪ
ڪاڙ ڪالي اڪرن مڻ واچيندا اڙ وڌ و
د ر پورا گرو سي گهران ...
ماڻڪ اهه سر پاڙ چڳي ...

قاضي قادن جي ڪلام ۾ سوياويڪ نموني تشبيهن جو استعمال پڻ ٿيو آهي:

لائي لام الف سان ڪاتب لکين جيئن،
مون هنيڙو پريان سان لڳو آهي تيئن.
......
جان جان پريان نه مڙء ان ڪانيءَ جيئن ٻال.
......
ستو سڀي رات، مهه ڀيڪي مڻ جيئن.
......
جيئن قتڙ ساهه ۾، ائين عيد نماز.
......

قاضي قادن جي ڪلام ۾ پرتيڪن (اُهڃاڻ (Symbolism جو پڻ پربوڪ ٿيو آهي:

پسندا سيڻي، ماڻڪ اکڙين سين.
هن مصرع ۾ 'ماڻڪ' آلما جو اُهڃاڻ (پرتيڪ) آهي.
هن سر سندا هنجڙا الي ٿي آهين ...
هن مصرع ۾ 'هنجهڙا' (هنس) اُتم پرش، سنت، گروءَ جو پرتيڪ آهي.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

سار نہ سالورن مٿي ڪنول قلاريو.

هن مصرع ۾ 'سالور' يعني ڏيڏر اگيانين موورکن جو پرتيڪ آهي ۽ 'ڪنول' ستپورشن گيانين جو پرتيڪ آهي. تجنيس حرفي ۽ جو بہ سنڌس ڪلام ۾ چگو استعمال ٿيو آهي:

پهرين پاڪ پرک پرين پرکڙ ساکڙا،
سڀئي سائين ساڪ، تو ۾ ڪر ڪوڙي ڪوڙيان.

قاضي قادن جي شعر ۾ شانت رس مکيہ آهي. سنڌس ڪلام پڙهڻ سان روح کي راحت ملي ٿي.

مخدوم نوح عليہ الرحمہ

مخدوم نوح عليهم الرحمہ جو اصل نالو لطف الله هو. هي صاحب سنہ ٩٨٤ع ڌاري سنڌ جي هالا شهر ۾ تولد ٿيو. سنڌس والد جو نالو مخدوم نعيمت الله هو. مخدوم نوح عليہ الرحمہ پنهنجي دؤر جو وڏو صوفي درويش هو. هي صاحب ڪرامت جو مالڪ هو. سنڌس زماني جا حاڪم کيس چگي عزت ڏيندا هئا. هوُ هن جا مريد پڻ ٿيا. هي صاحب شاعر بہ هو، مگر سنڌس شعر تمام ٿورو حاصل ٿيو آهي. سنڌس شعر ۾ خيال جي گهرائي ۽ درد آهي. سنڌس هڪ دوهو ۽ هڪ اڌ دوهو، اڌ سورٺو، جنهن مان شاعر جي روحاني خيالن جي خبر پوي ٿي: دوهو:

پڻي جا پرياٽ سا ماڪ نہ پاڻيو ماڻها،
روئي چوي راٽ، ڏسي ڏکوين کي.

اڌ دوهو- اڌ سورٺو:

نہ سي جوڳي جوءِ ۾، نہ سي سامي واٽ،
ڪاپڙين ڪدوات، وڏي ويل پلاڻيان.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سيد شاھ عبدالڪريم بلڙيءَ وارو

شاھ عبدالڪريم سنڌ جي مٽياريءَ شھر ۾ سنہ ١٥٣٦ع ۾ سيداللہ عرف لعل محمد جي گھر تولد ٿيو. شاھ ڪريم اڃا ننڍڙو ئي ھو جو سندس والد وفات ڪئي. کيس مڪتب ۾ وھاريو ويو مگر سندس دل پڙھڻ ۾ ڪين اٽڪندي ھئي. صرف ”الف“ يعني اللہ جو اکر ور ور ڪري دھرائيندو ھو. سماع جو شوق ننڍپڻ کان ئي ھوس. درويشن ۽ فقيرن جون نصيحتون ٻڌندو ھو. شاھ ڪريم جوانيءَ ۾ پير پاتو تہ سندس وڏي ڀاءُ وچي واليءَ سان وصال ڪيو، جنھن ڪري ڪٽنب جي پرورش جو بوجھو مٿس پيو. گھر جي گذر لاءِ محنت مزوري ڪرڻ لڳو. شاھ ڪريم شاديءَ جي خلاف ھو مگر عزيزن جي زور بار ھيٺ شادي ڪيائين. عيال جي پرورش ڪندي بہ سندس لاڙو ڏاڍيءَ جي طرف ھوندو ھو. ھڪ دفعي ھڪ بزرگ درويش سلطان ابراھيم مٽيارين جي ڳوٺ ۾ آيو. سلطان ابراھيم، شاھ ڪريم جو روحاني ذوق ۽ شوق ڏسي کيس ذڪر جي تلقين ڪئي. مريد کي مرشد مليو. سندس روحاني راھ روشن ٿي.

ھڪ ڏينھن سندس مرشد ابراھيم مسجد مان ھليو ويو. مرشد کي نہ ڏسي شاھ ڪريم جي ندب ڦٽي پيئي ۽ اُن جي جستجوءَ ۾ اڳھاڙين پيرين نڪتو. آخر کيس سيد يوسف وٽ مرشد جو ديدار ٿيو. مرشد کيس پيرين اگھاڙو ڏسي پڇھڻ جتي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

لاهي ڪيس ڏني. هن اها جتي ڪين پاڻي پر اُن جتيءَ مان نُوري سڀائي مٽي ڏي پاڻي ورتي مرشد وٽ آيو. سندس خاڪساري ۽ حليمائي ڏسي مرشد مٿس راضي ٿيو ۽ کيس دعا ڪيائين. شاهه ڪريم، حضرت محمد نوح کان به روحاني فيض حاصل ڪيو. جنهن جي اُن فرمان سان هن وڃي ٻلڙيءَ جو ڳوٺ وسايو. شاهه ڪريم شريعت موجب اسر جو نماز پڙهي مراقبي ۾ ويهندو هو. ڏٺيءَ جي بندگي ڪندي شاهه ڪريم ٻلڙيءَ کي بلند ڪري ڇڏيو. غريبيءَ ۾ گذاريندي به رب جي رضا تي راضي رهندو هو. ٻلڙيءَ جي ڳوٺ ۾ هن ايڏو نه روحاني رنگ لڳايو جو سندس نالو اُڀي پٽجي ويو شاهه عبدالڪريم ٻلڙيءَ وارو. وٽس سماع ٿيندو هو. سماع هلندي هلندي هُو مالڪ جي محبت ۾ محو ٿي ويندو هو. الله جي عبادت ڪندي ڪندي شاهه ڪريم پاڻ به درويش ٿي پيو. سندس سوين مريد ٿيا، جن کي هن روحاني راهه ڏيکاري. ٨٨ ورهين جي عمر ۾ سنه ١٦٢٢ع ۾ هن ڪامل درويش دنيا مان ڪوچ ڪيو.

شاهه عبدالڪريم صاحب نه صرف درويش هو مگر پنهنجي زماني جو اعليٰ ترين شاعر به هو. ميمڻ عبدالمجيد سنڌي سندس ڪلام جو مجموعو ”ڪريم جو ڪلام“ مرتب ڪيو آهي. هن ڪتاب ۾ شاهه ڪريم جا ڪل ٩٨ بيت ڏنا ويا آهن: هيئت جي لحاظ کان اهي بيت دوها سورٺا ڇند ۾ لکيا ويا آهن. انهن مان ڪي دوها آهن نه ڪي سورٺا آهن. ڪي اڌ دوها اڌ سورٺا نه ڪي اڌ سورٺو اڌ دوهو آهن:

دوهو:

مت پيڙيائي پلي، جو اُپٽي نه واءُ،
جو پڌر وڌي ڳالڙي، تو ڇڏي وڃي ساءُ.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 56

سورٺو:

وهاڻي ٻـــي وچ، تو نہ سرندو تـــن ري،
تان سا وڃي پڇ، جا پيئي ڪاڻ پرين سين.

اڌ سورٺو اڌ دوهو:

پاڻيهاري سر ڀرڙو، جر ري پکي جيئن،
اسان سڄڻ ٿيئن، رهيو آهي روح ۾.

اڌ سورٺو اڌ دوهو:

سا ڪٿو سائي ڪن، سهريان جي ڳالـڙي،
هيڪڙيائي سڪــئا، ٻي نـــہ اڄهي تـــن.

مٿين مثالن مان ثابت آهي تہ شاہ ڪريم هئيت جي خيال کان پارٿيہ چند شاستر جي دوها سورٺا ڇند کان متاثر ٿي شعر چيو آهي. هڪ دوهي ۽ اڌ سورٺي کي گڏي بيت جو روپ ڏنو آهي. انهن ۾ ماترائن جي گهٽا وڌي ٿي سگهي ٿي ڇاڪاڻ تہ اهي فقير پنهنجي موج مستيءَ ۾ شعر چوندا هئا. ڪي معتقد اهي بيت ياد ڪندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن ڪاتب بہ لکندا هئا. تنهنڪري ٿي سگهي ٿو تہ يادداشت سبب ڪن اکرن جي گهٽا وڌي ٿي هجي.

شاہ ڪريم جي شعر ۾ سنڌس فيلسوفاڻہ خيال بہ ملن ٿـــا.

الله: شاہ ڪريم هر چيز ۾ مالڪ جو مشاهدو ماڻي ٿو، ساري ڪائنات ۾ الله تعاليٰ جو ئي جلوہ جمال پسي ٿو. جنهنڪري شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو:

وائي ٻي م پل، مران موزان پکڻان،
ٻلا سند و سڄٽين، هـــو هلاچو هل.

ويدانت سوتر "ايڪو برهم ديو تيہ نہ استي" جي جهلڪ بہ شاہ ڪريم جي شعر ۾ ملي ٿي. اهو برهم ست چت آنند روپ آهي. شاہ ڪريم ساڳيو خيال پيش ڪندي چوي ٿو:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

لون جو الله هيڪڙو واڻي اپ ۾ سڪ
سچو اکر من ۾، سوئي لکو لکُ.

هر هنڌ مالڪ موجود آهي. اُن جي روشنيءَ سان ئي اُن کي ڏسي سگهجي ٿو:

سوئي هيڏانهه، سوئي هوڏانهه، سوئي من وسي،
لهن سنڌي سوجهري، سوئي سو پسجي.

ويدانت سوتر "تت توم اسي" جي جهلڪ پڻ شاهه ڪريم جي شعر ۾ ملي ٿي. يعني تون خود خدا آهين. پاڻ پاڻ پڇاڻ. پاڻ پروڙڻ سان ئي پنهنجي ساڪي روپ جي جاڻ پوندي. شاهه ڪريم چوي ٿو:

پاڻ ئي سلطان، پاڻ ئي ڏي سنيهڙا،
پاڻ ڪر پاڻ لهي، پاڻ سڃاڻي پاڻ.

"اهم برهم اسمي" ويدانت سوتر جي به جهلڪ ڪريم جي ڪلام ۾ آهي. سالڪ پاڻ سڃاڻڻ بعد ئي اُن قسم جو آلاپ آلاپي ٿو:

اسين سڪون جن کي سي تان اسين پاڻ،
هاڻي وڃ گمان، صحيح سڃاڻو سپرين.

ڏاڍيءَ جو ديدار اهي ئي ڪري سگهندا جن پيائيءَ ک-ي پوڙي ڇڏيو آهي. جي دل ۾ دويت ڌاريندا سي سائين کي ڪيئن ڏسي سگهندا؟ شاهه ڪريم ادويت واد جو سمرڻ ڪندي اگيانين کي طنز ڪري ٿو:

مورک مور نه بجهڻا، هيڏان هوڏان ڪن،
ڪنڙ جن جي اکين ۾ سي ڪي پرين پسن.

سالڪ کي گهرجي ته اندر ۾ ئي ڏاڍيءَ جي بندگي ڪري محبوب جو مشاهدو ماڻي ۽ پوءِ ساري ڪائنات ۾ دلبر جو ديدار ڪري. اُن هڪ ۽ حق سان ئي لنؤ لڳائي. شاهه ڪريم جي خيال جي گهرائي اهڙن شعرن مان ظاهر ٿيل آهي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سنڌس فڪر ۽ ذڪر جي قوت ڪمال واري هئي :

ڀر ۾ ٻڪي ڀري ڪي ، ڀسڻي ڀر ڏيهه ،
جتي ساڄن سيڄي ، ساهه ڪي سو ساڙيهه .

روحاني راهه ۾ سالڪ کي پهرين پاڻ فنا ڪرڻو آهي. خوديءَ کي ختم ڪرڻ سان ئي من ۾ مالڪ جو ديدار ٿيندو. شاهه ڪريم جي ڪلام ۾ ”موتوا قبل انت موتوا“ فلسفي جي جهلڪ ملي ٿي:

پيرين پاڻ وڃاءِ ، پاڻ وڃائي هوُ لهه ،
تهان ڌار نه سيرين ، مهه منجهئين پاءِ .

جي پنهنجي هستي نٿا مٽائين اُهي دنيا جي ترڪ بازيءَ ۾ ترڪي ختم ٿي ٿا وڃن .

پانڻ جي پانئين سي ترڪن تڪڙي .

پرينءَ جي پار جي پاندئڙن ڪان عزيز خويش پلي وسرن ،
ڀر ڏٺي انئي ڀهر ڪين ياد هئڻ گهرجي. يار جي يادگيري سندن من روڀاي اگڻ کي روشن ڪندي رهندي . شاهه ڪريم چوي ٿو :

ور وسري تــ ڪوهه ؟ پرور نه وسرئون ،
ڪو نه چوندو ڪنڌهين، نه آگڻ اونڌا هوس .

سالڪ کي پنهنجي دل، دلبر کي ڏيڻ گهرجي ۽ هٿن سان پلي دنيوي هاج ڪري. شاهه ڪريم اِهو خيال هيٺ ڏنل دوهي ۾ پيش ڪري ٿو :

Gul Hayat Institute

هنيو ڏجي حبيب کي لڱه گڏجن لوڪ ،
گڏيون ۽ ڪروتون ، اي پڻ سگهر تــوڪ .

ڏٺيءَ جي حاصلات جي وات پڌائيندي شاه ڪريم چوي ٿو :

چڙئن جيڻن چت ڪري سگهه سيپئي چڻ ،
جي پائين پري مڙان ، نه مت موجي ڳن .

سالڪ کي پرينءَ لاءِ رت جا گوڙها ڳاڙڻا پوندا. پريم نياڻن ڏيڻ سان ڪو نه ٿيندو آهي. خواهش ڪرڻ سان سيڻ ڪو نـ

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ليندا آهن. شاهه ڪريم چوي ٿو:

نيهه نباهي نه ـــ ٿئي سڏبي سيڻ نه ـــ هون،
ڪا رني رانين رت ڦڙا، جان جان نيڻ نه وون.

شاهه ڪريم سهڻي ميهار، مومل راڻي، سسئي پنهون، عمر مارئي، ليلا چنيسر جون لوڪ ڪهاڻيون پيش ڪونه ڪيون آهن. باقي حوالي طور انهن ڪهاڻين سان وابسته ڪي دوهه يا سورٺا چيا آهن:

عمر مارئي: صورت ليکي هيڪ، معنيٰ ليکي مارو نيس،
عمر! منهنجي چت، اوڏيون تــــون ٻه.

سهڻي ميهار: گوري پي نــــه ناٿ، ميهار نــــي من ٻه،
جو ٻڙ ٻيٺي رات، نه هو سانڍ هو سرهڻي.

ليلا چنيسر: جوري اُلي جن، داغ منهنجو دا سڙا،
لون ڪيئن مقال ان، چنيسر چت ڪٿين؟

مومل راڻو: ڪاڪ وڻي ساڻ، اوٿين نه اورگي،
جي ڳل هون گهڻا، نه ته راڻا لوءِ روئندا وڻ.

سسئي پنهون: جاڳي جاڳي سسئي جان هيڄان هٿ وڌاءِ،
تان سڄي سيج ٻربل ري، پنهون ٻئو ناهه،
نکرندي چڙهاءِ، گهوڙا گهر نــــه سجوان.

شاهه ڪريم جي ڪلام ۾ استعمال ٿيل ڪي مصراعون پهاڪي طور مروج ٿي ويئون آهن:

(۱) پاٽيءِ اُني جهوپڙا، مورک اچ مرن.
(۲) جي پڇا سي نه منجها جي پڇن سي وڃن.
(۳) مت پيڙياڻي پلي، جو اُپٽي نه واءِ.
(۴) نيهه نباهي نه ٿئي، سڏبي سيڻ نه هون.

شاهه ڪريم جي ڪلام ۾ شانت رس پرڌان آهي. تجنيس حرفي ۽ تشبيهن جو به سوڀاويڪ استعمال ٿيو آهي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

تجنيس حرفي :

مجازي ۾ مت ڪر اکيون اي ۾ قبر .

......

ڪاٺياريون کي ڪن عمر اڇا ڪپڙا .

تشبيهه :

ڏکين ذات پٺو، هيندڙولهه سنداڻ جيئن.

......

پاڻيءَ اُتي جهوڀڙا موڪ اُج مـــرن،
دانهون ڪن مڻن جيئن، دم نه سڃاڻ .

......

پاڻيهاري سر ڀڙو، جر تي پکي جيئنءَ،
اسان سڃڻ تيئنءَ، رهيو آهي روح ۾.

......

مخدوم پير محمد لکوي

مخدوم پير محمد لکوي اصل ٺٽي جو وينل هو. پوءِ سکر ضلع جي لــکي ڳوٺ ۾ اچي رهيو. سندس تولد ٿيڻ جـــي تاريخ ۽ سنه ڪو نه ٿو ملي. باقي سندس وفات سنه ١٠٩٠ع ڌاري ٿي. پيرصاحب درويش ۽ عالم هو. سندس ڪيترائي مريد هئا. ڪيس شعر و شاعريءَ جو شوق به هو. هـن صاحب سنڌيءَ ۾ گهڻيئي شعر چيا هوندا! مگر سندس هڪ ئي نظم دستخط جي صورت ۾ دستياب ٿيو آهي. ان مان سندس شاعراڻي قوت جي چاڻ پوي ٿي :

اي صبا جا واءَ صبوح خاطي خير هئاءَ
تون ريبارو رحمان جـــو ۽ قاصد قريباءَ

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

توُن ميان جي محبوبن جو ٻيڪ سندو پرياءُ
توُن پانڌي پيارن جو اولي اکڙ ياءُ
توُن ساٿي سڪايلن جو ماهر مشتاقا،
آڻي عجيبن جون خبرون خوشحالا،
نــي نياپا نيهه جا وايون وٽـــان،
ڦڪي ڦوڙاين جي توکي آهي ادا.
نه مون اور اتر سين پرت نه پيارا،
اولهندي آهين مون دلبر دل گهريا،
مکي کان ميڙج توُن مديني مهندا،
وڃن اُتون واڪائيو هليو وچ هوتا،
پريندين پسين جڏهن مديني منارا،
ڪج فرادون فغان گهڻيون هڪ هڪ تنهن هنڌان.

شاعر باد صبا کي قربدارن جو قاصد مڃي ڪيس پنهنجي پريتم لاءِ نيڻهن جو نياپو ڏئي ٿو.

لطف الله قادري

لطف الله قادري سنه ١٦١١ع ڌاري سنڌ جي اگهم ڪوٽ ۾ تولد ٿيو. ڊاڪٽر دائود پوٽي جي خيال موجب لطف الله، پرياڻوءَ خيرپور رياست ۾ ڄائو. هي صاحب پنهنجي دؤر جو بلند پايه شاعر ۽ سچو صوفي هو. روحاني رنگ ۾ رچي راس ٿيو. سنه ١٦٧٩ع ۾ وڃي والي سان وصال ڪيائين. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ سنڌس ڪلام جو مجموعو ” لطف الله قادريءَ جو ڪلام“ مرتب ڪيو آهي. لطف الله قادريءَ سڀ صورت ۾ سائينءَ کي پسيو آهي. هن اهـــو انيڪ پنهنجي بيت ۾ بيان ڪندي چيو آهي:

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سوئي رازق رب، سو سوئي سو جليل،
سوئي عالم، علام سو، سوئي سو خليل.
سوئي هادي، هداية سان سوئي سو دليل،
جي ڪفر جي ڪليل، ته سڀ سوئي سورين.

الله هڪ ئي آهي. هوُ هر هنڌ ۽ هر چيز ۾ موجود آهي.
ان ئي روان ۾ ڀٽائي صاحب پڻ فرمائي ٿو.

جي ذات گڏي ذات کي، ته لهي نه سگهي ڪوء،
سوئي ڀاڳـــي کوهرين، سوئي سمنڊين هوء،
سوئي وهي واهڙين، سوئي دريائين پــــوء،
آ مڙيوئي هيڪڙو، جـــي پروڙي ڪوء.

روحاني راه ۾ عقل و علم ڪم ڪين ايندا. پاڻ کي پڇاڻڻ
لاء ڀورين پاڻ وڃائڻو پوندو. پوء چوڏاري دلبر جو ديدار ٿيندو.

عقل اِتــ نـــه آ ڪري، وئو سيوئي جاڻ،
حيرت هنيو سيڪو، توڙي عاقل عالم مستجاڻ
ڀيهي پرو ڙج پاڻ، پرڙي ڪري نه پسجي.

ڏئي ۽ جي سارڻ ڪندي شاعر چوي ٿو:

الله عالمن ڏئي، سائين سياجها
تو نهين آڌاريندڙ، تو نهين وهاريندڙ، تو نهين واريندڙ واء،
نه ڪو ڪري پاڻ وٽندي، ڪنهن ڪــــي رسي نـــه ڪاء،
اِتــ آهي عجز سڀ ڪنهن کي نڪو گيرب گاء،
جتـــن لٿـــن ڪري، پـــاڻ وٽندو پادشاه،
سڀ هلن حڪم لنهجي ۾ ٿا روح رڳون ۽ ساه.

شاعر جا فيلسوفاڻا خيال سندس ابيتن ۾ نمايان آهن. هن جي
ويچار موجب جڳت جو هرتا ڪرتا پاڻ الله ئي آهي. اُن جي
فرمان کان سواء ڪجهه به نٿو ٿئي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

جڏهن سالڪ وجود وڃائي تو تڏهن هوَ هڪ ۽ حق سان ملي هڪ ٿي وڃي ٿو ۽ پوءِ هن کي پرينءَ کان سواءِ ٻيو ڪجهه نظر ۾ ڪين ٿو اچي:

هيڪو ٿــي هيڪ ٿئو، وڃــو سڀ وجود،
پسن ڪين پري ري، جيڪي ڪري سجود.

جيڪو هڪ دفعو محبوب جو مشاهدو ماڻي ٿــو تنهن جي ورهين جي پياس پوري ٿئي ٿي:

حسن حبيب جـــو پسين جي هيڪار،
نه تو کي سڀ ڄمار، وڃي اُڃ ورهين جي.

شاعر سچن سالڪن جو بيان ڪندي چوي ٿو تــه اُنهن کي اکئي پهر پرينءَ کي پسڻ جي اون آهي. سندن تن من ۾ هڪ تار آهي. اکيون به اُن هڪ جوئي تصور ڪنديون رهن ٿيون. اهڙا سڪايل جلدي دلبر جو ديدار ڪندا.

جن راتو ڏينهان تنهنجي تـاري طلب تات،
تن هنيون اکيون هيڪڙو، وائي ٻي نه وات،
او وهاڻي پرڀات، پريـــن پسندا پاڻهين.

لطف الله قادري پنهنجي ڪلام ۾ کي به کهاڻيون پيش ڪين ڪيون آهن پر هن سڌو سنواٽو تصوف جا باريڪ نڪتا ۽ معرفت جي مام پنهنجي بيتن ۾ سلي آهي. هن صاحب جي بيتن جي مطالع مان سندس روحاني منزل جي پروڙ پوي ٿي.

عثمان احساني

عثمان احساني مخدوم پيرمحمد جو همعصر هو. هي صاحب ٻهرين پاڳه ناڙيءَ ۾ رهندو هو ۽ پوءِ سنه ١٦٤٠ع ڌاري لکي ڳوٺ سکر تعلقي ۾ اچي مقيم ٿيو. لطف الله بدويءَ کي سندس بيتن

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com
Page # 64

جو دستخط ”وطن نام“ اُڌھي ڪاڏل قائل صورت ۾ دستياب ٿيو آھي. ”وطن نام“ ۾ موت جو بيان آھي. شاعر ويسلن انسان کي آگاهه ڪندي ڪين موت جي يادگيري ڏياريندي سفر جي سانباهي جي تائيد ڪري ٿو:

اُٿي ھلندي اوچتو نہ ڪنھن پھ پر ياڻ،
ڪو ڏھارو آھين، دنيا منجھ مھمان،
جو ڏاڍو سفر موت جو سڄھي تو سنان.
اُٿي ويھ ۾ ويسلو اٿي دنيا ڪو اُئي دم،
سانباھ جو ساليا فڪر ڪر فھم،
تون وڻجارو آھين ڪٿي وڃھي ۾ خم،
روپ پسي تون پانھنجو گوندر لاءِ غم.

ھن بيت ۾ شاعر صاحب انسان کي صلاح ڏيندي آکي ٿو تہ اي بندا تون واپاري آھين، سٺڪرم جو سودو ڪري دنيا مان ڪٿي ھل ۽ پنھنجو پاڻ کي پڇاڻي پنھنجو ڏکہ دور ڪر.

شاعر قبر جي ھيبتناڪ تصوير بيت ۾ پيش ڪندي انسان کي بيدار ڪري ٿو تہ جيڪڏھن تون سچو سمر ساڻ نہ ڪندين تہ تنھنجي مڙھ کي وڇون ۽ نانگ ڏنگيندا. تنھنجو سھڻو سرير مٽيءَ ۾ ڳري ختم ٿي ويندو:

ڳالھ اڻانگي گور جي ويھ ۾ سار وھي،
نرس ۾ ويھ نيار تي ساتيڙا سنجھي،
ھي حد ھيبت جھڙي ويندء گور ڳھي،
سپ وڇون سنھس نندبڙ نانگن ساڻ نھي،
ڏنگي جان ڏنگن سان ويندء ڏيل ڏھي،
ڳري ويندء گور ۾ لنگين لتڪام لھي.

شاعر احساني صاحب نصيحت آميز نڪتا پنھنجي بيتن ۾ بيان ڪيا آھن. روحاني راھ جي راھگيرن لاءِ اھي نڪتا ڏاڍا

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪارگر آهن. سندس بيتن مان شاعر جــي فيلسوفاڻن خيالن ۽ روحاني منزل جي پروڙ پوي ٿي. ڪي بيت پيش آهن:

شمع آڳج پاڻ سين هئن ۾ ٻاري،
ڪر سعيو انهيءَ سڌ جو ويهه ۾ وساري،
ڪبر ڪيد قلوب مان مروت سان ماري،
ته هجي سدائين سوجهرو دائم تو ڌاري.

جن سفر سانيو سي ڪن سفر جي سار،
اُت ڳڻي ۾ گهڻ جو وڃي ٿو وڻجار،
وهائڻ جووڃلو انيءَ پندا پڻ سفرجو سار،
سانيڙا سمجهه تــون اِها تند تنوار.

شاعر مذهب جي قاعدن پاڻان جي تائيد ڪندي انهن جي نتيجي جو به ذڪر ڪري ٿو:

وهاءِ ڙي ويلو تــي، اُئي پندا جاڳ،
جنهين محمد مڪيو سدا تــن سهاڳ،
احساني عثمان چــوي پريو لنجو پاڳ،
ڪلمي جي قرار سين لطفون لهندا لاڳ.

شاعر عثمان احساني صاحب جي بيتن ۾ خيالن جي پختگي آهي. سندس بيتن ۾ نيٺ سنڌيءَ جــو استعمال ٿيل آهي. تجنيس حرفيءَ جو پڻ چڱو استعمال ٿيو آهي. سندس بيتن ۾ سلاست ۽ صداقت آهي. هي صاحب پنهنجي دؤر جو ممتاز شاعر ۽ سچو درويش لڳي ٿو.

سنت دادو ديال

سنت دادو ديال سورهين عيسوي صديءَ ۾ راجستان ۾ ڄائو. سندس هندي واڻي ڪافي مشهور آهي. هن صاحب

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

جا ڪجهه دوها سنڌيءَ ۾ ملن ٿا، جن مان سندس گيان ۽ فيلسوفيءَ جي پروڙ پوي ٿي. سندس دادو هر وستوءَ ۾ پرماتما کي وياپڪ ڏسي ٿو. هو اهو خيال اپنائڻ دوران هميش ڪندي چوي ٿو:

دادو جنهن ليل للن ۾، جنهن گدڏ قلن،
جنهن مکڙا ڪير ۾، تنهن رب رهن.

سندس دادو سالڪ کي انهن ساڌنا جي صلاح ڏيندي آکي ٿو:

دادو غافل ڇو وتين، منجهين رب نهار،
منجهيئي اي پاڻ جو، منجهيئي وچار.

......

دادو جهالي پاڻي بس ٻري، هاٿي لاءِ م وار،
سڀ سموئي هليو، پوءِ پسندا اون ڪير.

سندس دادو غير سنڌي هوندي به پنهنجي سنڌي دوهن ۾ نج سنڌي ٻوليءَ جو استعمال ڪيو آهي.

سنت پراڻناٿ

سنت پراڻناٿ جو جنم سنه ١٦١٨ع ۾ سوراشٽر جي جامنگر ۾ ٿيو. سندس پتا ڪيشو ٺاڪر جام نگر جي بادشاهه جو ديوان هو. پراڻناٿ ننڍپڻ ۾ ئي وديا ۾ پرويڻ هو. ٻارهن سالن جي عمر ۾ کيس پڪيسٽ ديو چندر گرو روپ ۾ پراپت ٿيو، جنهن جو جنم سنڌ جي امرڪوٽ ۾ ٿيو هو. پوءِ پتا جي پرلوڪ پڌارڻ کان پوءِ پراڻناٿ کي ديوان مقرر ڪيو ويو، مگر سندس من دنيوي ڳالهين ۾ ڪين لڳندو هو. گروءَ جي آگيا سان هو ڪيترا پاليءَ سان ملڻ لاءِ عرب ملڪ ۾ پڻ ويو جتي هن عربي ٻوليءَ جي ڄاڻ حاصل ڪئي. اتان واپس وريندي هن پنهنجي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

شاهه عنايت رضوي ميمڻ

شاه عنايت رضوي ميمڻ سترهين صديءَ ۾ سنڌ ۾ ڄائو. شاه لطيف ڀٽائيءَ جي ولادت وقت شاه عنايت رضوي اٽڪل ٥٥ ورهين جو هيو. ان حساب سان شاه‌عنايت جي ولادت سنه ١٦٣٥ع جي آس پاس ٿي هوندي! ڪيس شاه خيرالدين جي مقام سکر ۾ نوراني نور جو ديدار ٿيو، جنهن ڪيس پنهنجو اسم‌شريف قائم‌الدين ٻڌايو. مرشد جو ديدار ڪندي مٿس محبت جي مستي طاري ٿي. ان واقعي جو ذڪر ڪندي شاه عنايت چوي ٿو:

ڪو نڏو قائم الدين، ڪوائتا وائـون ڪري،
ٻيٺو مهر شاه جـو آهي اصلي امين،
جنهن جاءِ يقين، تن اوڏو شاه عنايت چئي.

مرشد جي مهر سان شاه عنايت تي روحاني رنگ چڙهندو ويو. روحاني رياضتون ڪندي رب جـو رفيق بڻجي پيو. سندس وفات جي تصديق واري تاريخ ڪو نه ٿي ملي، مگر هن درويش شاعر وڏي عمر ۾ وڃي واليءَ سان وصال ڪيو.

شاهه عنايت نه صرف درويش هو، مگر پنهنجي دور جو اعليٰ درجي جو شاعر هو. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ سندس ڪلا سهيڙي رسالي جي روپ ۾ ”ميمڻ شاه عنايت جو ڪلام“ تيار ڪيو آهي. هن رسالي ۾ شاهه عنايت جا ٤٦٩ بيت ۽ ٤٢ وايون ڏنل آهن. شاهه عنايت جي ڪلام جي مطالعي مان ڄاڻ پوي ٿي ته شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ واري کان پوءِ سنڌي شاعريءَ ۾ شاهه عنايت رضويءَ جو ئي درجو بلند آهي. شاهه عبداللطيف ڀٽائي ۽ سندس شعر و شاعريءَ کان متاثر نظر اچي ٿو. شاهه عنايت جي ڪلام جي هيئت ۽ خيال جو اثر شاهه لطيف تي ظاهر ظهور آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

شاهه عنايت رضويءَ سنڌي لوڪ ڪهاڻين کي بيتن ۾ پيش ڪندي روحاني رنگ ڏنو آهي . سندس بيت الڳ الڳ ۱۹ سرن ۾ ترتيب وار ڏنل آهن جيئن ته سر پرڀاتي، سر پورب، سر کاموڏ، سر ڪارايل، سر بلاول، سر آسا، سر ديسي، سر مارئي، سر مومل راڻو، سر ليلا، سر سورٺ، سر سهڻي، سر سارنگ، سر رامڪلي، سر سريراڳ، سر کنڀات وغيره . شاهه عنايت رضوي پنهنجي بيتن کي جدا جدا سرن ۾ پيش ڪيو آهي. ان مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته کيس نه صرف سماع جو شوق هو مگر راڳ راڳڻين جي به کيس پوري ڄاڻ هئي . شاهه لطيف پڻائيءَ به شاهه عنايت کان متاثر ٿي پنهنجي بيتن کي جدا جدا مٿين سرن ۾ پيش ڪيو آهي. ذڪر ۽ فڪر جي لحاظ کان به شاهه لطيف شاهه عنايت رضوي کان متاثر اچي ٿو، مگر ڊاڪٽر هوتچند گربخشاڻي جهڙي نقاد پڻ "مقدمه لطيفي" ۾ لکندي ڪٿي به ان قسم جو ذڪر ڪين ڪيو آهي. شاهه عنايت رضوي جا ڪي بيت تمام ٿوري ڦير ڦار ڪري شاهه لطيف پيش ڪيا آهن .

شاهه عنايت جو بيت :

قرقل قوتا، پارچا پاتائون پڙيون،
انهي کي عنايت چئي، ڦير نه ڪن ڦريون،
جي چوهي منجهه چڙيون، سي ٻيڙيون رکين ٻاجهه سين .

شاهه لطيف ان بيت کي هيئن ٿو پيش ڪري :

قرقل قوتا، پارچا پاٽيت پاتائون،
ڪونيون قيمت سنديون ترم تاکيائون،
لاجن منجهه لطيف چئي، پوڙا پڏائون،
نذر نبي جام جو چڙهندي چيائون،
جي چوهي چوڙيائون، سي ٻيڙيون رکين ٻاجهه سين .

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

جيئن گروءَ جي چرڻ ۾ ارپت ڪيئي. گرو ڪرپا دوارا ھن آتم گيان پراپت ڪيو. گروءَ جي اُپديشن آيڻ کان پوءِ پراڻناٿ پڪتيءَ ۽ گيان جي جوت جڳائڻ لاءِ جدا جدا شھرن ۾ رٿن ڪيو. ھزارن کي پرڀوءَ جي راھہ ۾ لڳايو. سنڌس ڪيترائي پوئلڳ ٿيا.

سنت پراڻناٿ ڪڇي، گجراتي، ھندي، عربي ۽ سنڌيءَ ۾ واڻي چئي آھي. سنڌس گروءَ جي مادري ڀاشا سنڌي ھئي، ان ڪري ھي گروءَ کان سنڌي سکيو ۽ سنڌي ڀاشا ۾ پڻ ڪاويہ رچنا ڪيائين. غير سنڌي ٿي ھن سنت سنڌيءَ ۾ ڪاويہ رچنا ڪئي آھي، تنھن ڪري سندس وڏيڪ اھميت آھي. سندس سنڌي واڻيءَ جو پستڪ ”شري مھا متي پراڻناٿ پرڻيت سنڌي واڻي“ پروفيسر مانا ٻدل جايسوال سمپادت ڪيو آھي. سندس سنڌي واڻيءَ جو رچنا ڪال ١٦٨٨ع ۾ مڃيو ويو آھي. سندس ڪي دوھا پيش ڪجن ٿا جن مان سندس آڌيائمڪ ويچار ڌارا جي جھلڪ ملي ٿي.

ڪوي پراڻناٿ پرماتما کي پرانا ڪندي چوي ٿو تہ اي منھنجا ڌھوت! مان تنھنجي درشن جو ابلاشي آھيان. تون مون کي پنھنجا منڙا ٻول ٻڌاءِ.

ھڪ منگان ديدار تنھنجو، ٻي منڙي ڳال سڻاءِ،
ڪانڌ منھنجا دل ڏيئي مون سان ھت ڳالاءِ،

ھاڻي وڏيون اميدون اڳيان کي پورا ن ڪندي ڪانڌ،
ھاڻي ٻيري لڳي منگان ايترو، پائي ڳڇيءَ ۾ پانڌ.

جيڪي ڪجھہ ٿئي ٿو سو پرڀوءَ جي حڪم موجب. ڪوي پراڻناٿ اھو ويچار پيش ڪندي چوي ٿو:

جيڪي ڪيئو سي حڪمي، سي حڪمان ھٿ آيئو،
ھڪ جرو ري ٿو حڪمي، آئي نہ ڪوئي ايئو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪوي سالڪ کي پرماتما جو آتي ٻڌڻ ۾ ڪرڻ جي صلاح
ڏيندي چوي ٿو:

آهر ويلا اُٿڻ جي، اُٿين روحين جاڳڻ وانگ،
اُتي ور عرش جي، کوڙ ڪري مڙون ڪانگ.

سالڪ کي گهرجي ته هو سڀ ڪجهه پرڀوءَ جي چرڻن ۾ سمرپڻ ڪري. ڪوي پرماتما ۽ ايشور کي پرارٿنا ڪندي چوي ٿو:

سڪائين ٿو سڪان، مون ۾ سڪڻ نه ڪين،
رُڪ هوندس لهري حال ۾ آئين رڪندا جين.
پرسائين نه پرسان، مونکي مون مدجهان ڪين سريو،
سڀ ڪالهون آن جي هٿ ۾ جاٽي لٽين ڪريو.

ڪويءَ پرماتما جو درشن ڪيو. هن انهن محسوس ڪيو ته ارهم سندس دل جي رڳن کان به کيس ويجهو آهي. ان جي پراپتيءَ لاءِ ٻاهر ڪرڻ جي نه ضرورت ڪين آهي:

سو ٻاڻ ڏيکاري ڏُکم، ٻيٽو ڪوئي نه رکي هند،
سڀي رک سي ڏيکاري اوڏڙو، ڪٿ ڪرني ٻيٺو نه پند.

پرماتما جي ڪوتا ۾ ورڻن آهي:

سڪان سڏان ڏيدار کي، ويهي سنڌ ڪي ڳال،
مون وجود ناسوت ۾، لون ڏٺي ٻقا نور جمال.

هن دوهي ۾ صوفين جي شبداولي وجود، ناسوت، نور جمال جو استعمال ٿيل آهي. ڪوي پرڀناٿ جي ڪن دوهن ۾ اُتر سري واري سنڌي، نه ڪن ۾ لاڙ جي سنڌيءَ جو لهجو آهي، ته ڪن ۾ وري ڪڇي اپ ڀاشا جي جهلڪ ملي ٿي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شاهه عنايت رضويءَ ”وائي“ جي صنف ۾ لکي آهي. مارئي، عمر جي اٻد ۾ ٻانڌي آهي. شاعر اُن جي انساني ڪيفيت جو بيان هيٺ ڏنل وائيءَ دوران پيش ڪري ٿو:

چوندس حال پنهوار، جي آءٌ وڃان ٻائر وطن.

١- حال ۾ ليان ڪڏهن ويڙهيڇا ڏار.
٢- مدان مور نه وسرن ساٿيهه چاسنگهار،
٣- وڃي آءٌ وطن ۾ واسيان پنهنجا وار.
٤- الاهي عنايت سين سيل لهندو سار.

سُر ”ٻرَوَا ئيءَ“ ۾ سالڪ کي صلاح ڏيندي شاعر چوي ٿو ته ڏٺيءَ جو در ٻري ڪين آهي. الله تي لهڻجي لمام وڃهو آهي. متان تو کي ۾ شرمسار ٿيڻو پوي، لهڻڪري هاڻي ئي سندس حضور ۾ وڃ:

اوڏو گهڙو عنايت ڇڏي در ۾ پائيج دور،
ڪوهه ڇيئيائين ٻارڻ کي هلي وڃ حضور.

شاعر جتي ۾ دلبر جو ديدار ڪرڻ چاهي ٿو، اُتي هو محبوب جو مشاهدو ماڻي ٿو. سندس اکڙين ۾ عشق ۽ اشڪ آهي، لنهڪري وائيءَ جي وصال ۾ ڏک ڏاڪڙا سڀ وسري وڃن ٿا:

اُٿيئي گڏيا ٻرين، جتي پائيم جيڻن،
اوٽي اکڙين سيئن، نيڻ ٻرئا ٿم نيڻهن،
ڏک ڳرهيان ڪيڻن، جهه ويا سيئي وسري.

شاعر کي پنهنجي ٻريتم لاء ڪيڏي نه اُتڪ آهي. هو جانب جي جدائيءَ ۾ انئين محسوس ڪري ٿو ته سندس دل ڇڄي پيئي هي. قربدار وٺان قاصد ڪانگل کي آيل ڏسي هو آکي ٿو:

آندي ڪانگ قريب جي اڄ واڌائي واهه،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

پڳو هنيون سچو ٿيو سيڻن جي صلاح،
آندا پرين الله، سڌ منهنجا صاب پڻا.

ليلا پڇتاءَ جا لاڙ لاڙيندي چنيسر اڳيان آزي نيازي
ڪندي چوي ٿي:

دوس منهنجا داسڙا هي ڳالهه هنڌين سين لاءِ،
ڪيم ڪچايون ڪيتريون، سي ميان ٿون ميناءِ،
هار هٿون موں ڇڏيو، ڪي چنيسر چيتاءِ،
پلا ئي پلاءِ، موں ڪي مهٽي هاب متان ڪرين.

شاعر عنايت رضويءَ جي ڪلام ۾ نياز نوڙت ۽ خاڪساريءَ
جا خيال آهن. جي هوءُ سسئيءَ جي زبان ذريعي پيش ڪري ٿو:

زر خريد جتن جي گولي ٻندي ڏاهه،
آج پڻ عنايت چئي همت آريچن آهه،
سو مان سڌ سهاءِ، من ٻانهي ڪوٺين ٻاجهه سين.

رضوي صاحب جي ڪلام ۾ تخيل آهي. سسئي ڪي ڏونگر
۾ ٻنهل جو ڏس ڏين ٿا. هوءَ عشق جي راه ۾ هلندي
ٻنهنجي ٻنهل کي پراپت ڪري ٿي ۽ هن دنيا ۾ ئي سندس
نيڪي ٿئي ٿي. ڏٺيءَ جا عاشق الله کي ئي پائن ٿا ۽ هن
دنيا ۾ ئي سندن جس ٿئي ٿو:

الله لڳ عنايت چئي ڏنس ڏونگر ڏس،
جڳ ۾ رهيس جس، همت ۾ ٻهتي هوت کي.

”سر سهڻيءَ“ ۾ ۽ شاعر جي ڪلپنا بي نظير آهي. درياهه
۾ ابر زبردست لڪ آهي مگر سهڻيءَ جي سڪ جي لڪ اڃا
۽ وڏيڪ آهي. جن جي متان الله جي عنايت آهي، اُنهن لي
دولهه ۾ ديا تو ڪري:

لڪا لڪ ڏهٽي سڪ لهائين اڳري،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

رضوي صاحب کي ٽات جوڳين جي صحبت جو نصيب ٿي هئي. اهڙو اشارو سندس بيتن ۾ ملي ٿو:

جوڳي ٽليس ٽه وير ٽات ٿي، ٽالو ڳَن م جوڳ.

هڪ ٻي بيت ۾ گرو گورکنات جو ذڪر آهي:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

گورک گوڏڙين، آسڻ وڃي آئيو.

شاهه عنايت رضوي صاحب جي ڪلام ۾ فصاحت، بلاغت، سلاست، جدت ۽ جوش ڀرپور آهن. تجنيس حرفي ۽ جو به چڱو استعمال ٿيو آهي. سندس ڪلام ۾ لفظي صنعتون به آهن ته معنوي صنعتون به موجود آهن. سندس ڪلام مان پڌري پيت ظاهر آهي ته هي صاحب پنهنجي دؤر جو يگانو صوفي شاعر هو.

شاهه عنايت صوفي

شهيد شاهه عنايت صوفي سنه ١٦٥٢ع ڌاري ملتان ۾ مخدوم فضل الله جي گهر تولد ٿيو. شاهه عنايت هڪ پهچل ۽ سچو صوفي ۽ ڪامل درويش هو. هي صاحب ڪجهه وقت درويش شمس شاهه وٽ رهيو. هن ڪن صحبتين سان گڏ ايران ۽ عراق جو سير پڻ ڪيو. ان بعد هندستان ۾ آيو. سفر ڪندي هو حيدرآباد دکن ۽ برهانپور ۾ به ويو. برهانپور ۾ سندس ملاقات هڪ قادري طريقي واري فقير عبدالملڪ بن شاهه عبدالله جيلاني ۽ سان ٿي. سندس ديدار ڪندي ئي شاهه عنايت کيس پنهنجو مرشد قبول ڪيو. ان ڪامل مرشد کان هن روحاني فيض حاصل ڪيو. شاهه عنايت ڪجهه مدت بعد مرشد کان موڪلائي سنڌ ڏانهن واپس وريو. مرشد کيس هڪ تلوار تحفي طور ڏني.

شاهه عنايت سنڌ ۾ ٻهرين نئي ۾ اچي مقيم ٿيو. هن اُتي تصوف جي خيالات پکيڙڻ شروع ڪئي. طالبن کي هڪ رب جي راهه ٻڌائي. سنڌي شاعرن جو سرتاج شاهه عبداللطيف ڀٽائي پڻ ونس ويندو هو. ڪجهه وقت بعد شاهه عنايت ميرانپور جهوڪ

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

۾ اچي رهيو. انهي هن روحاني رنگ لڳايو. سندس نوراني نور
کان سوين متاثر ٿي سندس مريد ۽ معتقد ٿيا. شاهه عنايت هڪ
آزاد خيال درويش هو ۽ حق جو قائل هو. سندس شهرت حاسدن
کان سٺي نه ويئي. انهن دهليءَ جي حاڪمن جا ڪن ڀريا.
سرڪاري سطح تي هن ڪامل درويش ۽ رحمدل انسان جي
مخالفت ٿي. کيس خوب ستايو ويو. مگر شاهه عنايت حق جي
راهه ۾ سڀ ڪجهه سهندو رهيو. مٿس ڪوڙا الزام مڙهيا ويا ته
هو مغلن جي خلاف عوام کي ڀڙڪائي رهيو آهي. مغلن جي
لشڪر ميران پور جي ڳوٺ کي گهيرو ڪيو. شاهه عنايت جي
مريدن ان لشڪر سان منهن مقابلو ڪيو.

گورنر اعظم خان جي فرمان تي مير شهدادخان ۽ ميان محمود خان
ڪلهوڙي، شاهه عنايت کي دعوت ڏئي دوکي سان شهيد ڪيو.
اهو واقعو سنه ١٧١٨ع جو آهي. هڪ ڪامل درويش ۽ سچو
صوفي، هزارن مريدن جو مرشد شاهه عنايت شهادت جو جام پي
وڃي محبوب سان مليو.

شاهه لطيف جي شاهه عنايت سان صحبت هئي. سندس
شهادت جي خبر ٻڌي شاهه لطيف جي دل ڇلڪي پئي ۽ هيٺيان
بيت آلا پيا اٿين:

اڄ نه اوطاقن ۾ سي طالب تنوارين،
آديسي اٿي ويا مڙهيون مون مارين،
هو جي جيءَ کي جيارين سي لاهوتي لڏي ويا.

اڄ نه اوطاقن ۾ نازا ڀتر ڪک،
آديسي اٿي ويا پٽي اڏامي رک،
سامي ڪٿي سنک وڄائي وات ٿيا.

شاهه عنايت پنهنجي دور جو عظيم صوفي شاعر هو. هن

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مڃيادار شاعر جو فارسي شعر ته ڪجهه ملي ٿو مگر افسوس جي ڳالهه آهي جو سندس سنڌي شعر تمام ٿوروئي ملي سگهيو آهي ۽ باقي زماني جي خورد بـرد سبب لٽ ٿي ويو آهي. لطف الله بدوي تذڪره لطيفيءَ ۾ شاه عنايت جو صرف هينئون هڪ بيت ڏنو آهي:

اڏر نڏر اُڀري ڪوجهي ڪميڻي،
تنهن سان ٻاروچل ٻاجهون ڪيون، هوت ڏسي هيڻي،
اگهائي شاه عنايت چوي تنهنجي اکر سان ٽيڻي،
جا هئي ءِ ور جي وهيڻي تنهن کي محب مليو مهماڻ ۾.

هڪ دفعي شاه عنايت کان ملان ٺاري سوال پڇيو، ”عشق ڇا آهي؟“ شاه عنايت ورائيو، ”ادا، ان سوال جو جواب توکي پوءِ ٻڌائيندس.“ جون ٺاٺـه جڏهن شاه عنايت کي شهيد ڪيو ويو تڏهن سندس سر اڏائو. رستي تي ملان ٺارو وينو هو. شاه عنايت انجام موجب عشق ڇا آهي؟ جـو جواب پنهنجي سسيءَ ذريعي هيٺ ڏنل بيت ۾ ڏنو:

عشق نـه آهي راند جيئن ڪنس ڳيرو،
جيءَ جسي ۽ جان جي ڪري ٿـو هيڪاند،
سسي نيزي ٻاند اچل تـه ادا ڏيکيون.

عشق ڇا آهي؟ جو جواب شاه عنايت عملي نموني ڏنو.

مياں ابوالحسن

ميان ابوالحسن عيسوي سترهين صديءَ ۾ ٺٽي سنڌ ۾ هڪ وڏو عالم ٿي گذريو آهي. سندس ولادت سنه ١٦٦١ع ڌاري ٿي. هن اهڙا دقت محسوس ڪئي ته عام ماڻهو عربي فارسيءَ ۾ اسلام

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

۾ عقيدن، هدايتون ۽ نصيحتون ڏنل سمجهڻ ۽ سمجهائڻ جي
ضروري ٻولي سنڌي هئي، ۽ اهي ڳالهيون سمجهڻ جهڙيون ٿي ويون. هو
هن صاحب عربي درسي ڪتابن کي ڏيئي سمجهڻ جي ڪري سنڌي
الف بي ٺاهي سنڌي ٻولي، نثر ۽ نظم جي عام ڪم لاءِ
ڪئي. هن صاحب عربي ۽ سنڌي ڪيترائي ڪتاب لکيا هئا.
الف بي جي ٺهڻ وقت ٻوليءَ ۾ سنڌيءَ ۾ هڪ ڪتاب
"مقدمة الصلوات" ۽ "ابوالحسن جي سنڌي" سنڌي نثر ۾ لکيو.
ان ڪتاب ۾ هن صاحب نماز جي ضرورت، نماز جي رڪوع،
وضوءَ جون سنتون، استنجا جون هدايتون وغيره بيان ڪيون
آهن. نماز جي رڪوع بابت شاعر چوي ٿو:

مٿي مڙني فرضن پٺي سنت ذڪريج،
ڪري ڪنڌ اڳرون تڪبير چئيج،
رکن مٿي گوڏن ڪري سڌيون سيکاريج،
ٻانهون ساري ٻئي سين مٿو مورڙيج،
پورو مٿو پٽ سين جوڙ جوڙ ڪريج.

ابوالحسن صاحب جي شعر ۾ رس ۽ رواني، جدت ۽ بلاغت
ڪين آهي. شاعر مذهب جا قاعدا ۽ ڪي هدايتون سنڌي
شعر ۾ ترجمو ڪيون آهن. ان قسم جو شعر ڪنهن فرقي تائين
محدود آهي.

Gul Hayat Institute

بلال شاهه

بلال شاهه سنه ١٢٦٢ع ڌاري ڄاول ٿيو. هي ميمنشاهه عنايت
جو پوٽو ۽ سيد محمد شريف جو فرزند هو. هن والد ۽ ڏاڏي
کان ڪافي ڪجهه پرايو. هن صاحب بيت ۽ وايون لکيون آهن.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هي شاعر يار محمد ڪلهوڙي ۽ نور محمد ڪلهوڙي جي ڏينهن ۾ ليو آهي. يار محمد ڪلهوڙي کي اُن جي واڳ ورائڻ بابت ۽ 'لانگاهه' کي شڪست لاءِ تائيد ڪندي شاعر چوي ٿو:

ڏورن ڏورو طريان جو، لهندي خاني ڪاڏا ڪڳ،
يار محمد خدا جا، وهـلا وارج وڳ،
هي جا لڳي کي آهي نـڳ، سا وڃي
لاهي آءُ لڪ لانگاهه جي.

نادرشاهه جڏهن سنڌ تي ڪاهه ڪئي تڏهن ميان نور محمد سنڌ جو حاڪم هو. شاعر بلال شاهه الله جي در ميان نور محمد جي فتح لاءِ التجا ڪئي. نادرشاهه هار کائي واپس وريو. تڏهن شاعر بلال شاهه هيٺيون بيت چيو:

ٻرو هنگان بس ٿي، ٻڌو پانهو پناڻ،
اسانجي دعا جو، آهي اِيءُ اهڃاڻ،
ميان نور محمد ٿي، آڳو مهر ٻاڻ،
لهڻ جو مشڪل سڀ آسان،
برڪت ساڻ بلال چئي.

شاعر پنهنجي دعا جي پاڙ هام هڻي آهي. اهو درويش لاءِ واجب نه آهي.

Gul Hayat Institute

مخدوم ضياء الدين

مخدوم ضياالدين سنه ١٦٧٧ع ۾ ٺٽي سنڌ ۾ ڄائو. هي صاحب شهاب الدين سهروردي ء جي خاندان مان هو. مخدوم ضياالدين جي والد جو نالو مخدوم هارون هو. ضياالدين پنهنجي زماني جو عالم شخص هو. ڪيترن ئي شاگردن جي رهنمائي ڪيائين. سنه ١٧٥٧ع ڌاري وفات ڪيائين. هن صاحب

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"مخدوم ضيا الدين جي سنڌي" ڪتاب سنڌي نظم ۾ لکيو.
هن صاحب به اسلام سان وابسته مضمون سنڌي شعر ۾ بيان
ڪيا ۽ سارا سارا ڪي نصيحت آميز نڪتا ذڪر ڪيا آهن.
مثال :

عاقل بالغ جي ٿيا ڪلمو جي ڪهن،
حڪم سب حڪيم جا ثابت مٿي تن،
سابيون ڇهه وهيون فرض جون ساري سب سکن.

هن بيت ۾ ڏيڍ دوهي جو استعمال ٿيل آهي :
فرض آهي ماءِ پيءُ تي سعي سوڌي پيت،
ته موڪلي مڪتب ۾ صغير وڏي ۾ سٽ،
نه تابع ٿئي طبيعت جو مومن وڏي ۾ مت،
راتو ڏينهن ٻالڪ ڪري نماز پرت.

ضياالدين صاحب جي شعر ۾ نه شاعراڻي اڏام آهي نه خيال
جي گهرائي. سندس شعر به ڪنهن خاص فرقي تائين محدود
آهي. هيئت جي لحاظ کان هن صاحب دوها ڇند اپنايو آهي.

مدن ڀڳت

مدن ڀڳت جو جنم سنه ١٦٨٥ع ڌاري سنڌ جي ڪوٽڙي مغل
ڳوٺ ۾ ٿيو. هي صاحب شاهه عبداللطيف ڀٽائي ۽ جو همعصر
هو. شاهه لطيف جي ساڻس دوستي هئي. هن جي صحبت ۾
شاهه لطيف هندو يوگين سنياسين جي سمپرڪ ۾ آيو. هنن
گڏجي هنگلاج جي ياترا پڻ ڪئي. شاهه لطيف جي دل ۾ مدن
فقير لاءِ عزت هئي. هڪ دفعي ڪن مريدن شاهه لطيف کان
ڪنهن سوال جو جواب پڇڻ پئي چاهيو. شاهه لطيف ڪين ان
لاءِ مدن فقير وٽ موڪليو. مريد مدن فقير وٽ آيا ۽ اچي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سوال عرض ڪيائون ته ڌڻيءَ کي ڪهڙا پيارا آهن؟ مدن فقير ورائيو، ” الله کي پيارا آهن هڪڙا ڏيڍر ۽ ٻيون ڳنڍيون.“ اهو جواب ٻڌي مريدن کي منيان لڳي. هڙ هڪدم شاهه لطيف وٽ آيا ۽ مدن جو جواب پڻ شاهه کــي ٻڌايائون. تنهن تي شاهه لطيف آکيو، ” توهان فقير مدن جي جواب کي پوريءَ ريت ڪين سمجهيو آهي. ڏيڍر معنيٰ جيڪي ڌڻيءَ جي ڳالهه ڏين به ڏڪن به. ڳنڍيون معنيٰ جن پنهنجو هميون عيب سان ڳنڍي ڇڏيو آهي. اهي ئي ڌڻيءَ کي پيارا آهن.“ فقيرن جــي راز کي هرڪو سمجهي ڪين سگهندو آهي.

مدن يڪتا جا تورا کـي بيت ملن ٿـا جنهن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته هي صاحب چڱي معيار وارو شاعر هــو. روحاني راهه ۾ هلندي هن اهي بيت لکيا آهن. شاعر اندر جي صفائي لاءِ نام سمرڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

مدن رهائيون جو ڪرين، ڪوڙا ڪرين بيان،
ڌهه ڌنڌا ڏينهن ۾ سوين ڪرين سنان،
بنا نالي پگوان، اندر اجو نه ٿئي.

سالڪ کي دنيوي نيڪي بديءَ جو خيال نه ڪرڻ کپندي.

اهو خيال پيش ڪندي شاعر چوي ٿو:

نالو جوي نام جو ڪٽيندو ناس،
ماٺهن جي مدن چوي وهم مڙئي وماس،
ڪي ڪندا شاباس، ڪي موڪڙ ڏيندا مهڻا.

شاعر مدن پنهنجي من کي پربوڌ ڏيندي چوي ٿو:

مدن پرائي ملڪ ۾ بڪ نــ ٿيڻي ڀڪ،
رانــور ولنده روڪڙو حاڪمانو حــق،
مدن لڏهن مرڪ، جڏهن ڪندو ڏني خدا ڪرين.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

مٿس ڪــر ماٺ ســوُر مڙئـي سهه،
جوڪا رضا رام جي، تنهن تـي راضي رهه،
وات وجهن ٿون وهه، منهن نه موڙج ڪاڍهين.

شعر مٿن جي شعر ۾ سنڌس فلسفي جي جهلڪ پڻ ملي ٿي:

ڪالهه پڻ ڪالهه هئي، اڄ پڻ ڏينهن ٻيو،
مڙهي ۾ مٿن چوي، وڃي ڪانگ ويو،
جنهن ۾ ماڻ ٻيو، سا راهه رهندي ڪيترو.

شاهه عبداللطيف ڀٽائي

سنڌي شاعرن جو سرتاج شاهه عبداللطيف ڀٽائي هڪ ڪامل درويش ۽ اعليٰ درجي جو مايه ناز شاعر هو. هوُ روحاني رمزن جو ماهر هو. هوُ صاحب سنه ١٦٨٩ع ۾ حيدرآباد سنڌ جي هالا حويلي ڳوٺ ۾ شاهه حبيب سيد جي گهر تولد ٿيو. شاهه حبيب گهڻو وقت الله جي عبادت ۾ گذاريندو هـو. سندس ڪيتراڻي مريد هئا. شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ وارو شاهه لطيف جو تر ڏاڏو هو. تر ڏاڏي جــو اثر تر پوٽي شاهه لطيف تـي ظاهر ظهور آهي. ٻنهي جي ڪلام لکڻ جو ڍنگ ۽ رنگ ساڳيو آهي.

روايت موجب شاهه حبيب پنهنجي فرزند شاهه لطيف کي مڪتب ۾ وهاريو، مگر سندس دل پڙهڻ ۾ ڪين لڳندي هئي. جنهن کي پلا روحاني علم نصيب ۾ هوندو ســو دنيوي علم پڙهي ڇا ڪندو! اُستاد کيس پاڙهڻ جي ڪافي ڪوشش ڪئي، مگر هو ور ور 'الف' اکر دهرائيندي آکيو:

ٻي لي سي نه سڄان

ڪن عالمن جو رايو آهي تـه شاهه لطيف جنهن صورت ۾

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هميشه سفر ۽ حضر ۾ قرآن شريف، مولانا روميءَ جي مثنوي ۽ شاهه ڪريم جو رسالو پاڻ سان گڏ کڻندو هو؛ نه ضرور اُن جو مطالع پڻ ڪندو هوندو! جيڪڏهن مطالع ڪندو هوندو ته ضرور پڙهيل هوندو! شاهه صاحب ڪي نه صرف سنڌي ٻوليءَ جي ڄاڻ هئي مگر هوُ عربي ۽ فارسيءَ جو به ڄاڻو هو. سندس ڪن ٻيتن ۾ قرآن شريف جون آيتون هوبهو استعمال ٿيل آهن. ان مان ثابت آهي ته شاهه لطيف هڪ عالم شخص هو.

شاهه لطيف ننڍي پڻ کان ئـي ايڪانت پسند هـو. جهنگل ڏانهن هليو ويندو هـو ۽ وڻن جي هيٺان ويهي ڌڻيءَ جـي ٻندگي ڪندو هو.

شاهه حبيب جي هڪ مريد مـرزا مغل بيگ جـي نياڻي ناچاڪ ٿي پيئي. هوُ شاهه حبيب وٽ سوالي آيـو تـه سندس اڳڻ ۾ پير گهمائي سندس نياڻيءَ کي دعا ڪريو ته چاڪ ٿئي. شاهه حبيب ڪنهن سبب مريد جي گهر پاڻ نه ويـي پنهنجي فرزند شاهه لطيف کي وڃڻ جـو فرمان ڪيو. شاهه لطيف، مرزا مغل بيگ جي گهر آيو. سندس ڌيءُ جي چيچ پنهنجي هٿ ۾ جهليندي آکيائين:

”چيچ جنهنجي سيد هٿ ۾ تنهن کي لهر نڪي لوڏو.“

چون ٿا ته اُتي شاهه لطيف کي مجازي عشق جـي چڻڀٽ لڳي. مرزا مغل بيگ پنهنجي نياڻيءَ جـــو سگ، شاهه لطيف سان ڪين ڳنڍيو. شاهه لطيف کي نينهن جي ناوڪ لڳي ويئي. ڪائڻ پيئڻ وسري ويو. هوُ جهنگ منهن ڏيئي واريءَ جي دڙي تي وڃي الله جي عبادت ۾ محو ٿيو. فراق ۾ گهر ٽڙ وسري ويس. هڪ ڏنار جي مٿس نظر پيئي، جنهن جي معرفت، شاهه لطيف جو والد شاهه حبيب کيس ڳولهيندو اُتي اچـي سهڙيو. شاهه حبيب اچي ڏٺو ته شاهه لطيف ٻندگيءَ ۾ ايڏو ته مخمور آهي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

آهي جو هڙ واريءَ ۾ لڪل وڃي آهي. ڇوڙي جي اها حالت ڏسي شاهه حبيب اُني چيو:

”لڳي لڳي واءُ، ويا انگڙا لڪي“.

شاهه لطيف، والد جي اها مصرع ٻڌي وراڻيو:

”ٻيئي ڳڻي پساهه، پسڻ ڪارڻ پرينءَ جي“.

ان فراق واري دؤر ۾ شاهه لطيف ڪيترن ئي جوڳين فقيرن جي صحبت ۾ سفر ڪندي ڪافي ڪجهه پرايو. ڪجهه سالن کان پوءِ وطن واپس وريو. هيڏانهن مرزا مغل بيگ ڏاڙهيلن سان مقابلو ڪندي فوت ٿي ويو. سندس ٻيءَ کي اهي وهم وڪوڙيو ته هن شاهه لطيف کي ڌيءَ جو سڱ نه ڏيئي سندس رنج ڪيو آهي؛ انڪري ئي شايد سندس ڪانڌ ڪسجي ويو آهي. هن پنهنجي نياڻيءَ سيده بيگم جو نڪاح، شاهه لطيف سان ڪرايو.

شاهه لطيف جي ٻيءِ ٻاري ٿي. هڪ ڏينهن هن کي پلي ڪاڻ جي سڌ ٿي. هن هڪ مريد کي پلي آڻڻ لاءِ چيو. جڏهن شاهه لطيف کي اها خبر پيئي ته سندس ٻيءَ جي سڌ پوري ڪرڻ لاءِ مريد دور مفاصلو طئه ڪري ڏينهن لٿي جو پلو وٺي ويو آهي. لڪيس هن آکيو ”اهو اولاد ٿي گهوريو جو مريدن کي سهڪائي.“ شاهه، مريدن کي اولاد واڱر پيا ڀانيندو هو. چون ٿا ته پوءِ ٻيءَ کي اولاد ٿي ڪو نه ٿيو.

شاهه لطيف جو وڏندڙ جس پرين کان سٺو نه ويو. هتن ميان نور محمد ڪلهوڙي جا شاهه لطيف خلاف ڪن پريا. نورمحمد ڪلهوڙي بدنيت ٿي، شاهه لطيف کي ٻاهڻ وت اچڻ جي دعوت ڏني. شاهه لطيف جي اچڻ لئي، هن ڪيس هڪ مست گهوڙي ڏني ته ان تي چڙهي سفر ڪريو. سندس مراد هئي ته

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

اِها گهوڙي شاهه کي اهڙو ڪيرائيندي جو هو وري ڏولهيو نہ ليندو.

شاهہ لطيف اُن مست گهوڙيءَ تي چڙهي ويٺو ۽ آکيائين:

”واڳ سچي نهندي وس آءٌ ڪا پاڳ وهيٺي،

هلا يو تان هلي وڃان ٻيهاريو تان بس.“

شاهہ لطيف چڪر هڻي سلامتيءَ سان واپس وريو. ميان نور محمد ڏاڍو شرمسار ٿيو ۽ شاهہ لطيف کان معافي ورتائين.

شاهہ لطيف، زندگيءَ جا باقي ڏينهن ڏاڍيءَ جي ڀنڊڳيءَ ۾ گذارڻ جي خيال کان اچي ڀِٽ وسائي. اُها ڀِٽ ڀاڱن واري جتي شاهہ لطيف درد جو دونهون دکائي محبت جا مچ مچايا. اج آئي سنڌس روزي مبارڪ تي هزارين زيارت لاءِ اچن ٿا. صوفي نہ سماع. شاهہ لطيف سماع جو ڪوڏيو هو. ايتري قدر جو واليءَ سان وصال بہ محفل سماع ۾، صفر مهيني جي ١۴ تاريخ سنہ ١١٦٥ھ برابر سنہ ١٧٥٢ع ۾ ڪيائين. سنڌس مزار تي ميان غلام شاهہ ڪلهوڙي مقبرو اڏايو.

شاهہ عبداللطيف، سنڌي شاعرن جو سرمور ۽ سرتاج هو. سنڌس شعر و شاعريءَ جي جلوي جمال، سنڌ کي ڏور ڏيهن ۾ روشن ڪيو. نہ صرف سنڌي عالمن پر وديشي وِدوانن بہ سنڌس ڪلام جي ساراهہ جون سرڪيون ڀريون. انگلنڊ کي ناز آهي شيڪسپيئر تي، ڀارت کي گرو آهي ڪوي ڪاليداس، سنت سورداس، سنت تلسيداس تي. ساڳيو فخر سنڌ کي آهي شاهہ لطيف تي! حقيقت ۾ شاهہ لطيف شيڪسپيئر کي بہ گوءِ ڏئي ويو آهي. شاهہ لطيف جي شعر مان دنيوي ماڻهن کي روماني لطف پيو اچي تہ ٻئي پرين جي پار جي پانڌيئڙن کي روحاني راحت پڻ حاصل ٿئي ٿي. عملي زندگيءَ لاءِ بہ شاهہ جو ڪلام روشن منار آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شاهه جو شعر سنڌي تهذيب ۽ تمدن جي عڪاسي ڪري ٿو. شاهه جي زماني واري سنڌ ۽ سنڌي رهڻ رسمن رواجن، ڳوناڻن، ڪمين ڪاسبين، پنوهارن، مهاڻن، جتن، اوٺين ۽ مهاڻن جي تصوير شاهه لطيف جي بيتن مان بخوبي ظاهر آهي. مجازي عشق جي راهه ۾ هلندي شاهه لطيف کي فراق واري ڏوڙ مان لنگهڻو پيو. اهڙي حالت ۾ سندس سوز ۽ درد وڌندو رهيو. سندس شعر و شاعريءَ جي ذات جو چشمو قتي نڪتو. هو سالن جا سال سفر ڪندي جوڳين فقيرن ۽ سنتن جي سنگ ۾ رهيو. انهن جي صحبت ۾ پارٽيءَ راڳ راڳڻين کان متاثر ٿيو ۽ پاڻ به ساڳئي طرز تي ڪلام چيائين.

شاهه صاحب سماع جو شائق هو. راڳ سندس روح هو. ڪي فقير ۽ شاهه صاحب جا مريد متڪا ۽ يڪتارا وڄائيندا هئا ۽ تڏهن شاهه صاحب وجد ۾ اچي ڪلام ۽ بيتن جي پلٽ پلٽان ڪندو هو. هن گهڻو ڪلام سماع واري فضا ۾ چيو آهي. تنهنڪري سندس شعر ۾ موسيقي ۽ مينا ج آهي. سندس دل جو درد ۽ سوز سندس ڪلام ۾ پلٽجي پيو آهي. جيئن ته راڳ جي معنيٰ ئي آهي جذبو يا روح جو ريلو. سچ پچ ته شاهه جو ڪلام سندس اندر مان اُدما ئي ٻاهر نڪتو آهي. سندس شعر ۾ سنگيت جو عنصر پڌرو آهي. انهيءَ ڪري هن جو ڪلام عوام توڙي خاص طبقي جي زبان تي اڄ به هو ۽ هاڻي به آهي.

شاهه لطيف جو ڪلام جدا جدا سرن ۾ آهي. سر جو واسطو سنگيت سان آهي. ان مان ظاهر آهي ته شاهه صاحب نه صرف سنگيت جو ڪوڏيو هو پر ڪيس پارٽيءَ راڳ راڳڻين جي پوري پوري ڄاڻ هئي. هن صاحب سر ڪليان، سر يمن ڪليان، سر سورٺ، سر رامڪلي، سر آسا، سر پرڀاتي، حسيني،

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ڪوهياري، راڻو ڪاموڏ وغيره راڳ، راڳڻين جي آڌار تي ڪلام چيو آهي. ڪوهياري ۽ حسيني ٻئي سنڌي راڳڻيون آهن.

صوفين عشق کي اهميت ڏني آهي. عربيءَ ۾ چوڻي آهي:

”المجازي قنطره ال حقيقته“.

مجازي عشق، حقيقي عشق جي منزل تي پهچڻ لاءِ هڪ پل آهي. شاهه لطيف به زندگيءَ جي شروعاتي دؤر ۾ مجازي عشق واري وات جو واٽهڙو هو. پر پوءِ حقيقي عشق جي پيچري جو پانڌيڙو بڻجي محبوب جو مشاهدو ماڻيائين.

هن صاحب پنهنجي ڪلام ۾ دنيوي پريم جون ڪهاڻيون پيش ڪندي انهن کي روحاني رنگ ڏنو. تصوف ۽ ويدانت جا ڳوڙها مسئلا انهن ڪهاڻين ذريعي سمجهايائين. سهڻي ميهار، سسئي پنهون، مومل راڻو، عمر مارئي، ليلا چنيسر، نوري ڄام تماچي دنيوي عشق جون ڪهاڻيون جي شاهه صاحب پنهنجي بيتن ۾ بيان ڪيون آهن انهن ۾ تمثيل سمايل آهي. شاهه لطيف سُر من سُرمين جي سچي ڪهاڻي بيتن ۾ ڪين چئي آهي مگر ڪهاڻيءَ جي جنهن حصي مان ڪو مطلب واضح ٿئي اُن کي ئي شعر جو لباس پهرايو آهي. اهي سورما ۽ سورميون شاهه جي خيالن جي ترجماني ڪن ٿا. سهڻي ۽ سسئي سچي سالڪ جو مثال آهن. ميهار ۽ پنهون وري مالڪ جي نشاندهي ڪن ٿا. عاشق جيسين عشق جي راهه ۾ پاڻ فنا نه ڪندو تيسين معشوق جو مشاهدو ماڻي نه سگهندو. سهڻي چاهي سسئي پنهنجي پنهنجي پريتم کي پائڻ لاءِ پاڻ فنا ڪن ٿيون؛ تڏهن ئي هوُ حقيقت شناس ٿي پنهنجي وجود ۾ ئي پرينءَ کي پسن ٿيون. سسئي آکي ٿي:

پيهي جان پاڻ ۾ ڪيم روح رهاڻ،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

نه ڪو ڏونگر ڏيھه ۾، نڪا ڪيچين ڪاڻ،
ٻڌون ٿيس ٻـــاڻ، سسئيءَ ٿان سوڙ هٿا.

عاشق، عشق ۽ معشوق هڪ ئي وحدت جا ٽي روپ آهن؛ ٻه ٽيون ۾ سڀ هڪ آهن. وحدت الوجود، جو پيغام شاهه سر سهڻيءَ ۾ هيٺ ڏنل بيت ۾ ظاهر ڪندي چوي ٿو:

ساهڙ سا سهڻي، ساڻر پڻ سوئي،
آهه نجوني ڳجهه ڳجهاندڙ ڳالهڙي.

وصل راڻي جي فراق ۾ ڪيڏا نه ڳوڙها ڳاڙي ٿي ۽ آخر ٿيس ٻروڙ ٿيوي ٿي:

ڪيڏانهن ڪاهيان ڪرهو؟ چوڏس چتاٽو،
منجهس ڪاڪ ڪڪوري، منجهين لداٽو.
راڻو ۽ راڻو، ري راڻي ٻيو ناهه ڪي.

مارئي سچي سالڪ جو ٻرليڪ آهي ۽ عمر نفس (مايا) جو علامت آهي ۽ ڪيٽسين مالڪ جو مثال آهي. مايا سالڪ کي دنيوي پدارٿن جي ڪشش ذريعي پنهنجي جار ۾ جڪڙڻ جي ڪوشش ڪري ٿي مگر سچو سالڪ مايوي پدارٿن ۾ نه اٽڪي، الٽي ٿهر ٻرپڻ جي پچار ڪندو رهي ٿـــو. عمر مارئيءَ کي ڪيئنو نه لـــ... ٿي مگر مارئي سنڌس مالن اسبابن کي ٺڪرائيندي چوي ٿي:

آرم هـــنڌ ۾ اوڍيان، پٽولا پـــٽ چير،
پاندوڻـــا ٻـــن ڏيـــان، ارغچ ۽ عبيـر،
ماروءَ ميين شـــال ماڻيان، ڪٿيون جهڙيون ڪير!
اندر اچ اڪير، مون کي ٻرپڻ پنوهار جـي.

......

واجهائي وطن کي، ساري ڏيان ساهه،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ٻت منهنجو ٻند ۾، قيد م ڪريجاهه،
ٻــر ڏيهاڙي ٻرين ري، ڏار م ڏريجاهه.
ٿڌي وساڻجانءِ تر، جـــي مٽي مٽيءَ مٽاهه،
جي ٻو يون ٿئي پساهه، ته نجانءِ مڙه ملير ڏي.

هن بيت ۾ مارئيءَ جي حب الوطنيءَ جي ٻه جهلڪ ملي ٿي. هوءَ عمر جي محلن ڪان جهانگيئڙن جا جهو پڙا وڌيڪ پسند ڪري ٿي. سندس خواهش آهي ته جيڪڏهن هوءَ عمر جـي محل ۾ مري وڃي ته سندس مڙهه ملير موڪليو وڃي. جيئري جي هوءَ ملير نٿي وڃي سگهي ته من سندس مڙهه ڪـي ملير جي مٽي نصيب ٿئي. مارئيءَ جـو اِهو بيت اڄ ٻــه اسان کي حب الوطنيءَ جو پيغام ڏئي ٿو.

مارئي هڪ پتورت استريءَ جو ٻه پرليڪ آهي جا غريبيءَ ۾ گذارڻ چاهي ٿي مگر پنهنجو سگهه بدلائڻ نٿي چاهي. هيءَ پاڪ ۽ بي باڪ عورت عمر کي سڌو سنئون چئي ڏئي ٿي:

”اي‍ءَ نه مارن ريت، جٽن سيڻ مٽائن سون تي،
اچي عمر ڪوٽ ۾، ڪنديس ڪين ڪريت،
پکن جي پريت، ماڙيءَ سين نه مٽيان.“

چنيسر ’ڏٺيءَ‘ جو ۽ ليلا هڪ اهڙي شخص جو پرليڪ آهي جو دنيوي حرص ۾ پنهنجي واليءَ کـــي وساري ويٺو آهي. اهڙو شخص جڏهن تاٻڙجي ٿو، پوڳي ٿو، تڏهن ليلا وانگر پڇتاءَ جا لڙڪ لاڙي ٿو:

پولِيا پيل م مون، ڪانڌ! ڪميڻي آهيان،
سک تنهنجي سپرين! پيري وڌيس پؤن،
مون ور نون ئي نون، ٿو ور! وهون ڪيتريون.

جي ليلا ڏهاڳ جو ڏک ڏنو تــه پنهنجي خطا جي خاطر.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

اسين ۽ جيڪڏهن ليلا وانگر هيرن جـي هار يعني دنيوي پدارٿن تي پنهنجي ذات کي پلائي ڇڏينداسين ته اسان کي به ليلا وانگر پڇتاءُ جا ڳوڙها ڳاڙڻا پوندا.

راءِ ڏياچ جهڙو ڪردار دنيا جي صفحه هستيءَ تي ڪين ٿيو آهي؛ جو راڳ تي ريجهي پنهنجو ڪنڌ ڪٽار سان رضا خوشيءَ ڪٽي ڏني ۽ آکي:

مٿي آئي منهنجي، جي هوا سرن سو هزار،
ته تنهنجي تند تنوار، هر هر وڃيم هيڪڙو.

نوري هڪ سچي سالڪ جـو پرتيڪ آهي. نوريءَ جـي صورت ۽ سهڻي ته سيرت به سهڻي. هوءَ نياز نوڙت جي تصوير هئي. تڏهن تـه ڄام تماچيءَ کيس نـه صرف پنهنجي راڻي پر پٽ راڻي بڻايو. ڄام تماچي ذاتِ جو پرتيڪ آهي. ذاتي اُنهن تي نيڻهن جي نوازش ڪري ٿـو جـي خاڪساري اختيار ڪن ٿا.

شاهه لطيف جي شعر ۾ تصوف ۽ ويدانت جو سهڻو ميلاپ آهي. ويدانت جو سوتر آهي ’ايڪو اهم بهو سيام‘ مان هڪ آهيان اُن مان ڪيئي روپ ڌاريا اٿم، يعني هڪ برهم مان ئي سڄي سرشٽيءَ جي اُتپتي ٿـي آهي ۽ اُهو برهم ئـي ساري سرشٽيءَ ۾ موجود آهي. سڄو پسارو اُن هڪ ۽ حق جو آهي. شاهه لطيف اِهو خيال هيٺ ڏنل بيت ۾ ظاهر ڪندي چوي ٿو:

”وحدتان ڪثرت ٿي ڪثرت وحدت ڪل،
هڪ حقيقي هيڪڙو، ٻولي ٻي م ڀُل،
هوُ هلاچو هل، يا الله سندو سچڻين.“

ويدانت سوتر ’تت توم اسي‘ جي جهلڪ بـه شاهه جي شعر ۾ ملي ٿي. ششيه گروءَ کان پڇيو، ”مان ڪير آهيان؟“

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

گروءِ جواب ڏنو، ”تون ۽ اُهو ئي آهين.“ شاهه ساڳيو ئي خيال پيش ڪندي چوي ٿو:

”پاڻهين جل جلاله، پاڻهين جان جمال،
پاڻهين صورت پرينءَ جي پاڻهين حسن ڪمال،
پاڻهين پير مريد ٿئي، پاڻهين پاڻ خيال،
سڀ سڀوئي حال، منجهان ئي معلوم ٿيو.“

شاهه لطيف ’وحدت الوجود‘ جي تائيد ڪئي آهي. ويدانت ۾ ’ايڪو برهم دوتيه نه استي‘ سوتر ۾ ساڳيو خيال سمايل آهي. شاهه لطيف چوي ٿو:

”سو هي، سو هو، سو اجل سو الله،
سو پرين سو پساهه، سو ويري سو واهرو.“

......

سو پکي سو پڃرو، سو سر سوئي هنج.

شاهه لطيف جا فيلسوفاڻا خيال هندن ٻيئن ۾ ظاهر ظهور آهن. ٻنهي ۾ ڏاڍي ڪي ڪي جدا هستي سمجهن ٿا مگر شاهه لطيف جي ويچار موجب سڀ هڪ اوست آهي. اِهو خيال پيش ڪندي شاهه صاحب چوي ٿو:

پڙاڏو سو سڏ، ور وائيءَ جو جي لهين،
هُئا اُڳهين گڏ، پڌر ۾ ٻه ٿيا.

ويدانت سوتر ’اهم برهم اسمي‘ جي جهلڪ ۽ شاهه جي شعر ۾ ملي ٿي:

”اسين سڪون جن کي سي ٿان اسين پاڻ.“

شاهه لطيف پنهنجي ڪلام ۾ سالڪن کي سهڻيون صلاحون ڏنيون آهن، جن تي عمل ڪرڻ سان سالڪ، مالڪ سان وڃي ملندو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

هل هنئين سان هوت ڏي، ڀيرين ڀڃ وسار،
قاصدائي ڪار، ڪين رسائي ڪيچ کي.

......

اکيون اُهي ڏار جنهن سان پسين پر کي،
اِي ڏي ڪين نهار، رانجهن ريسائو گهڻو.

....

هيڪر هٿڙ ڇڏ نہ اوڏي ٿئين عجيب کي.

روحاني راهہ ۾ عقل جو ڪم ڪين آهي، سائينءَ وٽ سياڻپ نہ هلندي. شاهہ لطيف تنهنڪري سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

الا ڏاهي ۾ ٿيان! ڏاهيون ڏک ڏسن،
مون سين مون ٻرين، ٻورائيءَ ۾ پال ڪيا.

روحاني راهہ جي راهگيرن کي خاڪساري اختيار ڪرڻ گهرجي، تڏهن ئي هو ٻرينءَ جو پيار حاصل ڪري سگهندا. شاهہ لطيف چوي ٿو تہ ٻاهرين هار سينگار سان دلبر جي دل هٿ نہ ڪري سگهبي؛ حليمائيءَ سان ئي هوت کي حاصل ڪري سگهبو.

سيئٽي سهاڳڻيون، سينئي ڳڀيءَ هس،
پسڻ ڪاڻ ٻرينءَ جي، وڌا ڪيائون وس،
ٻ ول لنئين جي ڳس، هيٺانهيون هلن جي.

عاشق کي نهائين جيان عشق جي آگ جي ٻاڦ ٻاهر ڪيڻ نہ گهرجي.

نهائينءَ ڪان نينهن سک مڙهنڊا سهرين،
سڙي سارو ڏينهن، ٻاهر ٻاڦ نہ نڪري.

روحاني راهہ ۾ وک وڌائڻ لاءِ تواهہ ۽ تـوڪل ضروري

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

آهن ٽنهنڪري شاهه لطيف سالڪ کي تاڪيد ڪندي چوي ٿو:

سپيڻي سبحان جي، ڪر حوالي ڪم،
ئي تحقيق تسليم ۾ لاهي غم وهم،
قادر ساڻ ڪرم، حاصل ڪري حاج تو.

......

ڏيئي توڪل ٽڪيو آرِ لنگهيا آسان.

......

تو ٻيهر جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

”لوڀ جي تاثير سان تري ويا طوفان“.

شاهه لطيف کي فراق ۽ سوز و درد جو شاعر سڏجي ته ان ۾ ڪو وڌاءُ ڪين آهي. سوز ۽ درد سندس سٽ سٽ ۾ سمايل آهي. ڀاڻ آکي ٿو:

جيڪي فراقان، سو وصلان نه ٿئي.

وره جي واٽ تي هلندي ئي شاهه محبوب جو مشاهدو ماڻيو:

سڙ سڪن ڏيئي، وره وهايم هيڪڙو،
مو نکي ننهن نيئي، پيرين ڏيکاريو ٻرين جو.

سالڪ جي محبت ۾ سالڪ جون رڳون رباب وانگر وڄن ٿيون:

رڳون ٿيون رباب وڄن و ڀل سپڪنهين.

عاشق ٻيهر جي بيماري ۽ محبت جي مرض ۾ مبتلا رهڻ پسند ڪري ٿو نه جيئن ان ٻهاني سندس سڄڻ اچي ساڻ لهن؛ هو حڪيم کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

ويڄ م ٻڪي ڏي! الا چڱي م ٿيان!
سڄڻ مان اچي ڪري لاهو ئي ڪڏهن.

شاهه صاحب وره کي موڙي روپ ڏيئي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

وچج ۾ ويل ڪنهين وره! مون وٽان ء.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شاعر وصل کان وڌيڪ اهميت فراق ۽ فصل کي ڏني آ:

ڏوريان، ڏوريان ۽ لهان! شال ۽ ملان هوت!
من اندر جا لوچ، سڄڻ ملڻ سان ماٺي ٿئي.

جن کي سيني ۾ سائين لاءِ سڪ آهي تن کي ڏک ۽ سک پاسن ڏنا:

ڏک لنئين کي ڏک، حب جنئين کي هوت جي.

سورن سهڻ سان سڄڻ ملي ٿو. تنهنڪري شاعر ڏکن کي سکن کان به وڌيڪ ترجيح ڏني آ:

ڏک سکن جي سونهن، گهوريا سک ڏکن ري!
جنئين جي ورونهن، سڄڻ آيو مان ڳري.

جئن کاڻين مان نڪتل سون باهه ۾ وجهڻ سان چمڪندو آهي، تئن پريمي جڏهن وره ۽ پيڙا جي پڃ ۾ پچي ٿو تڏهن ئي هو جلويدار ٿئي ٿو. هونءَ به انسان جي مهانتا جي ڪسوٽي قرباني آهي. جي سسئي سور نه سهي ها! فراق جو قوڙائو نه ڏسي ها! جي مومل راڻي جي وره ۾ ورلاپ نه ڪري ها! ماروي جهانگيڙن جي جدائيءَ ۾ ڳوڙها نه ڳاڙي ها! سهڻي هر راس محبوب ميهر سان ملڻ جي لاءِ موت جو جوکم نه کڻي ها! راءِ ڏياچ ڪنڌ ڪپي نه ڏئي ها! ته اڄ سندن نالو نشان به نه هجي ها! شاهه لطيف انهن دنيوي پريم ڪهاڻين ۾ وره ۽ درد کي وڏي اهميت ڏني آهي.

شاهه لطيف جو جن سان روحاني تعلق هو، انهن جي جدائيءَ ۾ هو ڪهڙا نه دلسوز آلاپ آلاپي ٿو:

اڄ نه اوطاقن ۾ سي طالب لنوارين،
آديسي اُٿي ويا مڙهيون مون مارين،
هو جي جيءَ کي جيئارين،
سي لاهوتي لڏي ويا.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

اکڙين کي ڀرڻ پسڻ جي ڪهڙي نه اُڪير آهي! زار زار لڙڪ لاڙين ٿيون. شاھ لطيف ڀنڀوري احساس جي حقيقي تصوير پيش ڪندي چوي ٿو:

اڄ پڻ اکڙيـن سڄڻ ڀنڀوڙا ساريا،
ڳلن تان ڳوڙهن جون ڌدون اس نه ڪن!
سنڌي سڪ پرين، اوڪ ڏئي تان نـه لهي.

......

سنڌڙيءَ تان سوڙ، ساماڻيس سڪ ويا،
اهي اٿي پور، تماڻي نصيب ٿيا.

شاھ لطيف وطن دوست هو. ساڻيھ سنڌ لاءِ سڪ سندس بيتن مان بخوبي ظاهر آهي. هو ڀنڀوري وطن کي سرسبز شاد ۽ آباد پسڻ لاءِ سارنگ کي التجا ڪندي آکي ٿو:

سارنگ! سار لهيج، الله لڳ اُڀجن جي،
پاڻي پوچ پٽن پر، ارزان ان ڪريج،
وطن وسائيج، نه سنگهارن سڪ اٿي.

شاھ لطيف عالمگير شاعر آهي. هو سڄي دنيا جو خير گهرندي ڏٺي ۽ ڏر سونهاري سنڌڙي لاءِ سڪر جي منفق ڪندي چوي ٿو:

سائيم سدائين ڪرين مٿي سنڌ سڪار،
دوس! منا دلدار! عالم سڀ آباد ڪرين.

سڄي جهان لاءِ خير گهرڻ کان اڳ پنهنجي ساڻيھ لاءِ دعا گهرڻ شاھ لطيف جي سوياويڪ حب الوطنيءَ جو ثبوت آهي.

اڄ به ڪيترا وطن کان وڇڙيل، ظالمن جي بند ۾ باندي، مارئيءَ وانگر ساڻيھ سنڌ لاءِ واجهائيندي شاھ صاحب جو بيت جهونگارين ٿا:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

واجهائي وطن ڪــي آئون جي همت ميڙاس،
گور منهنجي سومرا! ڪج پنوهارن پاس،
ڏج ڏاڏائي ڏيهه جي، منجهان واڙين واس،
ميائي جياس، جي وڃي مڙهه ملير ڏي.

مٽي مائٽي ۽ ساڻيهه وارن سان سونهندي. پرڏيهين سان پيچ پائڻ ۾ مشڪلاتون درپيش ايندي‌يون. شاهه انڪري تاڪيد ڪندي چوي ٿو:

ديسي سيڻ ڪجن، پرڏيهي ڪهڙا پرين.

شاهه لطيف پنهنجي ڪلام ۾ سنڌي تهذيب ۽ تمدن جي، ريتين رسمن جي چٽي تصوير چٽي آهي. ان مان ۽ شاهه صاحب جي وطن دوستي ظاهر ظهور آهي.

شاهه صاحب پنهنجي زندگي ۽ وهنوار ۾ نه ترقي پسند هو مگر سندس شعر مان ۽ ترقي پسند ويچار ڌارا جي جهلڪ ملي ٿي. شاهه لطيف مالدارن کان وڌيڪ اهميت مسڪينن کي ڏني آهي. هيٺين ۽ هينئين طبقي لاءِ سندس دل ۾ پيار ۽ همدردي هئي. مارئي ۽ نوري، سهڻي ۽ سسئي ان جــو ثبوت آهن. شاهه انهن ڪردارن کي پنهنجي قلم ذريعي چمڪايو آهي.

شاهه لطيف سر سهڻيءَ ۾ روايت پرستيءَ کي وڏي ٺوڪر هنئي آهي. سهڻي هڪ ترقي پسند ويچار ڌارا واري عورت آهي، جا آکي ٿي:

عقل مت شرم ٿيئي نيڻهن نهوڙيا.

سهڻيءَ کي نه ڏمر جو ڏر، نه ميهاڻي جي پرواهه آهي، نڪي اونداهي اڌ رات جــو ڊپ، نڪي دهشت واري درياهه جو خوف.

شاهوڪار هڪ هٽي ڪري هٽرادو ڏڪر پيدا ڪن ٿــا.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

شاهه لطيف اهڙن موذي مالدارن کي بددعا ڏيندي سر سارنگ ۾ چوي ٿو:

وڃون وسڪ آئيون ته نه ميهن نمن،
جن مهانگو لهي موڙيو، سي ٿا هٿ هڻن،
پدڙن مان پيدڙهن ليا، اڻن ٿا ورق ورن،
ڏڪاريا ڏيهه مان، شال موذي سڀ مرن.

شاهه لطيف سنت ڪبيرداس جيان ٻونگي هندو - مسلمانن تي طنز ڪئي آهي. اهڙن ٻهروپي مسلمانن کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

ان ۾ نه ايمان، جنهن ڪلمي گو ڪو نائين،
دغا تنهنجي دل ۾ شرڪ ۽ شيطان،
منهن ۾ مسلمان، اندر آذر آهئين.

ٻونگي هندن کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

ڪوڙو لون ڪفر سين، ڪافر ۾ ڪو ناه،
هندو هڏ نه آهئين، جٽيو لو نه جڳاهه،
للڪ لنين کي لاءِ، سچا جي شرڪ سين.

شاعر اهڙن شخص تي طنز ڪري ٿو جي ٻاهران هنس وانگر لڳن ٿا پر سندن سياهه ڪانون جهڙو آهي:

اندر ڪوڙو ڪانءُ، ٻاهر ٻولي هنج جي،
اهڙو تلهو ٿانءُ، پچي چو نه پورا ڪرين.

شاهه لطيف جي ڪلام جي دائمي اهميت آهي. سنڌس ڪيترا بيت اڄ جي سنڌرپ ۾ پڻ ٺهڪي اچن ٿا. شاهه اڄ به اساڻو رهنما آهي. عام ماڻهن ۾ محبت ۽ ميلاپ نه ڏسي شاعر پکين جي ساراهه ڪري ٿو جن ۾ ايڪتا جو انگ آهي، هڪ ٻئي لاءِ پيار آهي:

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

وڳر ڪيو ونن پرت نہ ڇڏن پاڻ ۾،
پسو پکيئڙن ماڻهنئان ميت گهڻو.

شاهہ لطيف جو مٿيون بيت اڄ بہ اسان کي ميلاپ ۽ پيار جو پيغام ڏئي ٿو.

ايڪتا ۾ آنند آهي ۽ نفاق ۽ ناسازيءَ مان ڪجهہ بہ نقصان آهي! اهو خيال شاهہ لطيف هڪ استعاري ذريعي پيش ڪندي چوي ٿو:

ڪٺا منجهہ قرار، هٺا هيڪاندا سنگ ۾،
ڳاهي ڳاهہ فراق جي، ڪيا ڏارون ڏار،
نڇاڻا ڪيهار، ميلو ٿيندو سڄڻين.

اسان ۾ ٻڌي آهي پر ٻڌي ڪين آهي. اسين جوڙارو الو آهيون. تنهن ڪري اڄ جي حوالي ۾ پڻ شاهہ صاحب جو مٿيون بيت تمام ڪارگر آهي.

اڄ بہ اسان ۾ سستي گهر ڪري ويٺي آهي، انڪري اسين پنهنجن فرض جي سرانجامي ڪرڻ ۾ پوئتي پئجي ويا آهيون. شاهہ جو هيٺيون بيت اسان کي پنهنجي منزل ڏي پهچڻ لاءِ پريرت ڪري ٿو:

تنيءَ ٿڌيءَ ڪاهہ ناهي ويل ويهڻ جي،
متان ٿئي اونداهہ پيرُ نہ لهين پرينءَ جو.

منظرڪشي شاهہ جي شعر جي خاص خوبي آهي. شاهہ لطيف قدرت جا جيڪي بہ نظارا پنهنجي شعر ۾ چٽيا آهن اُهي اهڙي تہ قابليت سان چٽيا آهن جو پڙهڻ سان اُئين محسوس ڪجي ٿو ڄڻ اُهي درشيہ اکين آڏو آهن.

سر سارنگہ ۾ بادل ۽ برسات جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

اڄ وسيلا رنگہ بادل ڪڍيا برجن سين،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ساز سارنگيون، سرندا، وڄائي ٻرچنگ،
صراحيون سارنگ، پلٽيون راڳ پڌام ٿي.

......

اڄ پڻ اُتر پار ڏي، ڪڪريون ڪاريون،
وسي ٿو وڏ ڦڙو، ٿيون ٿڪن ٿاريون.

سر سهڻي ۾ درياهه جي دهشت جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

دهشت دم درياهه ۾ جت ستاڻا سيسار،
ٻيحد پاڳو ٻحر ۾، هيبتناڪ هزار،
ساريان ڪان سرير ۾، طاقت توهان ڏار،
ساهڙ جام ستار! سگهو رسج سير ۾.

هن بيت پڙهڻ سان نه صرف درياهه جو خوفناڪ نظارو اکين اڳيان ڦري ٿو مگر سهڻيءَ جي عاجزيءَ واري تصوير جو تصور به ڪجي ٿو.

شاهه صاحب مڪروهه نظاري کي به ڪهڙي نه سهڻي انداز سان پيش ڪيو آهي:

ڪانڌي ڪنگ ٿياس، وهڻ جنازو سهڻي،
ٻگها جي ٻيٽن جا، ڪلها تن ڏناس،
اکيئن ملڪ ڏناس، تو من ڪابو مهيار ڏي.

شاهه صاحب جو رسالو سنڌي ٻوليءَ جو شاندار خزانو آهي. شاهه لطيف جي شعر جي سنڌي سندس زماني جي ٺڙ سنڌي آهي. باقي جن بيتن ۾ هن صاحب، قرآن شريف جون آيتون استعمال ڪيون آهن انهن بيتن ۾ واسطيدار عربي فارسي لفظ ڪم آندل آهن.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

شاهه جي ڪلام ۾ تت سم (سنسڪرت جهڙا) لفظ ٿورا، پر تدڀوَ (سنسڪرت مان بگڙيل) لفظ چڱي انداز ۾ استعمال ٿيا آهن:

ڍوليا ڍيل ۾ مون ڪانڊ ڪميڻي آهيان،
ڪرهو نه ڪان ڀيرين آئون نه ڀڄڻي،
ڀيهي مڌجهه پاتار، ماڻڪ ميڙ ياڻون،
ويا مور مري هنڄ نه وهيو هيڪڙو،
ڪنور پاڙون پاتار ۾ ڀونر ڀري آڪاس،
وڄ ۾ ڀڪي ڏي! الا چڱي ۾ ٿيان،
مونکي تنهن نيڻي، ڀير ڏيکاريو ڀرين جو.

شاهه صاحب جي مٿين مصراعن ۾ استعمال ٿيل تدڀوَ لفظ ۽ انهن جا تت سم هيٺ ڏجن ٿا:

تدڀوَ	تتسم	تدڀوَ	تتسم
ڪانڊ	ڪنت (گهوٽ)	ڪنور	ڪمل
ڪان	ڪانڊ (گهوڙو)	ڀنور	ڀرمر
پاتار	پاتال	وڄ	وِديء
مور	ميور	آڪاس	آڪاش
هنڄ	هنس	نيڻي	ني نيء

مٿين مصراعن ۾ 'ماڻڪ' ۽ 'ڀريم' تتسم لفظ آهن. شاهه لطيف جو شبد ڀنڊار ڀرپور هو. هو اعليٰ درجي جو ڙ ڀاندان هو. هڪ 'اُنت' لاءِ ڪيترا نه لفظ استعمال ڪيا اٿائين:

ڪرهو، چانگو، ٽوڏو، ڏاچي، ميو وغيره.

شاهه جي شعر ۾ سنڌس ڪم آندل لفظن جي جداگانه خوبي ان ڳالهه مان ئي ظاهر آهي، جو سنڌس بيت مان ڪنهن به هڪ لفظ سان هٿ چراند نٿي ڪري سگهجي، نه ته ٻي حالت ۾ شعر پنهنجي مخصوص معنيٰ وڃائي ويهي ٿو!

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

شاهه صاحب جي زماني ۾ سنڌ ۾ عربي ۽ فارسيءَ جو زور هو. مگر تنهن هوندي به شاهه علم عروض کان متاثر نه ٿيو. هيئت جي خيال کان ٻنهي جي ترڏاڏي شاهه ڪريم ۽ اڳئين جي شاعرن جو پيروڪار ٿيو. شاهه کان اڳ جي سنڌي شاعرن بيت چيا جن کي ڏوهيڙا به سڏيو ويندو هو. 'ڏوهيڙو' لفظ هندي 'دوهي' مان نڪتل آهي. دوهو پارنيه چند شاستر جي اصولن موجب لکيو ويندو هو. دوهي ۾ ٻه سٽون ٿين ٿيون. هرهڪ مصرع ۾ ٢٤ ماترائون ٿين ٿيون. تيرهن ماترائن کان پوءِ يت (،) جي نشاني ڏيڻي پوي ٿي ۽ ٻنهي مصرائن جا پويان لفظ هم آواز (قافيه) ٿين ٿا. سورٺو ٻڻ پارنيه چندشاستر جي صنف آهي. ان ۾ ٻڻ به پد (مصراعون) ٿين ٿيون. هر مصرع ۾ چوويهه ماترائون. يارهن ماترائن کان پوءِ يت جي نشاني ڏجي ٿي. دوهي وانگر سورٺي ۾ به چار چرڻ ٿين ٿا. سورٺي ۾ ٻهريون ۽ ٽيون چرڻ هم قافيه ٿين ٿا. دوهي ۽ سورٺي کي گڏي، سنڌي شاعرن بيت جو روپ ڏنو. شاهه لطيف هيئت جي خيال کان بيت جو روپ اپنايو. ڪن بيتن ۾ اڌ دوهي اڌ سورٺي، ته ڪن ۾ هڪ دوهي اڌ سورٺي، ته ڪن ۾ ڏيڍ دوهي ۽ اڌ سورٺي جو استعمال ڪيو آهي. هن صاحب دوها ۽ سورٺا به لکيا آهن جن کي سنڌي عالمن بيت ڪري سڏيو آهي.

مثال:

دوهو: پاڇاهي نه پاڙهيان سرليون! سڱي ساڙ،
ڍيڪي اُگهاڙن کي، ڪين ڍيڪيائين پاڙ.

سورٺو: صوفي صاف ڪيئو، ڏوئي ورق وجود جو،
تهان پوءِ ٿيئو، جيئڙي پسڻ پرين جو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ان دوهو ان سورٺو:

سب ٺڳيون ٺي ٺڪرو، لالچ ڇڏي لوڀ،
سوريان سڀن سوڀ، نڳيون ڪنڌي نه ٿئي.

هڪ دوهو ان سورٺو:

اي گت غواص، جڻن سمنڊ سو جهياٺون،
ٻيهي منجهه پاتار جي ماڻڪ ميڙياٺون،
آڻي ڏناٺون، هيرو لعل هت سين.

هڪ سورٺو - ان دوهو گڏيل:

وکر سو وهاء جو پٽي پراڻو نه ٿئي،
و ڀيڻدي ولات ۾ ذرو ٿئي نه فضاء،
سا ڪا هڙ هلاء آڳهه جنهن جي ايٽين.

هن بيت ۾ پهرئين ۽ ٽئين مصراع سورٺو آهي ۽ وچين مصراع دوهي جي آهي.

دوهو - سورٺو:

پران مان پڄاڻ، بندر مون ڏور ٿيا،
نه مون هڙ نه هنج ڪي، جو آئون ڇڏي ڇڙهان،
ايهين ڪج پاتڻي! جنهن پر پريئ مڙان،
ڪارون ٿي ڪريان، ٽو در أيڙي ناڪيا!

هن بيت ۾ پهرئين ۽ چوٿين مصراعون سورٺي جون آهن ۽ ٻي ۽ ٽين مصراعون دوهي جون آهن.

شاهه لطيف گهڻو ڪلام سماع هلندي چيو آهي. هن قلم ڪٽي ڪلام ڪين لکيو. تنهن ڪري ٿي سگهي ٿو ته مصراعن ۾ ماترائن جي گهٽ وڌائي هجي. شاهه صاحب وايون - ڪافيون به چيون آهن، جي موسيقيءَ جي لحاظ کان اهميت واريون آهن.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

شاهه صاحب جــي ڪلام ۾ لفظي صنعتون چاهي معنوي صنعتون سهج روپ ۾ سهڻي نموني استعمال ٿيون آهن.

تجنيس حرفي:

ڪم ڪمند ن ڪٽيو هارايو هــوڏن.

......

سهسين سيبا ڪنجري لوئي ليڙون ليڙ.

......

ڏاڱهن ڏيرن ڏونگرن ٽنهي ڏنم ڏک.

تجنيس تام:

ور ۾ ڪونهي ور، ڏيرن ور وڏو ڪيو.

......

سڪ سڪائي سڪ، سڪ نہ آهي سٽڙي.

ورڻ مٽتري:

اٽڪيا سٽيا نہ ڪري سونهن وڃايس سور.

مينهان نينهان، ٻئي اکر هيڪڙي.

ورڻ سنگتي:

جي اوڻ لڳين لا ٿين، چڙي چڙي چم.

تشبيهہ:

جئن ڳنڍيون منجهہ ڳنڊيرن، تئن مون من مارئڙن.

......

دل ڪر درخت جي دستور.

......

سڀ سمنڊين سهڻي نـديءَ پيي نہ نير،
جئن هوءَ ابر آسري، تئن مون من ملير.

......

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

شاهه صاحب جي ڪلام ۾ شرنگار رس (سنيوگ شرنگار، ويوگ شرنگار) ۽ شانت رس مکيه آهن ۽ وير رس پڻ موجود آهن.

سنيوگ شرنگار:

جهڙا گل گلاب جا، تهڙا مٺن ويس،
چوڙا نيل قليل چنبيليا، ها ها! هو! هميش،
پسو سونهن سيد چئي نينهن اچن نيش،
لالن جي لبيس، آڙ اکر نه اُجهي.

......

موهل کي مجاز جا اکين ۾ الماس.

......

ڪٽي نيڻ خمار مان، جان ڪيائون ناز نظر،
سورج شاخون جهڪيون، ڪوماڻو قمر،
تارا ڪتيون تائب ٿيا، ڏيکيندي دلبر،
جهڪو ٿيو جوهر، جانب جي جمال سين.

ويوگ شرنگار:

شمع پاريندي شب، پره پاڪون ڪيئيون،
موٽ مران ئي ميندڙا، راتا ڪارڻ روب،
ڏنهنجي ذات طلب، ڪانگ اُڏايم ڪاڪ جا.

......

پسي ٿو شڪون ٿڪيا، سيڻئي وهاڻا،
پسيو هنڌ پڻي، هنئون، جي حبيبن هاڻا.

رقابت جو جذبو هر شخص ۾ فطري آهي. شاهه به پنهنجي خيال دبائڻ جو پورنگه نه ڪندي محبوب کي مخاطب ٿئي ٿو:

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

اکين م تي ويهه، نه آئون واري ڍيکيان،
توکي ڏسي نه ڏيهه، آئون نه پسان کي ٻيو.

......

آئون نه ڳڌي ٻرينءَ کي ٻو يون ٿيو ٻساهه،
سکان ٿي سکرات م رويو ٻچان راهه،
شال م وڃيم ساهه، ذاران پسڻ ٻرينءَ جي.

......

سر نسريا پاند، اُتـــر لڳا آءَ ٻرين،
مون توکارڻ کاند! سهسين سکائون کيو ن.

......

جي جيءَ کي جيئارين سي لاهوتي لڏي ويا.

ويرُ رس:

سورهه! مرين سوب کي نه دل جا وهم وسار،
هڻ پالا، وڙهه پاکرين، آڏي ڍال م ڍار،
مٿان تيغ ترار، مــار تـــه متارو ٿئين.

......

کامل کر بـــلا م آيـا جنگ جـوان،
ڌرٽي ڌٻـــي، لرزي، ٿرٿليا آسمان.

Gul Hayat Institute

شانت رس:

ٻريان سندي ٻـــار جي مڙيئي مناٿي،
کانهي کڙائي چکين جي چيت کري.

......

تون حبيب تون طبيب، تون ئي دڙن دب،
تون ڏئين تون لاهين، تون ئي هادي رب،
آهم اي عجب، جڻن وارئو ويچ وهارئين.

......

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جئن سي ڪڪر اُڀ ۾ لڳن آڪميون آهن .

......

وهسن واڙيءَ ڦل جئن محبتي مچ لاءِ .

شاهه صاحب پنهنجي اُن ماحول ۽ پسگردائيءَ وارن لفظن مان نه رڳو ن تشبيهون استعمال ڪيون آهن .

استعارو :

جن کي دور درد جو، سبق سور پڙهن،
فڪر فرهي همت ۾، مات مطالع ڪن .

......

ڪيو مطالع مون، هوءَ جو ورق وصال جو .

......

نيڻ نه لهي نيڻهن جو، ڪا جا لهي ويا .

مبالغو :

ڏرتي ڏيئي، لرزي، ترٽليا آسمان .

......

حقيقت هن حال جي، جي ظاهر ڪريان ذري،
لڳي ماٺ مرن کي، ڏونگر پون ٿري،
وڃن وڻ ٻري، اوير اُڀري ڪين ڪي .

پرتيڪ :

اڄ آڳڙيا آئيا، ساڻوڪي سچاڻ،
لاهيندا مور پاڻ، ڪريندا پڌرو .

هن بيت ۾ آڳڙيا مرشد جو، موريائي قلب جي ڪٿ جو ۽ ڪو ست چت آنند روپ آتما جو پرتيڪ آهي .

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ٻنگي چڙهي ڇڪباس، مٿن اڪ نه اڀهي،
جنهن ول ڳهڻ وڌئيا، اُن سين آر لڳياس.

هن بيت ۾ ٻانگو مس جو، اڪ ۽ ول دنيوي پدارٿن جو
ترنيڪ آهن.

شاهه صاحب جي ڪيترن ئي بيتن ۾ لڪشڻ شڪتي آهي.

مثال:

ڪابو ڪمابوءِ، موني مون نه وڻيا.

هت ڪابو جي اڪشٽڪ معنيٰ ڪڪرو آهي ۽ مونيءَ جي
اڪشٽڪ معنيٰ سنگرو.

ڪرهو ڪر سڄاڻ، ليڪو ۽ ٻانهنجو.

هن مصراع ۾ ڪرهو اڪشٽڪ ارٿ ۾ استعمال ٿيل آهي
جنهنجي معنيٰ آهي جيو آتما.

ڪاني رڪ ڪلاهه، وجهه اچلي آڳ ۾.

'ڪلاهه' لفظ جي معنيٰ 'ٽوپي' آهي پر هت اهو لفظ
اڪشٽڪ معنيٰ ۾ ٿي سونهين ٿو جنهن جي معنيٰ آهي 'موهه'
يا 'ترشنا'. سالڪ کي موهه ۽ ترشنا جو لباس ڪرڻو آهي.

سڀ ننگيون ٿي نڪرو، لاهي چڏي لوپ.

هن مصراع ۾ ننگيون جي معنيٰ اگهاڙيون ٿيڻ آهي مگر
جن جوءِ يا ترشنائن جو لباس لاٿو آهي ان ارٿ ۾ "ننگيون"
لفظ استعمال ٿيو آهي.

وينجنا شڪتي:

منهن نه موسيٰ جهڙو، عادت ۾ ابليس.

......

ويا مور مري هنج نه رهيو هيڪڙو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ساري رات سبحان جاڳي جن ياد ڪيو،
اُن جي، عبداللطيف چئي، مٺيءَ لڌو مان،
ڪوڙين ڪن سلام، آڳه اچيو اُن جي.

شاهه صاحب جي بيتن جي ڪي مصراعون اڄ پهاڪي طور مروج ٿي ويون آهن، مثال:

هر هر هرائي وڃڻ در دوستن جي.

......

ڪم ڪمندن ڪئيو، هارايو هوڙن.

......

سڌين سيڻ نه هون، نينهن نباهي نه ٿئي.

......

ڏک سکن جي سونهن، گهوريا سک ڏکن ري.

......

پريان سندي پار جي، مڙيئي مٺائي.

......

لٿيءَ ٿڌيءَ ڪاهه، ناهي ويل وهڻ جي.

......

ذات نه آهي ذات ٿي جو وهي سو لهي.

شاهه عبداللطيف پٺيان ٻيءَ جا ڪيترائي همعصر شاعر هئا، جن جو تمام مختصر ذڪر ڪجي ٿو.

سليمان: شاعر سليمان، فتحپور تعلقي دادوءَ جو ويٺل هو. ذات جو چارڻ هو. هن صاحب سنڌيءَ ۾ بيت چيا آهن:

ڪيسر لڪي ڪامڻي، نيڻا نين ڪرنگ،
جلوو جوين روپ جو ماهه ڪڙيو سر گنگ،
ڪنگو ڪوڏ ڪرائيو، پرڻن پو نر پو نگ،

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سيڻن 'سليمان' چئي سسايا سارنگ،
وڄون منجهه مهنگ، ڪنهي پيئون ڪڪرين.

هن بيت ۾ شرنگار رس آهي. شاعر استري ۽ جي جوڀن ۽ سندس روپ رنگ جو سهڻو چٽر چٽيو آهي. جمالياتي پهلو ظاهر ظهور آهي. تجنيس حرفي ۽ تشبيهن جو به سهڻو استعمال ٿيو آهي. لتسم لفظ به سندس بيت ۾ ملن ٿا.

لونگ: شاعر لونگ به شاهه لطيف جو همعصر هو. هن صاحب به سنڌي ۾ بيت لکيا آهن. سندس هڪ ناصحاڻو بيت پيش آهي:

جي ڏٺين قابل، ڪم عقل کان سا مجلس چڱي مڃي،
تون سان سقلو ساٿي ڏٺي ڪنهن ويل وڃي،
وڃج وينجهارن وٽ، ڪنهن صحبت کان سڃي،
لا هيندو غم 'لونگ' چئي، ڪامل دکي ڪٽي،
ڏيندء پل پٽي، صاحب سرت سماع جا.

ڪنيار: ڪنيار، جمال ڪٽي ۽ جو پاٽ هو. ڪن عالمن جو رايو آهي ته هو ٻروڪن جي طرف جو آهي، ته ڪي ڪيس لس ٻيلي جو رهاڪو سڏين ٿا. سندس ڏنڌو ڪنيارڪو هو ۽ شعر و شاعري ۽ جو شائق هو. پنهنجي ڪلام ۾ ”ڪنيار“ تخلص استعمال ڪيو اٿائين:

چٽي مانگ، مڃن، چوٽو سر ڪنڌ ۾ سچليو،
پرون پونرن واسيا، واجهه وجهن ورلو،
منهن ٿي لال موهيڙا، موهين مشڪڻ ۾ مچلو،
دگنا دام دلبر جا، وجهن ڪونڌر ۾ ڪچلو،
سج چنڊ سهڻو سهرين، هو تارن ۾ تجلو،

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

قدمن منجهه 'ڪنيار' چئي ڪيئن گام ڪٽي گهلو؛
سر ساهه تئي سرلو؛ جي واجهائين ور ڪٽي.

هن بيت جي سٽاءَ دوهي سورٺي جهڙي آهي. ٻي دوها ۽ اڌ سورٺي جو استعمال ڪيو ويو آهي. شاعر جو جماليائي پهلو هن هڪ ئي بيت مان ظاهر آهي. جنهن ۾ شاعر شرنگار رس جو سماويش ڪيو آهي. محبوب جي شڪل شبيهه جو ڪهڙو نه لاثاني ذڪر ڪيو اٿائين. سنڌس نظرن ۾ معشوق سج ۽ چنڊ کان به وڌيڪ سندر آهي. اهڙي سهڻيءَ جي نيڻهن ڀري نهار لاءِ شاعر منتظر آهي.

صابر موچي:

صابر موچي، مديجيءَ جي ويجهو ٻيلي ۾ رهندو هو. هي صاحب شاهه لطيف جو همعصر هو. سنڌس ڪي بيت ملن ٿا جن مان سنڌس مجازي عشق جي جهلڪ ملي ٿي. صنم جي سونهن جو چٽر چٽيندي شاعر صابر موچي چوي ٿو:

آبرو قوس سياهه سڀڙ جا، لب لالا ئي لس،
وار وسيهر وڌ ور ڪن، سرڪن سيڌي سس،
ٻين ٻڌي، نت نازڪ نوري، سون ڳچي، سهه هس،
ٻاڙو ٻيهد، ٿاب ٿرن ۾، عطر عنبير نس نس،
پونر پکياري، واس وڙن لٿي، واجهه وجهي ڪن وس،
او چندا آ چوڏس، سنسار سڀئي ۾ 'صابر' چئي.

شاعر معشوق جي نه صرف سونهن جو ذڪر ڪري ٿو، مگر هوءَ اُن جي خوشبوءِ جو به بينظير بيان ڪري ٿو. سنڌس محبوب ۾ ايتري نه خوشبوءِ آهي جو پونر به اُن جو واس وٺڻ لاءِ وس ڪن ٿا. هن بيت ۾ پونر عاشق جو به پرتيڪ آهي. شاعر جي نظرن ۾ چنڊ ۽ چوڏس به سنڌس ئي معشوق آهي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪلهوڙو اُنهي ماهتاب ۽ ماڊل آئي وڃي ٿو:
محبوب جو، هي قمر ڪيئي ٿو ڪهن.

مخدوم عبدالرئوف ڀٽي

مخدوم عبدالرئوف ڀٽي، شاهه لطيف جو همعصر هو. هي ڪامل ولي ۽ وڏو عالم هو ۽ ڪرامت جوڳي هو. ميان نور محمد ڪلهوڙو سندس مريد هو. شاهه لطيف جي وفات کان پوءِ هي حرمين شريفن جي راهه ڏانهن رمندو رهيو. سندس شعر ۽ معجزا ۽ مان ڪي مولود مشهور آهن. شاعر کي زمزم جي پاڻيءَ جي ڪيڏي نه پياس آهي:

پيان پاڻي سندو زمزم ڇڏيان احرام اُت ڇوڙي،
مديني جي ميرکي مولا ڏکي هي ميڙ ڪڏهن ٿوري.

شاعر کي نه صرف مدينه شريف لاءِ عزت ۽ اُڪير آهي. مگر هي صاحب اُن جي خاڪ، سرمو ڪري اکين ۾ پائڻ ۽ اُن لاءِ سر جي قرباني ڏيڻ لاءِ به تيار آهي:

مديني جي خاڪ سڀ سرمو پٽر اکين وجهان پوري،
عبدالرئوف چئي سر ڪريان صدقي رکان اُنجي اڳيان ڪوري.

ميون عيسيٰ

شاعر ميون عيسيٰ، شاهه عبداللطيف جو همعصر هو. هي صاحب قادري طريقي وارو فقير هو. ڪلهوڙا حاڪم ڪيس ڪافي عزت مان ڏيندا هئا. سندس ڪلام ۾ روحاني رمزون سمايل آهن. تصوف جا نڪتا سهڻي نموني بيان ڪيل آهن.

دنيوي چاهي روحاني راهه ۾ ڪيڏيون نه رڪاوٽون ۽ رنڊڪون آهن. ڪامل مرشد جي سونهپ ذريعي منزل تي پهچي سگهجي ٿو. اهو خيال پيش ڪندي شاعر چوي ٿو:

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

وات ارڙي ور گهٽا ۽ پنڌ اڻانگو،
سو نهون شامل جن سين، تن سهنجو سڻانگو،
اکين ڏسن نه ’عيسو‘ چوي، رهه ۾ رج راڻو،
پاڳان محب ميڙانو، تن ويندي وات ڏٺي.

شاعر مرشد جي اهميت پڌائيندي سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

کو ڏوري لهه ڏيهه مان حڪيم حاذق ڪٺائي،
جو نشتر سين نگاهه، ڪري پرده کليڙئي.

جيءُ مايا سان ناتو جوڙي مالڪ کي وساري ويٺو آهي. انهن هوءُ پنهنجي زندگي برباد ڪري رهيو آهي. تنهنڪري شاعر تاڪيد ڪري ٿو:

الف اور الله سين جل لا پيو ان ڏيئي،
تو ڳڌجين غير سين عمر سڀ ويئي.

ذات تعاليٰ جو سدائين وينو سين جي سار لهي، اسان اُن کي ڀلائي مايا ۾ پنهنجي پيا آهيون. شاعر نفس ۾ جڪڙيل جيءَ کي بيدار ڪندي آکي ٿو:

تون ڪڏن ڳڌجين غير سين، تنهن کي پٺ ڏيئي،
جو سڀ ڪنهن ساعت سپرين مور نه وساريئي.

ميون عيسيٰ، شاه لطيف کان متاثر نظر اچي ٿو.

شاهه: رات سهائي پون سنڌين، پٽن وڏ و پنڌ،
هلندي حبيبن ڏي ڪرها موڙ ۾ ڪنڌ،
پندڙ سوئي پنڌ، جو پهچائي پرين کي.

ميون عيسيٰ: رات سهائي پون ۽ سنڌين پس پڌرو پٽ،
هل نه رسين هوت کي پسين جانب جٽ،
کهڙو رسو ۽ ڪٽ، جڏن تون وهسين ويسري.

Gul Hayat Institute

ميون عيسيٰ جي شعر ۾ سلاست آهي. سنڌس ڪن امثن ۾ طنز به آهي:

سر اهو ئي اڳيون، نه ڪي نه اهڙا،
جن چيتاريو چاڙ ڪان ڀهڻا و ڪاڏا ڀڪڙا،
هاٺي سيٺي سر ۾ اڪثر رهڻا اهڙا،
جي اهڇ جا ڇيڙا ڪٽو ڪين خوشي ۾.

فقير صاحبڏنو فاروقي

فقير صاحبڏنو ڪامل درويش ۽ سچو صوفي هو. هن صاحب سنه ١٦٩٧ع ۾ ڄائو. نديي هوندي کيس محمد حافظ به سڏيندا هئا. تعليم حاصل ڪرڻ کان پوءِ هن صاحب ڪلهوڙن وٽ نوڪري ڪئي. کيس ٻه فرزند ميان صلاح الدين ۽ ميان عبدالحق هئا. هي صاحب حضرت عبدالله قادري دهلوي جو مريد ٿيو. سنڌس لاڙ و تصوف طرف هو. کيس ٻيجي رابع بصريءَ مان به روحاني فيض حاصل ٿيو. مٿس محبت جي مستي طاري رهندي هئي. هوُ دنيوي تڪيا ترڪ ڪري ڏٽيءَ جي ٻنڊگيءَ ۾ جهجي ويو. سنڌس ڪيترائي مريد ٿيا. سچل سرمست جو چاچو ميان عبدالحق ٻڻ فقير صاحبڏني جو مريد ۽ معتقد ٿيو. سنه ١٧٨٨ع ۾ فقير صاحبڏني رب جي راهه ڏانهن رمندو رهيو. فقير صاحب جي وفات کان پوءِ ميان عبدالحق سنڌس گادي نشين ٿيو.

Gul Hayat Institute

فقير صاحبڏني صاحب سنڌيءَ ۾ ابيات ۽ ڪافيون چيون آهن، جن مان سنڌس روحاني خيالن جي خبر پوي ٿي. فقير صاحب آدم ۽ الله کي هڪ سمجهي، 'همه اوست' جي تائيد ڪري ٿو:

آدم آهه چوڻ ۾ نه ته آهي پاڻ الله،
سر پراڻو ساهه، صاحبڏني صحيح ڪيو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڏئي اسان کان ڏور ڪري ٿي ۽ ٻانهو ڪري ٻروڙيو ٿو، ان
وٽ سان وصال ٿيندو ۽ پنهنجي محبوب سان صحبت ٿي سگهندي.
ٻيو ته هن ڪري اهي عجيب ڪيفيتون آنديون وڃن ٿيون. اهڙو حال شاعر
پيش ڪندي چوي ٿو:

پنهنجو ٻڌي ٻرو ٻانهو ٿي ٻئي،
محبتو محبوب جي ڪٿي ڪين سگهي،
تو ڪن وقتي وٺي جب چانديءَ رانوي.

فقير صاحب جن هن محبوب جو مشاهدو ڪري ٿو، اهڙو
احساس ۽ آزمودو پنهنجي عيوض ڏنل ڪري ۽ بيان ڪري ٿو:

ووڙيان ڪون وڻواهه ڪيئون آهن جي ۾،
محبوب سڄڻ سرنيون ڪن ۾ آهه ڪنار،
ڪيون آهي قسوت ۾ ڪوچ ڏئي ڪوهيار،
ڏکي ونس پيو وڃي ڪرهه ۾ بور،
ساڄنون اوڏو سوڻيون ڪوهه چڙي پيو بار.

جيڪي سالڪ اٺئي پهر الله جي فڪر ۽ ذڪر ۾ گذارين
ٿا سي دل روپي دريا ۾ ٽٻي ڏئي دلبر جو ديدار ڪن ٿا.
اهي ننڊ ۾ به محبوب جو مشاهدو ڪندا آهن ۽ اهڙن سالڪن جي
ننڊ به عبادت آهي:

جيڪي فقير جي الله کي اٺئي پهر ڳولهيون،
دلين جي درياهه ۾ ٽٻي ڏئي ٿن،
سي سمجهي ٻوڙين پيون، ننڊ عبادت لڳي.

اُستاد ڪيئن نه ننڍين ٻالڪن کي تعليم ڏيڻ وقت ماريندا
آهن. انهن آخوندن تي طنز ڪندي شاعر چوي ٿو:

ادا ڙي آخوند مار نه معصومن کي،
جيڪر تنهنجي جان تي ڀرهه اَئي پوندا،
نه هٿن نه هوندا ناحق مارين نادانن کي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 114

شاعر پنهنجي دؤر ۾ ڏٺو ته ملائن ۾ مالڪ لاءِ محبت ڪين آهي. هو صرف ٻاهرين طرح شريعت جي راهه ۾ هلن ٿا. شاعر ملان کي انڪري صلاح ڏيندي آکي ٿو:

ملان جي محبت جي وٽي هڪ پئين،
ڇڏي مڪتب معرڪا، هوند سوريءَ سر ڏئين،
ڪئن تو همت جئين، ري سڪ صاحبڏنو چوي.

الله جي عاشق لاءِ، عشق جــي راهه ۾ مرڻ عيد آهي. هو واليءَ جي وصال لاءِ شهيد ٿيڻ جا شوقين آهن:

موت ماڻهن کي آهه، عاشقن وڏي عيد،
قائل ڪسڻ جا ڪيا شوق وڏي شور پيد،
توڙي ٿين شهيد، پڇن وات وصال جي.

شاعر سالڪ کي نفس مارڻ جي تاڪيد ڪندي چوي ٿو:

ڪيڏي ڪشالا، سور ۾ سل، تون من منجهيئي مار.

صاحب ڏني فقير تصوف جا نڪتا سليس ۽ سهڻي نموني سمجهايا آهن. سندس ڪلام ۾ فصاحت ۽ سلاست آهي.

ثمر فقير

ثمر فقير، شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جــو ويجهو ۾ ويجهو معتقد ۽ مريد هو. ثمر فقير جي والد کــي اولاد ڪين ٿيندو هو. هن شاهه لطيف کــي اولاد لاءِ عرض ڪيو. شاهه لطيف ڌڻيءَ کان دعا گهري. الله جي عنايت سان ثمر فقير تولد ٿيو. شاهه لطيف، ثمر جي والد کي چيو هو ته پهريون فرزند اسانجي حوالي ڪجِ. فرمان جي ٻجاوري ٿي. ثمر، شاهه لطيف جــو معتقد ۽ مريد ٿيو. هي شاهه لطيف جي خدمت ۾ هميشه حاضر هوندو هو. اُن سان گڏ سير سفر ۾ ڪيائين ۽ روحاني فيض ۾ حاصل ڪيائين. شاهه لطيف جي وصال کـــان پوءِ سيد

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

جمال شاهه سجاده نشين ٿيو. پر عوام تمر فقير کي پائيندو هو. اها ڳالهه سيد جمال شاهه پڻ محسوس ڪئي. تمر فقير خيال ڪيو ته متان ان ڪري سندس مرشد جو سجاده نشين مٿس ڪاوڙ ڪري، تنهن ڪري هو جهنگ منهن ڏئي هليو ويو. رستي تي کيس پنهنجي مرشد شاهه لطيف جي پٽ جي ورو ياد آئي ۽ هن آکيو:

هو پنگا هو پٽيون، هو مارن جا مڪان،
کي ڏينهن هتي جيڏئين هئا گهٽين سين گذران،
سي هند پسي سومرا هينئڙو ٿيو حيران،
مارو هئا مهمان، سي اُٿي ويڙا رب ڏي.

وطن ڏانهن واپس ور ندي فقير تمر هيٺيون بيت چيو:

پنهون ۽ ڪارڻ پب م هليس هيڪاندي،
آڏر هوت پنهون ۽ جي الاهين آندي،
ڪيچ ڏٺي ڪاندي، ٿيس ليڏي ويل 'تمر' چئي.

تمر فقير واپس ور ندي وات تي ئي وفات ڪئي. هن فقير بيت ۽ ڪافيون لکيون آهن. سيد قادن شاهه بخاري ۽، "تمر فقير جو ڪلام" مولف ڪيو آهي. تمر فقير جو تمثيلي شعر پڻ ملي ٿو:

اباڻن جي آسري، ڏنجها ڏينهن ڏنام،
ويڙهيچا وجود مان، ويل نه وسريام،
هر طرح هول ٿيام، سرتيون سنگهارن جا.

پيلياڻي پروچ، ڏئي سڪ سسئي ۽ کي،
نوڪ وچان ٿي لوچ، نيئي پهچائي پنهون ۽ کي.
پهتيون سي پنهون ۽ کي، جن جو اي ۽ پرياڻ،
جاڻي چڏيو جاڻ، چلي پيرون چيريون.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

لمر فقير هندو سنتن ۽ جوڳين جي سنگ ۾ به شايد رهيو! اهڙو اهڃاڻ سندس بيتن مان ملي ٿو:

رام جنين جي روح ۾، تن ڪيو ڪاپڙين ڪمال،
جنين پاڻو ٿنين ماريو، جانب جو جمال،
ٿنين جو 'لمر' چوي، هڪ موچارو حال،
او نانگا ٿيا نهال، پڇن گس گروءَ جو.

......

مچ مانائي نه ٿيا، جي جلايا جوڳين،
جي عمر گذري ان کي، نه به تيز تکو ڪن،
دونهان اُنا دکن، تني جا 'لمر' چٽي.

لمر فقير پنهنجي بيتن ذريعي روحاني راهه جي راهگيرن کي سهڻيون صلاحون ڏنيون آهن:

جي پائين اوڏو ٿيان الکه کي نه وچ رام سين لاهي،
سنياسي سنسار جا چڏ لاڳاپا لاهي،
جتي جانا جوڳ جي، اُتي سامي رس ساهي،
ڪاپڙي ڪاهي، گنگا پيچ گو متي.

لمر فقير جي نظرن ۾ سچو سنياسي سو آهي، جيڪو اَنتي پهر ذاتي کي ياد ڪري ٿو. سندس رڳ رڳ ۾ رام آهي.

رام جنين جي روح ۾ سنياسي سيئي،
هوءُ هليا هنگلاج ڏي، سالڪ سڀيئي،
ڏنين جي 'لمر' چوي، پرت پري پيئي،
ان کي وهامي ويئي، عمر سڀ الکه سين.

لمر فقير جي بيتن ۾ سلاست ۽ تجنيس حرفي آهي. سندس ڪلام جي مطالعي مان اهڙو ٿو ٿئي ته هي فقير روحاني رنگ ۾ رچي راس ٿيو هو.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

فقير عنايت چوڙيو

فقير عنايت چوڙيو ميان ابراهيم چوڙي جو فرزند هو. هي صاحب شاهه لطيف جو مريد ۽ معتقد هو. هن صاحب گهڻا بيت پنهنجي مرشد شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي محبت ۾ لکيا آهن. شاعر مرشد کي التجا ڪندي چوي ٿو:

تون لطف ڪج لطيف، ڪامل ڏينهن قيام،
اُتارج عنايت الله کي لطيفن جي لام،
آهيان تنهنجي سام، لنگهائج لطف سان.

شاعر پنهنجي مرشد شاهه لطيف جا احسان مڃي ٿو جنهن ٿي کيس غفلت جي ننڊ مان بيدار ڪيو:

اديون عبداللطيف، سٽي جاڳاياس،
هيس غافل غير ۾ اُٿي اُٿارياس،
قالو بليٰ قول کيءَ فائق فرمايوس،
اُٿي ڳول الله کي صاحبن سمجهاياس،
عنايت الله جي سڏ ڏنياس،
جانب جاڳاياس، نه ته هيڙي ننڊر ننڊ ۾.

فقير عنايت چوڙيو روحاني منزل تي پهچي چڪو هوندو، اهڙو اندازو سندس بيتن مان لڳائي سگهجي ٿو. هو صاحب مالڪ ۽ مرشد جي وچ ۾ ڪو سنڌو نٿو سمجهي، سڀ ۾ هڪ الله جو ديدار ڪندي چوي ٿو:

احمد، الله، لطيف، هڪو جاڳج هوت،
ال انسان سري اناسره پور هيت تو سان پوت،
سو تو سان سپرين، جبل ڳولهين ڳوت،
جي اندر ڪرين اوت، ته بت تنهنجو پيت ٿئي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 118

شاعر جا فيلسوفاڻا خيال به سندس شعر ۾ ظاهر آهن.
شاعر هر طرف ۽ هر چيز ۾ محبوب جو مشاهدو ماڻي ٿو:

هو هر جا هڪڙو، جاڏي ۽ تاڏي،
وفي انفسکم، افلا تبصرون، ڪنڌ ڪڍّان ڪاڏي،
جنهن ڏٺو جاڏي، تنهن تاڏي پاڻئيو.

سالڪ کي مالڪ جي حاصلات لاءِ ٻاهر ڀٽڪڻ جي ضرورت ڪين آهي. مالڪ من ۾ ئي موجود آهي:

تنهنجو تو ۾ پرين، ٻاهر ڪين نهار،
ونحن اقرب اليه، ٿي اندر منجهه نهار،
سڀ پرين جي پچار، رڳ رڳ مان روشن ٿئي.

شاعر پنهنجي پرينءَ جي آمد تي ڪيڏو نه باغ بهار ٿئي ٿو:

آيا سڄڻ عيد ٿي، قادر ڪيا ڪرم،
مرض جي مرهم، اچي عجيبن ڪئي.

شاعر عنايت چوڻي جو ڪلام فصيح ۽ سليس آهي. ان ۾ اڄڪلهه حرفيءَ جو به استعمال ٿيل آهي.

مخدوم محمد هاشم ٺٽوي

مخدوم محمد هاشم ٺٽوي صاحب سنه ١٦٩٠ع ڌاري ڪراچي ضلعي جي ميرپور ڳوٺ ۾ مولوي عبداللطيف جي گهر ڄائو. سندس والد ئي کيس شروعاتي تعليم پاڙهي. هي اڃا ڏهن سالن جو نينگر هو جو سندس پيءُ وفات ڪئي. پوءِ هن صاحب ٺٽي ۾ تعليم ورتي. جنهن بعد هن ديني تعليم جو مڪتب کوليو. سندس تحرير ۽ تقرير پر تاثير هو. ان ڏينهن ۾ ٺٽو علم ادب جو مرڪز هو. محمد هاشم صاحب علمي ادبي مشغولين ۾ سرگرم بهرو وٺندو هو. هي صاحب مدينه ڏانهن حج ڪرڻ ويو. اتان واپس ورندي سورت ۾ هي صاحب

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سيد محمد سعد الله جو مريد ٿيو. وطن واپس ورڻ تـي هن اسلامي اصولن پکيڙڻ جي ڪافي ڪوشش ڪئي. سنہ ١٧٦٠ع ڌاري هن عالم راهہ رباني ورتي.

ڪانڀهاڙ محمد صديق ميمڻ صاحب موجب هن شاعر عربي فارسي ۽ سنڌيءَ ۾ ڏيڍي سؤ کن ڪتاب لکيا آهن. سندس زماني ۾ سنڌي نثر لکڻ جو رواج اڃا شروع ڪو نہ ٿيو هو. هن صاحب پنهنجون سمورو يون سنڌي تصنيفون نظم ۾ ئي لکيون آهن.

"فرائض الاسلام" هن صاحب جـي اصلي عربي تصنيف آهي. جنهن جو پـڻ هن صاحب سنڌي نظـم ۾ ترجمو ڪيو.

'فرائض الاسلام' جي معنيٰ آهي "اسلام جا فرض":

ايمان با الله تعاليٰ جـا چوراسي فرض ٿيا،
سڀئي ياد رکو تن کي، هنئين منجهاران،
پهريون فرض ويساهہ وجود ڪري مولي،
ٻيو ايمان ان ڪري تہ آهي واجب الوجود،
ٽيون ايمان ان ڪري تـہ آهي هر موجود،
چوٿون تہ هو موجود مون ڏٺي آڳاٽو اِنهان.

'فرائض الاسلام' ۾ ٽيج مذهبي فرض بيان ڪيل آهن. شعر ۾ شاعرائي اُڏام ڪين آهي.

سندس ٻي تصنيف 'زاد الفقير' ۾ روزا رکڻ لاءِ تاڪيد ڪيل آهي.

خواجہ محمد زمان

خواجہ محمد زمان سنہ ١٧١٣ع ڌاري شيخ حاجي عبداللطيف جي گهر ڄائو. خواجہ محمد زمان جـي اوائلي تعليم و تربيت سندس والد شيخ حاجي عبداللطيف ڪئي. خواجہ ابوالمساڪين خواجہ محمدزمان تي روحاني رحمت ڪئي. هـن لمواريءَ ۾ ديرو دمايو. وٽس ڪيترائي درويش فقير ايندا هئا. ايتري قدر

Gul Hayat Institute
©2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جو شاھ عبداللطيف ڀٽائي ۾ سندس ديدار لاءِ وٽس آيو ۽ اُنجو ديدار ڪرڻ کان پوءِ شاھ لطيف باغ بھار ٿي آکيو:

سي مون ڏٺــا ماءِ، جنھن ڏٺو ٻرين کي،
لھين سندي ڪاءِ، ڪري نہ سگھان ڳالھڙي.

سنڌ جو حاڪم غلام شاھ خواجہ محمد زمان صاحب جــو معتقد ھو. ھن لنواريءَ جي جاگير جــو پروانو خواجہ صاحب ڏانھن ڏياري موڪليو. مگر خواجہ صاحب اُھــو پروانو واپس ڪندي آکيو: "اسين فقير انھن خفن مان ڇا ڄاڻون!" خواجہ صاحب سنہ ١٧٧٤ع ۾ واليءَ سان وڃي وصال ڪيو.

خواجہ محمد زمان صاحب سنڌيءَ ۾ بيت چيا آھن، جن کي سھڻڻ جو سھرو عبدالرحيم گرھوڙيءَ جي سر ٿي آھي، جنھن سندس سموراڻي ٨٤ بيت سندس سوانع عمريءَ سان گــڏ 'ابيات سنڌي ڪتاب' ۾ ڏنا آھن. انھن بيتن ۾ خواجہ صاحب صوفيانہ خيال ۾ ظاھر ڪيا آھن. شاعر ھرجگھہ محبوب جو مشاھدو ماڻيندي چوي ٿو:

سيمت پڇر ٻري جي، سيمت ھوت حضور،
ملڪ سڀ منصور، ڪي ڪُھيا ڪيترا.

اِن خيال ۽ ساڳي شبداوليءَ وارو بيت شاھ صاحب جي رسالي ۾ پڻ ملي ٿو. شايد شاھ صاحب پڻ خواجہ صاحب جي ھن بيت کان متاثر ٿـي اُھو بيت چيو ھجي يـا شاھ صاحب خواجہ صاحب جو اِھو بيت ڪنڊي جھونگاريو ھجي ۽ ڪاتبن اِن بيت کي شاھ صاحب جو سمجھي لکيو ھجي.

ڏڻيءَ کي سي ٿي حاصل ڪندا جي ڀورين پاڻ وڃائيندا، سالڪ جيسين خودي ختم نہ ڪندو تيسين واليءَ ســان وصال

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

نہ ڪري سگهندو. خواجہ صاحب بہ ساڳيو خيال پيش ڪندي چوي ٿو:

سسئي پنهون ساڻ، لنگهہ تہ لوڏا ابهين،
صاحب تنهين ساڻ، جنهن وڃائيو پاڻ.

جيڪي هن دنيا کي ترڪ ڪن ٿا دنيا ۾ اُنهن جو ئي نالو رهي ٿو. جيڪي ڇڏيندا سي ئي اڏيندا. خواجہ صاحب فرمائي ٿو:

جڳہ تنهين جي جاء، جنهين ڇڏيو جڳہ کي،
سيئي تو سهند ياء، جي تو سهند نہ تن سين.

شاعر خدا جي گهڙي پلڪ وصال لاء هي جهان تہ ڇا پر هوُ جهان بہ قربان ڪرڻ لاء تيار آهي:

ڇڏيان هي جهان، هوُ ٻہ گهوري گهوريان،
پلڪ پريان ساڻ، جي مون سري جيڏيون.

جنهن کي الله جي چاهہ آهي سو سڀ ڪجهہ ۾ حق ڏسي ٿو. سنڌس اندر مان دوئي دور ٿي وڃي ٿي:

لت گذر نہ غير جو، جت سڄڻ جي ساڃاهہ،
وريو وحدت واء، دوئي سڀ دور ٿي.

Gul Hayat Institute

شاعر اهڙن ڪامل درويشن جي صحبت جي صلاح ڏئي ٿو جن وٽ ويهڻ سان للات جو لکيو بہ مٽجي سگهي ٿو. اهڙا ڪامل مرشد پرماتما جي پسڻ جي راهہ ٻڌائن ٿا:

ويهہ وڃي وٽ تن، قلم جنهين جي هٿ ۾،
ميٺڙو انگہ اڳيون، واري ڇيون لکن،
پنو سو پاڙهن، جنهن مان پسڻ ٿي پرين کي.

خواجہ صاحب جو ڪلام ڪيڏو نہ سلاست ۽ فصاحت سان پرپور آهي. سنڌس ڪلام ۾ روحاني راز سمايل آهن.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

قطب شاهه :

قطب شاهه سنه ١٧١٧ع ڌاري ٻلال شاهه جي ڳهر تولد ٿيو. سندس والد صاحب ٻلال شاهه پڻ شاعر هئا . جن پنهنجي فرزند کي تعليم ۽ تربيت پڻ ڏني. ان لحاظ کان شاعري کيس ورثي ۾ ملي. سندس شعر جي ٻولي سليس آهي . هن جا ڪل ١٥٠ بيت ملن ٿا .

الله تعاليٰ جي عنايت کان پوءِ دنيوي ماڻهن جـي درڪار ڪين آهي :

ڪريان ڪوه ڪتب ڇٽي تـــن حڪيمن هاڻي ،
جيڪي وهي وجود ۾ تنهن ڪر لون جاڻي ،
پرين ٿي پاڻهي ، ٻکي ڏني پاڄهه جـي .

مارئي پنهنجي ساهيڙين جو ذڪر ڪندي عمر کـي التجا ڪندي آکي ٿي :

مرڪن ملير جا ئيون ، ريلن منجهه رهن ،
سدائين سرتيون ورڻ پسي وهسن ،
قرار يون ’قطب‘ چئي سدا ساڻهه ڪن ،
ٿي جن پکن ، عمر! اکنهي آهيان .

Gul Hayat Institute

سندس ڪجهه بيتن مان ظاهر ٿئي ٿو تـه هي شاعر ٽالپرن جو حامي هو ۽ ڪلهوڙن حاڪمن جي خلاف هو.

الله حسبي ، ڪلهوڙن کان ڪسبي ،
ٽالپر کي ڏسبي، تنهان پوءِ پسبي .

مٿئين بيت مان شاعر جي تنگ دلي ثابت ٿئي ٿي. جڏهن تـه سچو شاعر اهڙي سوري حسد ۽ ايرکا کان مٿي هئڻ گهرجي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

حضرت بقا راشدي

حضرت بقا راشدي سنه ١٧١٩ع ڌاري تولد ٿيو. هن صاحب جا ٽورا ڪي بيمع ملن ٿا جن مان انومان لڳائي سگهجي ٿو ته هن صاحب چڱو ئي ڪلام لکيو هوندو! سالڪ سدائين سائينءَ کي سنڀاري ٿو. اُن جي وصال کان سواءِ هُو ويهڻ واجب نٿو سمجهي:

سڄڻ ڪ سارئين، آءٌ ساريان صدي،
اديون آري جن جا پيچان روز پهي،
و پندي ڪيچ کهي، جيئندَيس ڪين جتن ريءَ.

محبت جي ميدان ۾ سالڪ کي سور سختيون سهڻا آهن. محبوب جي صدقي پاڻ فنا ڪرڻو آهي. شاعر سالڪ کي آگاهه ڪري ٿو:

پير پريان جي پڙ ۾ ڪير چوئي تون پاءِ،
تون ٿو سک طلبئين هڪ سڄڻ سور سهاءِ،
جو هنئين هٽي ڪاني، هي ءهيءَ ڪج ۾ هاءِ،
پائي مکڻ شيخ ۾ اڳيان پر پچاءِ،
عجب جهڙي آهه، ڪاڪيون کان قريب جي.

شاعر ڏئيءَ جي راهه لاءِ بيدار ڪندي صلاح ڏئي ٿو:

سڄ لهي سانجهي ٿي پکي پيا و ٽين،
اُڏڙ هيئنڙا پونر ٿي اسهه پرمٽي،
توري ڏينهن گهٽين ميڙو ٿيندءِ سڄٽين.

حضرت بقا راشدي صاحب جي ڪلام ۾ سڪ ۽ سوز آهي:

اکيون لايون پر ڪي ويٺي سور سهان،
ڪنهن کي ڪين چوان ته ڪنهن پراڪندي آهيان.

شاعر جي ڪلام ۾ تجنيس حرفيءَ جو چڱو استعمال ٿيل آهي. سندس ڪلا سليس ۽ فصيح آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

هڪ دفعي هي صاحب ڪتابن جي پڙهڻ کان ٿڪجي ڪمهن ڪُوس
ڏانهن پيٺي ويو ته رستي تي چورن سندس ڪتابن جي ڪرڙهه
کي پئسن جي پڙي سمجهي ڦُرڻ وچان ڪيس ماري وڌو. اهو
افسوسناڪ واقعو سنه ١٧٨٢ع ۾ ٿيو.

مولوي عبدالخالق ٺٽوي

مولوي عبدالخالق سنه ١٧٢٣ع ڌاري ٺٽي ۾ تولد ٿيو.
مخدوم محمد هاشم صاحب سندس استاد به هو ته مرشد به هو.
هن صاحب 'مطلوب المؤمنين' سنڌي نظم ۾ تصنيف ڪيا
ڪئي. شاعر هن تصنيف ۾ شريعت جي فرضن جو ذڪر ڪيو
آهي. ان ۾ قرآن شريف جي آيتن جا حوالا پڻ ڏنا آهن. سندس
شعر ۾ وزن جي پختگي آهي. ان نظم جون پڇاڙيءَ وارين ڪي
مصراعون پيش آهن:

جڏهن نسخو هن ناقص جو اچي تمام ٿيو،
تڏهن منجهه خدمت مرشد پنهنجي وٺي آءُ ويو،
جو عالم عارف ڪامل زاهد زماني جو،
حاجي محمد هاشم نالو جنهنجو مولوي مشهور ڪيو.

روحل فقير:

روحل فقير جو جنم ٿرپارڪر ضلع جي امرڪوٽ شهر ۾
سنه ١٧٣٠ع ۾ ٿيو. هُو ذات جو زنگيجو هو. پاڻ ٿي اُن بابت
پنهنجي ڪلام ۾ چوي ٿو:

لوڪ آکي ايڪ روحل بوليندا، ڪوئي آکي هِڪُ ذات زنگيجا،
نهين روحل نهين ذات زنگيجا، ايهو سر الاهي هڪُ.

روحل فقير جي نندپڻ جو خاص احوال ڪونه ٿو ملي.
جوانيءَ ۾ هن سنڌ جي حاڪم دين محمد ڪلهوڙي وٽ نوڪري

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ڪئي. جڏهن هن صاحب ايتري نه ايمانداري ۽ وفاداري ڏيکاري جو کيس حاڪم جي طرفان انعام و اڪرام عطا ٿيا!

هڪ ڏينهن روحل فقير جي هڪ عزيز پنهنجي فرزند کي آندو: "منهنجي وفات کان پوءِ هيءَ شال منهنجي لاش مٿان وجهجانءِ. اِها منهنجي آخرين تمنا آهي." ڪجهه عرصي کان پوءِ هن راهه رباني ورتي. سندس فرزند لوڀ وس ٿي خيال ڪيو ته ڀوڙي سهڻي شال لاش مٿان وجهي اجايو ڇو وڃايان! سو هن پنهنجي والد جي آخرين تمنا پوري ڪين ڪئي. عزيز جي اولاد جو اهڙو خود غرضيءَ وارو رويو ڏسي روحل جي دل کي چوٽ لڳي ته جڏهن اولاد لاءِ ڪيڏا نه سور سٺا ٿا وڃن، سا ٻچڙيءَ جو احسان فراموش! انهيءَ واقعي کان پوءِ روحل پنهنجي نوڪريءَ جي استعفا ڏئي ڇڏي. هن سوچيو ته دنيا جي نوڪريءَ کان ڇو نه هڪ الله جي نوڪري ڪجي. روحل ان زماني جي مڙوان پور جي مشهور صوفي درويش شاهه عنايت وٽ آيو. من ۾ ٿي ان درويش کي پنهنجو مرشد بڻي ۲۵ سال سانده دل و جان سان سندس خدمت ڪئي. راتين جون راتيون بندگي ۾ ڪندو هو. رات جو سمهڻ مهل روحل فقير پنهنجي ڪت پاڻيءَ جي دلي ۾ وجهي سمهندو هو جئن مڇر چڪ پائن، سستي ٿي سمهوڙو نه پوان! جلدي جاڳ ٿئي، باقي رات رب سان روح رهاڻ ڪريان. ڀلا جن کي عشق الله جو سي ڪئن ننڊون ڪن! سڪ ۾ سمهڻ سالڪ کي ڪين سونهين!

مرشد شاهه عنايت، مريد روحل جي خدمت، محبت ۽ بندگي ڏسي مٿس عنايت ڪئي ۽ کيس فرمان ڪيو ته پيارا! تون هاڻي هتان پلي وڃ. جتي توکي سياوڪ روڪ ٿئي اتي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ويهي ڏيرو دماءِ ۽ ڏاڍيءَ جا گيٽ ڳاءِ. روحل مرشد جي حڪم موجب اُتان روانو ٿيو ۽ رستي تي هڪ ڪنڊڙيءَ سان سنڌس چولي جو پلو اٽڪي پيو. اُتي ڪيس مرشد جا اُهي ڳالهه ياد آيا. هن اُتي ئي پنهنجو ڏيرو دمايو، اُهو آستان پوءِ ڪنڊڙيءَ جي نالي سان مشهور ٿيو. پاڻ روحل فقير چوي ٿو:

ڪنڊڙيءَ ۾ ڪلتار ڏنو سين، رانجهو رمزن وارو يار.

روحل فقير ڪنڊڙيءَ ۾ عبادت ڪندي ڏاڍيءَ جـو ديدار ڪيو. هن صاحب شادي ٻه ڪئي هئي. جنهن مان ڪيس چار فرزند شاهو، غلام علي، خدابخش ۽ دولهه درياخان نالي هئا.

روحل فقير پنهنجي دؤر جو اعليٰ شاعر هو. خدابخش کي ڇڏي روحل جا ٻيا فرزند به شاعر هئا. روحل فقير کي سنڌي ٻوليءَ کان سواءِ عربي فارسي ۽ هندي ڀاشا جـي خاصي ڄاڻ هئي. هن جوانيءَ ۾ جوڌپور جي پنڊتن سان هنديءَ ۾ ڪيترائي دفعا روح رهاڻ ڪئي. اڄ به جوڌپور ۽ جيسلمير ۾ روحل جي ٻاڻي ڏاڍي چاهه سان ڳائي وڃي ٿي.

روحل فقير سنڌي، هندي، سرائڪي ۽ پنجابيءَ ۾ ڪافيون رچنا ڪئي آهي. سنڌيءَ ۾ هن صاحب جا ٣١ بيت ملن ٿا.

سنه ١٩٠٣ع ۾ شري گولا سنگهه پرچارام روحل فقير ۽ سندس فرزندن جـي ٻاڻي پرڪاشت ڪئي. هت پارٽ ۾ ڊاڪٽر رگهومل موٽواڻي 'روحل جو ڪلام' شايع ڪيو.

روحل فقير جنهن کي صوفين جي صف ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو سو حقيقت ۾ سنت ڪوي هو. هن صاحب پريم کان وڌيڪ اهميت گيان کي ڏني آهي. سندس ڪلام ۾ ويدانت جـي ويچار ڌارا ملي ٿي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

روحل فقير پنهنجي سنڌي بيتن ۾ ادوئيتواد جو ذڪر ڪندي چوي ٿو ته سڀ ۾ هڪ ئي برهم موجود آهي.

رب مڙيوئي هڪڙو، تنهن ۾ قند نه قير.

جيو اگيان جي اونده ڪري پرماتما کي پاڻ کان پري سمجهي ويٺو آهي.

روحل فقير جي سنڌي بيتن ۾ ويدانت سوتر 'تت توم اسي' جي جهلڪ ملي ٿي. ڪوي جيو کي جاڳرت ڪندي چوي ٿو ته تون اجايو آنند لاءِ ٻاهر ڀٽڪين ٿو. ته وٽ سڀ ڪجهه موجود آهي، تون ڪيول قرب جي ڪوئي ڪول ته پنهنجي ساکي سوروپ جي چاڻ ٿوئي. توکي پريم مان ئي پرڪاش ٿيندو. سوئم ساکي سوروپ جي پروڙ پوندي.

وڃ وهائڻ ڪاڻ، ڇو وڃين ٿي هٿ،
توکي پت پتيهر پنهنجو، وڃ مڙيوئي وٽ،
جنهن ۾ نشو ٿينهن جو، ساڪا ڪوئي پت،
روحل محبت مور مت، توکي سڪ ۾ ٿيندو سوجهرو.

هي جيئن تون جيڪڏهن صحيح نموني پاڻ کي سڃاڻين ته تون پاڻ اُهو امولي رتن آهين ارتات آتما آهين. پرماتما کي پاڻ کان پري سمجهڻ اها موڙهتا آهي. اگيان آهي. سدائين صاحب توسان گڏ آهي. صرف تون پنهنجي اندر مان غيرت روپي گند ڪڍي ڇڏ، پيائيءَ کي پوڙي ڇڏ ته توکي پريءَ جي پروڙ پوي:

جي تون صحيح سڃاڻين پاڻ اتي قيمت سند و قطرو،
ڪوري ڪڍ قلوب مان مندائيءَ جو ماڻ،
ٻري نهارڻ پرکي سند و جڻ جاڻ،
نت ساءَ توهي ساڻ، راتڻ ڏينهن روحل چوي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

پڻ هڪ بيت ۾ فقير روحل چوي ٿو ته جيئ ۽ برهم جي
وچهر هڪ وار جي وٿي به ڪونهي.

روحل وسين روح ۾ وٿ نه پائيان وار.

فقير روحل انوسار هي جڳت جوئو آهي، تنهن ڪري روحل
سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو ته هن جوئي جڳت کي ڇڏي
اڌيانمڪ رنگ ۾ پاڻ کي رنگي ڇڏ.

ڇڏي جوئو جڳ وڃي روحل رنگج رنگ ۾:

فقير روحل انتهه سادنا دوارا آتم سوروپ سڃاڻڻ جو
آديش ڏنو آهي. جيڪي سادڪ پنهنجي آتم تيرٿ ۾ سنان
ڪن ٿا اُهي گنگا يا گوداوريءَ ڪين ٿا وڃن، اُهي اندر ۾ ئي
کوج ڪري برهمڻ کي پراپت ڪن ٿا.

جي ٿن ۾ تيرٿ ڪن سي گنگا وڃن نه گودڙيا،
پير سڃاتو پر جو لوچي لاهوتين،
لڳو رنگ روحل چوي اندر آديسين،
کوجي کاهوڙين وڃي اونهي ۾ آسڻ ڪيا.

برهمڻ پنهنجي اندر مان ئي سچ جو گيان حاصل ڪري
پرماتما کي پاتو:

Gul Hayat Institute

سوجهي سچ سرير مان ٿي برهمڻ پاتو پيءُ.

فقير روحل ناٿ پنٿي يوگين جي سنگ ۾ به رهيو آهي،
انهن جي خوبين جو ذڪر ڪندي روحل چوي ٿو:

جي ننگ ڇڏي نانگا ٿيا ٿن نانگن کهڙو ننگ،
گنگا ۽ گرنار جو سامين ڇڏ ٻه سنگ،
نڪي واهڻ سڱيون نڪي چورڻ چنگ،
روحل لڳو ٿن رنگ، لاهوتين لقاءَ جو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪوڙهه ٿيو جو ڪين ٽريا پورب پار،
جنهن جو آر نه پار، وڃي لُڇ لڪيا ڪيا.

روحل فقير گيان سان گڏ عشق کي به اهميت ڏني آهي. جن جي من ۾ مالڪ لاءِ محبت آهي تن کي ڪا به دنيوي تُرشنا ڪو نهي. هو واليءَ سان وصال ڪري راحت حاصل ڪن ٿا:

جن کـــي عشق اندر ۾ تن کـــي اچ نه ٻڪ،
وحدت منجهه وصال جي اُســـا سدا ماڻن سڪ،
ڏور لنگهين ٿون ڏڪ، جي روحل رتا روح ۾.

روحل سائين رهڻيءَ جي مهما ڳائيندي چوي ٿو ته ڪهڻيءَ مان ڪجهه نه ورندو، رهڻي سان ئي پار پئي ڪي ڳالهائي سگهبو ۽ ڏاڍيءَ ڪي جاڳائي سگهبو:

ڪهڻي تان هرڪو ڪهي، پر رهڻي اوکي ٻات،
پڌري ٿيندي ذات، رهڻيءَ ســـان روحل چوي.

فقير روحل، پاکنڊي هندوءَ مسلمان تـــي طنـــز ڪندي چوي ٿو:

ڪفر ۽ اسلام ۾ تــا پـــرن اُنتا پير،
هڪ هندو ٻيا مسلمان وچ وڙائون وير،
اندن اوندهه نه اٿي تن کي سڄ چوندو ڪير،
روحل راهه پرينءَ جو جان گهڙي ڏنوسين گهير،
نه رب مڙئي هيڪڙو جنهن ۾ قند نه قير،
سا ڪاڏي ڪندي پير، جا سڄي ڪعبه الله ۾.

دنيوي عالمن تي پڻ طنز ڪندي شاعر روحل چوي ٿو:

پڙهيا ٻيد ڪتيب جا ڏين ڏورانهان ڏس،
سي سڄاڻن ڪينڪي، موهيا پسي مس.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

منهنجو روحل جي اشعار ۾ انجهڻس حرفي (ڇيڪانوپراس) ۾ ڇگو استعمال ٿيل آهي:

ٻڙهڻ ٻرجهڻ ٻاڻ ۾ وڏو ڦرق ڦير،
من مان مجبوان جو صحيح سڃاڻج ٻيڪ،
ناڦ نماڻا ٿي وڃي روحل رڙا رام سان.

مٿين مصراعن ۾ ٻڙهڻ ٻرجهڻ ٻاڻ، ڦرق ڦير، من مان مجبوبن صحيح سڃاڻڻ، ناڦ نماڻا، روحل رڙا رام - ڇيڪانوپراس جا مثال آهن:

سر ڏنائون سنت ۾ ڪايا مايا مال.

ڪايا مايا ورتيءَ مٿيريءَ جو مثال آهي.

ڪاويہ روپ جي لحاظ کان روحل هندي ڇند دوهي ۽ سورٺي کي اپنايو آهي. ڪٿي هڪ دوهو ۽ هڪ سورٺو ۽ ڪٿي هڪ دوهو ۽ هڪ مصرع سورٺي جي گڏ ڪري انهن کي بيت جو روپ ڏنو آهي. ڪٿي بيت جي پهرين سٽ ۽ پوئين سٽ سورٺي جي وچ ۾ وري دوهي جون ٻہ سٽون پيش ڪيون آهن ۽ انتيانوپراس (قافيہ) سان پڻ نباهيو آهي.

مخدوم غلام محمد ٻگائي:

مخدوم غلام محمد ٻگائي سنہ ۱۷۳۱ع ڌاري ڄاول ٿيو. هو صاحب مناجاتون ۽ مداحون چيون آهن. نور محمد ڪلهوڙي مخدوم عبدالرحمان کي مارايو، انکري مخدوم غلام محمد ٻگائي پنهنجي شعر ۾ هن جي ظلم جو ذڪر ڪندي چيو:

ميڙو ڪري مخدوم تي اچانڪ آيا،
جابر جي جاگير تي ڪاهي ڪل پيا،
ماري مومن جا ڦري مال متاع،
ضرر ظلم، زيادتون، ان کهڙا چوان ڪيا.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سچل سرمست

سنڌي صوفين جو سرتاج سچل سرمست سنه ۱۷۳۹ع ۾ خيرپور ميرس سنڌ جي درازن ڳوٺ ۾ فقير صلاح الدين جي گهر تولد ٿيو. سندس نالو عبدالوهاب هو. پر ڪيس ڪي سچو، سچل، سچيڏنو به سڏيندا هئا. سچل جي والد جلد ئي وفات ڪئي، تنهنڪري سندس پرورش چاچي عبدالحق ڪئي. ميان عبدالحق پاڻ به فقير تن هو. هن ئي سچل جي رهبري ڪئي ۽ سچل کيس پنهنجو مرشد ڪري مڃيو آهي.

مرشد هاديءَ عبدالحق جي وٽ پنيءَ پيدار لڳو،
سچو حجاب ويا هڪ ٿياسين دم به ديدار لڳو.

ميان عبدالحق کيس پنهنجي نياڻيءَ سان نڪاح ڪرايو. ان حساب سان فقير عبدالحق سچل جو چاچو، سهرو ۽ مرشد هو. شادي ڪرڻ کان به ورهيه پوءِ ستت ئي سچل سائينءَ جي عورت گذر ڪري وئي. هن وري ٻي شادي ڪين ڪئي.

سچل اڃا ٻار هو جو شاهه لطيف جي مٿس نظر پيئي. شاهه صاحب هن کي ڏسندي ئي آکيو، "اسان جيڪر ڪنو چاڙهيو آهي تنهن جو ڍڪڻ هي لاهيندو." شاهه لطيف جي پيشنگوئي سورهان آنا سچي ثابت ٿي. سچل سرمست ئي تصوف جي ڪني جو ڍڪڻ لاهڻ جي جرئت ڪئي. سندس شعر جو تاڃي پيٽوئي تصوف آهي. سندس ڪلام مان ظاهر آهي ته هي صاحب اردو، فارسي ۽ عربيءَ جو عالم هو. هي صاحب ننڍي هوندي ئي گوشنشينيءَ ۾ گذارڻ چاهيندو هو، جهنگل ۾ وڃي وڻن جي هيٺان عبادت ڪندو هو. جڏهن وڏو ٿيو ته ڪيترن درويشن ۽ فقيرن جي صحبت ۾ روحاني فيض

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

حاصل ڪيائين. هنجي اکڙين ۾ عشق جو خمار هوندو هو، نہ شراب يا ڀنگ جي نشي ڪري، مگر نيڻهن جي نشي سبب، ڀاڱ ۾ ٿي چوي ٿو:

’ڀنگ ٻوٽي دا اهو نشا ناهين‘.

هي سوادي ڪاٿو ڪين کائيندو هو. اڌو ڳي روٽي کائيندو هو. متي تي ٽوپي ۽ بدن تي گوڏن تائين ڦرڙي پهريندو هو. اهو ذڪر هُو پنهنجي اُردو ڪلام ۾ ڪري ٿو:

همن کو خشڪ روٽي بس، ڪمر کو ايڪ لنگوٽي بس،
سري پر ايڪ ٽوپي بس، همن کو لذتان ڪيا ڙي.

هڪ دفعي حيدرآباد سنڌ جي هڪ ديوان کي ميرن جيل ۾ باند ڪيو. اُن ديوان جي مٽرن سچل سائين جي مرشد سائين پير عبدالحق کي عرض ڪيو تہ ميرن کي چئي ديوان آزاد ڪرايو. سائين عبدالحق اِن ڪم لاءِ سچل سائين کي خيرپور ميرن وٽ موڪليو. ميرن سندس آجيان ڪئي. ميرن کيس پنهنجا هٿيار ڏيکاريندي چيو تہ انهن سان هُو شينهن جو شڪار ڪندا آهن. اهو ٻڌي سچل آکيو تہ ڇا توهان شينهن جو شڪار ڪندا آهيو!

اُلي ئي اوچتو ميرن ڏٺو تہ سچل غائب آهي ۽ اُن جاءِ تي ڪين هڪ شينهن نظر آيو. شينهن کي ڏسي هنن جي رڙ نڪري ويئي. ڪجهہ وقت بعد ڏٺون تہ اُتي سچل سائين ويٺو آهي. اهو ڪوتڪ ڏسي مير دنگ رهجي ويا. هنن سچل سائين جي حڪم موجب اُن ديوان کي جيل مان آزاد ڪيو. سچل سائين روحاني شڪتيءَ جو مالڪ هو. هو درويش ۽ اعليٰ شاعر سنہ ١٨٢٩ع ڌاري ڏٺيءَ سان وڃي وصال ڪيو.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سچل سائين مالڪ جي محبت جي مستيءَ ۾ مخمور هوندو هو. سندس ڪلام ۾ به اها مستي آهي جا هستيءَ کي وساري ڇڏي ٿي. ان ڪري ئـــي ڪيس سرمست سڏيندا آهن. هـن صاحب پنهنجي ڪلام ۾ ڪيترئون ئي روحاني رمزون سليون آهن. هن سنڌي، اُردو ۽ فارسيءَ ۾ شعر چيو آهي. ’سچل جو ڪلام‘ ’رازنامہ‘ ’ديوان آشڪار‘ ’رهبر نامہ‘ ’قتل نامہ‘ ’گداز نامہ‘ سندس ڪلام جا مجموعا آهن. سندس شعر ۾ اُڌام آهي. هي صاحب پنهنجي دؤر جو اعليٰ شاعر آهي.

سچل سائين لي صوفي سرتاج منصور حلاج جو ڪافي اثـر هو. منصور وانگر هن پار به حق جو نعرو هنيو. پنهنجي ڪلام ۾ هن منصور جو ور ور ذڪر ڪيو آهي. منصور وانگر سچل سائينءَ جي به ڪن مخالفتين مخالفت ڪئي. مگر سچل سائين ثابت قدم رهيو. هن پنهنجي ڪلام ۾ چيو:

سچ ٿا مڙد چون، ڪنهن کي وٽي نہ وٽي،
ڪوڙي دوستيءَ جو دم ڀٽي نہ ڀٽي.

منصور حلاج سچل سائينءَ جو آدرش هو. منصور جي ثنا ڳائيندي شاعر چوي ٿو:

حق ’اناالحق‘ ٿي چيو، پر منجهہ نظر منصور هو،
منجهہ شرع شرڪت چون، منجهہ معرفت منظور هو،
وس نہ هو حلاج جـو، ڪوئي محبتي مخمور هو،
سر نہ جي سوريءَ ڏنائين، قرب ۾ ڪو قصور هو.

سچل سائين ’وحدت الوجود‘ جو خيال پنهنجي ڪيترن بيتن ۾ بيان ڪيو آهي:

تو جا پاڻئي موج سـا مڙ پوئي مهراڻ ٿي.

......

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ساروئي سر آهي، ڪاڻي سچل، ڪاڻي ذات سچل دي، موج درياءَ حباب ڪـــڙا ڪيا، جاڻج ڪو شڪ ناهي.

اسلام موجب بندو الله کـــان جدا آهي. مگر سچل سائينءَ حقيقت شناس ٿي آکي ٿو تـــہ بندو ۽ الله تعاليٰ هڪ آهن. هڪ ۽ حق کان سواءِ ٻيو ڪجهہ ڪين آهي:

جا نـہ چوڻ جهڙي، سا مان چوان ڪيئن،
قصو آهي هيئن، هي ۽ هو هڪ ٿيو.

سچل سالڪ کي ور ور وحدت جي وات وٺڻ جـي صلاح ڏئي ٿو:

ٻيائي ٻانهپ ڇڏ، سچا آءُ احديت ۾،
لعمون د مثون لڌ، تہ پاڪائي پاڪ ٿئي.

سچل سائينءَ جي خيال موجب اُنهن شخص جـــي زندگي بيسود ۽ بيڪار آهي جي وحدت جي وات کي وساري ٿا ڇڏين:

وحدت جنهن وساري تن جي مٽي اڪاسي.

ويدانت سوتر 'ايڪو برهم دوتيہ نہ استي' جي جهلڪ سچل سرمست جي ڪلام ۾ ملي ٿي:

سوئي اندر سوئي ٻاهر، سوئي تنهنجي چولي،
تو ۾ مون ۾ هن ۾ هر جا، سچو سچ ٿو ٻولي.

عاشق، عشق ۽ معشوق ٽيئي هڪ ئي وحدت جا روپ آهن. خود شناسيءَ کان پوءِ اها پروڙ پوي ٿي:

عاشق عشق معشوق اهوئي، ڏاڻو ڏاڍو ڪيو ڏاهي.

سچل سائين جي ڪلام ۾ ويدانت سوتر 'تت توم اسي' جي جهلڪ ماي ٿي:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ڏون ٿي مالڪ ملڪ جو، پاڻهو پاڻ ۾ پاڻ،
لاخير ۾ عبيدي، اِهو اٿي اهڃاڻ،
صورت منجهه سڃاڻ، پاڻ پنهنجو پاڻهي.

مذهب جي روايت موجب الله هڪ آهي، اِنسان اُنجو بندو آهي پر سچل سائين بندي کي بـــ الله سمجهي ٿو ۽ ڪيس روحاني راز ٻڌائيندي آکي ٿو:

قطرو پاڻ نہ ڀانئيج عاشق! سارو ٿي تون ٻحر سڏاءِ،
ٻئي جهان هڪو ڪر ڄاڻين جلوو تنهنجو جاءِ ٻجاءِ،
سچو آهين سر سبحاني، ظاهر جو تون نانءُ وڃاءِ.

ويدانت جا ويچار سچل سائين سليس نموني سمجهايا آهن. جيو آتما پرماتما مان ٿي پيدا ٿي آهي، اُن جو انش آهي ۽ وري اُن ۾ ٿي وڃي لين ٿئي ٿي:

ٻحر اُنان جا لهر اُٿِي ٿي، موٽي ٿيو مهران.

اِنسان اگيان سبب پاڻ کي ڏاڍي تعاليٰ کان الـڳ سمجهي ڪيس پڪاري ٿو. سچل سائين سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

پـاڻ پنهنجو پاڻهي صورت منجهه سڃاڻ،
الله الله چو چوين، پاڻ ٿـي الله جاڻ،
ڏون ٿي ٻڌندڙ ڏون ٿي ڏسندڙ، شاهد آهي قران،
ناهي شڪ گمـــان، سچو سائين هيڪڙو.

پاڻ وڃائڻ سان ٿي پنهنجي آتم روپ جي پروڙ پوندي.
مکڻ سنياڻ کير جا ٿي روپ آهن، کير مان ٿي پيدا ٿيا آهن.
جيؤ آتما بہ پرماتما روپ آهي:

پاڻ وڃائي پاڻ، ڳولهي لهج پاڻ کي،
پاڻ مدجهائين پاڻ کي، پوندي ڄاڻ سڃاڻ،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

مڪر آڪر هيڪڙو، سو ئي ڪير سياڻ،
اهو انئي اهڃاڻ، ڳهلا انهيءَ ڳالھ جو.

سنڌي آساسي شاعرن جي سرتاج شاھ لطيف ۽ ٻين شاعرن جو اثر سچل سائينءَ تي ظاهر ظهور آهي. شاھ لطيف وانگر سچل سائين به سهڻي ميهار، سسئي پنهون، نوري ڄام تماچي، عمر مارئي، مومل راڻو، راءِ ڏياچ ۽ ٻين جو ذڪر پنهنجي ڪلام ۾ ڪيو آهي.

سچل انهن ڪهاڻين جي ذريعي روحاني راز سليا آهن. شاھ لطيف جي شبداولي به سچل جي ڪلام ۾ ملي ٿي. سچل جي انهن لوڪ ڪهاڻين وارن بيتن مان مثال طور هڪ هڪ بيت پيش ڪجي ٿو:

سر سهڻي:

ڇڙن جي چونگار منهنجو چت چريو ڪيو،
راتيان ڏينهان ٿن ۾، ٿن جي اٿم تار،
ميڻهن ۽ ميهار، سنڌي سک سرير ۾.

سسئي:

پنهون! پنهون ٿي ڪريان، آءُ ٿيا پنهون پاڻ،
اديون! ٿيس اڄاڻ، جو ڪين ٻر وڙيم پاڻ ڪي.

نوري:

تون سمون سلطان، آءُ مئي مهاڻي آهيان،
جي تون مهربان، نہ ڪهڙي ڪاڻ ڪڙم جي.

مومل:

راضي ٿي راڻا! معاف مڙيئي ڪر مندايون،
مومل سان ماڻا، جانب تو نہ جڳائيا.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ببيهل :

آهيان سوالي سر جو، گهوٽ نه گهورجي راڄ،
مڱڻو نا محتاج، ماڻڪ موڙي مال جو.

مارئي :

عمر ! اباڻن ريءَ، آءٌ نا ڪوجهي آهيان،
لوئي هڏ نه لاهيان، نيشاني جا نينهن جي.

سچل سائين شاهه صاحب وانگر سر سارنگ ۾ بادلن، بجلي ۽ برسات جو بينظير بيان ڪيو آهي. اُنهن بيتن ۾ منظرڪشي آهي :

پورب سنڌي پار جا، ڪڪر ڪارونيار،
وچن ۾ وچ سان، چڙهن ٿا چوڌار،
اُڀي ڪي آبيندي، لڏئون سنڌڙيءَ سار،
سڪر سٽاوا ٿيا، وڌ يا وهه واپار،
ساوا ٿيا سنگهار، مولي سنڌي مهر سان.

شاهه لطيف جيان سچل سائين پڻ سڪن ڪان وڌ يڪ ترجيح ڏکن کي ڏني آهي :

ڏکن منجهان سک، مون تان لڌا، جيڏيون !
ڏوريندي کي ڏک، سو نهان ڏيڙ سچڻا.

دگ ئي دلبر جي ويجهو آڻين ٿا. سک سپرين کان پري وکن ٿا :

سارو لوڪ سکن، پوءِ وهارو پرين ڪون،
ڏسو واهه ! ڏکن، هوت وهاريو هنج ۾.

سچل سائين جي ڪلام ۾ سوز ۽ درد آهي، جو پڙهندڙ جي دل کي ڇهي ٿو ۽ درد پيدا ڪري ٿو :

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 138

روئڻ کان نه رهن، آيل اهي اکيون،
سيڪنهن ويل وهن، اتن اثر اوهين جو.

عاشقن جي اکڙين جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:
ڏسن ۽ رئن، اهـا عادت اکين کي،
سي سرهيون شال هئن، جن کي اثر اوهين جا.

سچل جي ساڌنا پڌني عشق آهي. ان ئي راهه ئي هستي
هن محبوب جو مشاهدو ماڻيو. هـن صاحب عقل کان وڌيڪ
اهميت عشق کي ڏني آهـي. انڪري هي صاحب ملا،
قاضيءَ کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

ملا! ڇڏ ڪتابن پڙهڻ، مي جي ئيءَ پيالي،
پل پر، ملا صاحب! تين تون، مست موالي،
ڇڏ ڪلالي قاضي صاحب! قائم ٿيءُ ڪلالي،
معاف ڪرائي عشق ائين ٿو، سچل ڪاف ڪشالي.

سچل سائين جي نظرن ۾ مالڪ جي محبت ئي سچي آهي
ٻيون دنيوي ڳالهيون سڀ ڪوڙيون آهن:

ٻيون سڀ ڪوڙ يون ڳالهيون، سچا سچو عشق السّتي.

سچل سائين جي خيال موجب عشق سدائين جوان آهي:
سچو عشق ٻيو نا تڻي، ئي جي چڻي ڏاڙهي.

ڏٺيءَ جي محبت کان سواءِ جيئڻ ڏکدائي آهي:
جيئڻ آهي جڳ ۾ بنا عشق عذاب.

عشق ئي سچل جي زندگي هو، عشق ئـي سندس مذهب
هو، تنهن ڪري مرشد کي منت ڪندي چوي ٿو:

ساقي ڏيئج سنئي، سرڪ صراحيءَ مان ڪڍي،
پڪ پيارج پارڪو! محبت جي مئي،
پيئڻ سان پنئي، پاڪ ڏيان جي پاڪ کي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

سچل سائين پنهنجي دؤر جو هڪ بي باڪ ۽ ترقي پسند
شاعر هو. ڪليو ڪلا پنهنجي ڪلام ۾ چوائين:

ٽوڙ رواج ۽ رسمون ساريون، مرد ٿئين مردانو،
پاڻ بيگانو مول نه ڄاڻين، آهين يار يگانو.

اسلام جي عقيدن موجب نماز پڙهڻ ۽ روزا رکڻ لازمي
آهن مگر سچل سائين مالڪ جي محبت جي مستيءَ ۾ ايڏو ته
مخمور هو جو آکيائين:

ڪيڏو مست پرين جي ڪيهن ناز مونکي،
وسريو روزو، ناهي ياد نماز مونکي.

ٻاهريان ديني فرض پاليندي هن عاشق کي دلبر جو ديدار
ڪو نه ٿيو، اهو انيو هؤ پنهنجي شعر ۾ پيش ڪندي چوي ٿو:

ورد وظائف ڪيم مراقبا، پر و پرينءَ جو ڪو نه پيو مون،
پڙهيم نمازون، رکيم روزا، ذرو به حاصل ڪو نه ٿيو مون.

مذهبن ملڪ ۾ وير وروڌ، وڏمنسي پيدا ڪيو آهي. عوام
نه ڄهيو پر شيخ، پير ۽ بزرگ به مذهب جي عقيدن کي پلجي
ويا آهن. صرف ٻاهرين ڏيک ۾ پورا آهن.

سچل سائين اها حقيقي تصوير پيش ڪندي آکي ٿو:

مذهبن ملڪ ۾ ماڻهو منجهايا،
شيخي، پيري، بزرگي، بيحد ڀلايا،
ڪي نمازون نوڙي پڙهن، ڪن مندر وسايا،
اوڏا ڪين آيا، عقل وارا عشق کي.

سچل سائين هڪ مسلمان ٿي، ديني ريتين رسمن ۽ پاڪندي
ملائن ۽ مولوين تي طنز ڪري، اُن مان سندس جرئت ۽ نڊرتا
جو احساس ٿئي ٿو. هڪ هنڌ چوي ٿو:

ڪٿ ملا جي ٽوڙهه...

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ملن مولوين جي عوام کي ڪڏهن لڳائي رهيا آهن. سچل
انهن مولوين جي ٿي مخالفت ڪئي آهي.
شاهه لطيف شب ۾ ٻوليو، روزن نمـــازن ۽ ٻين مذهبي
عقيدن جي مخالفت ڪين ڪئي:

روزا ۽ نمازون اي پڻ چڱو ڪم،
او ڪو ٻيو فهم، جنهن سان پسڻ ٿي پرين جو.

پر سچل سائين ترديڪ ٿي پنهنجا خيال ظاهر ڪيا. قاضيءَ
کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

قاضي! سچ چوان مان توکي، ڇڏ مسائل مصلا،
آءٌ نه پيئون پڪ ٻريءِ، مور نـــه ٿيءُ تون ملا،
سچا حق نه حاصل تن، جي انهيءَ کـــان ٻلا.

مذهبي عقيدن موجب ڪو به ٻندو پاڻ کي الله سڏائي نٿو
سگهي مگر سچل سائين پاڻ پڇاڻي حق جـــو هوڪو هنيو.
سندس زماني ۾ ان ڪري ڪيترن ئي مولوين ملائن سندس
مخالفت ڪئي مگر هي ٻي پاڪ ۽ نڊر شاعر حقيقت چوڻ کان
هرگز ڪين هٽڪيو:

ڪلمي مونکي ڪين ڪيو، مـــورون مسلمان،
نڪي احمد موکليو، ڪو عرب کـــان ايمان،
سچو سو سبحان، پر آدمين ليکي آدمي.

اڄ جي سنڌ ۾ پڻ سچل سائين جـــو ڪلام رهنمائي
ڪري ٿو. اڄ ڪلهه ڌرم ۽ مذهب جي نالي ڪيترا نه واڳا ٿي
رهيا آهن! سچل جـــو روحاني روَيو ان ڏس ۾ اسان جي
سو نهپ ڪري ٿو:

هندو مومن هڪ ٿيو، ٻول نه ٻئي ڪنهن پل،
اڄ ڪلا اي گل، مير ماڙيءَ منصور جان.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

الله جي عاشقن يا قوم پرستن کي اڄ به سچل جو هيٺيون بيت للڪاري رهيو آهي:

جي هٿين عاشق ته پرسر ميڻهن محبت جو وساءِ،
ساهه جو سانگو ڪرين، تان پير هن پڙ م نه پاءِ.

هندو- مسلم اتحاد جو پيغام ڏيندي سچل سائين آکي ٿو:

ڪي مذهب من مان، ساجهر ساڙ سويل،
هندو مومن سان ملي، محبت جا ڪر ميل.

اڄ به ڇورڌاري نفاق ۽ ناسازيءَ جي فضا آهي! سچل سائين جو ڪلام اڄ به اسان کي اتفاق جو پيغام ڏئي ٿو:

وجهه اٿي وجهه پاڻ ۾، هيڪڙائيءَ جي هير.

اڄ جيڪڏهن دنيا ۾ اٿاٿ آهي ته عشق جي! پريم دواران ڪيترائي مسئلا حل ٿي سگهن ٿا. جنهن جي دل پريم سان ٽمٽار آهي سو ڪشاده دل ٿئي ٿو. هوُ سڀن کي پيار ڏئي ٿو. اڄ اهڙن فراخ دل وارن جي دنيا کي درڪار آهي. پريم ايشوري امانت آهي. سچل سائين آکي ٿو:

عشق امانت خاص الله جي، دل کي ڏي فراخي.

شاعر هندن کي به تاڪيد ڪري ٿو ته بلاشڪ جپ صاحب جو پاٺ ڪريو مگر ڦوڪ جي ڪپ سان نفرت جي ساهي کي ڪٽي ڇڏيو. صرف پاٺ پڙهڻ سان ڪجهه ڪين ٿيندو:

جپ صاحب جو جپ، تا گرنٿي گر مليٺي،
قربانئي ڪپ سان، ڪلفت پيو ڪپ.

اڄ جي اشانت، نفاق، نـاسازي، لڏ گولي، مذهبي ڪٽرپڻي جي فضا ۾ سچل سائين جو ڪلام اسان جي سونهپ ڪري ٿو!

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سچل سائينءَ برموڙا موجب هيئت جي لحاظ کان ابيات به چيا آهن نه علم عروض جي آڌار تي غزل به چيا آهن. سنڌي ڪافيءَ جي صنف اُبري بيٺي آهي. ڪافين ۾ سنگيت جو عنصر موجود آهي. صوفي نه سماع. سچل جو گهڻو ڪلام سماع ۽ مستيءَ واري حالت ۾ چيل آهي. انهن ڪري ئي نقاد سچل سائين کي ممتاز سنڌي گيتڪار ڪري مڃين ٿا.

غزل جي بحر وزن ۽ قافيه سان شاعر نباهيو آهي. سنڌي ڪلام ۾ رس رواني آهي، مزاج ۽ موسيقي آهي. شاعرائي اڏام ۽ خيالن جي گهرائي آهي. لفظي صنعتون ۽ معنوي صنعتون به سنڌي ڪلام ۾ موجود آهن.

تجنيس حرفي:

ورق وسارج وڃ جا، فارغ ٿين في الحال.

......

سچل ساري سڪ مان، گــاروڙي گيهي.

......

سارنگ سر سرائتا، ساجهري سور ســا.

......

وڃن وڪ وڌائي، وسڻ وس ڪيو.

Gul Hayat Institute

ورق مثنوي:

آهي ذوق شوق سهڻا! مونکي مدام انهنجو،
تن من سڀ تاراج ڪرڻ ٿيو ن، ڏيدن جو آهي هي دستور.

مٿين مصراعن ۾ ذوق، شوق، تن مـــن ورق مثنوي جا مثال آهن.

ورق سنگتي:

سچل ڪي ڪيو ساعت ساعت، حيرت هن حيران،
ڏِٺيءَ ڏِٺيءَ ۾ تال تماشا، چهچٽو چوڌار لڳو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

'ساعت ساعت'، 'ڳالهه ڳالهه' ورق سنگتيءَ جا مثال آهن.

تشبيهه:

موُن ۾ آهين تون، تو ۾ آهيان مان،
ٻئي باڊل سان، آهي جنهن سڄڻين.

......

نيم شبي مهتاب جان منهن ۾ ٻرن مشعلا.

استعارو:

لائي لاهوتين، ڏرم جي ڏوٽي.

......

پڻبٽين جي پڪان سان، زوري کن زيان.

......

ابرو ڪش، ڪمان، مارن مهتاجن کي.

پرليڪ:

ٻهر اُٺون جا لهر اُپئي ٿي مو ٽي اُيو مهران.

'ٻهر' الله جو ۽ 'لهر' ٻندي (جيوآتما) جو پرليڪ آهي.

ساقي ڏيج! سنڌي، سرڪ صراحيءَ مان ڪيڏي.

'ساقي' مرشد جو پرليڪ آهي.

مسجد ڇڏي ميخاني اندر، حاصل ڪيف ڪياسين.

'ميخانو' مرشد جي جاءِ پرليڪ آهي.

سچل سائين شاھ لطيف وانگر دوهـا - سورٺا، اڏ دوهـو اڏ سورٺو پڻ لکيا آهن.

سورٺو:

جي ساري ٻچان لوڪ تا گوندر وارو نه لهان،
ھھڙو پلو لوڪ، ڪنهين پاڳ پرائيو.

......

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سيندڌون جي سکن، نندين کونڌر کهورا،
ڏنم ڪاڳ ڏکن، هي سر سارو ست ۾.

هڪ دوهو ـ اڌ سورٺو:

هٽي هٽي هيچ تي هٽي تي هيٺي،
واهڙ ۽ وڻن ۾، تي واڱن وهيٺي،
سير اندر سهٽي، وڇاري وس ڪيا.

اڌ دوهو ـ اڌ سورٺو:

جيسين دل دلي سان ساهڙ ڪين سچو،
ڪچو نيس ڪچو، نا ساهڙ پڪس سير ۾.

سچل سائين جي شعر ۾ شانت رس مکيه آهي ۽ شرنگار رس گوڻ آهي. سچل سائين جي ڪلام پڙهڻ سان روح کي راحت اچي ٿي.

شانت رس:

محبوب ڳولي ڏس من ۾، معشوق ڳولي ڏس من ۾،
واهه ڪاريگر! ساز بڻايئه، ڪن فيڪون جي ڪن ۾،
بي فائدو بازار گهمين ٿو، گل ڦل باغ بدن ۾،
چوريءَ چوريءَ سير ڪرين ٿو، ننهنڪو چاند چمن ۾،
'سچل' سائين صحيح ڪري ڄاڻم، يار ڳڌيم ڪک بن ۾.

سنيوگ شرنگار:

ابرو ڪش ڪمان، مارن محتاجن کي،
پنبڻين جي پيڪان سان، زوريءَ ڪن زبان.

......

چبلين چلا، مون هڪيڙ يا منهن لـــي،
نيم شبي مهتاب جان، منهن برن مشعلا.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

وڻوڳ شرنگار:

ڪاڪ نہ ڪر ڪاري، سويا! لهہ سماءُ،
هيڪر هيڏي آءُ، موٽي منڊون آيون.

......

آهي او سيڙڙو تانهنجو، شب روز اکڙين ۾ ميان،
جاني سنڌ جاڳندي، آهي خواب ۾ بہ خيال هي.

......

روئي زارون زار، پرڙو لکيوم پرين ڏي.

سچل سائين جي ٻوليءَ ۾ ميناج آهي. سرائڪي، عربي ۽ فارسي لفظن جو سپاويڪ استعمال ٿيل آهــي. هي صاحب سنڌي آساسي شاعرن جي نہ موڙيءَ مان هڪ موڙي آهي. شاہ صاحب اونهو آهي تہ سچل اوچو آهي، اُڌاميو آهي. تصوف جا باريڪ نڪتا سهڻي انداز سان بيان ڪيا اٿائين.

مخدوم عبدالله:

مخدوم عبدالله سنہ ١٧٣٩ع ڌاري ٺٽي ۾ ميان عبدالقادر جي گهر ڄائو. سندس مامي ميان ابوالحسن کيس تعليم و ترتيب ڏني. هن صاحب 'ڪنزالعبرت' سنڌي ۾ لکيو. هن صاحب ان تصنيف ۾ ڪلمي، نماز، روزي، حج ۽ زڪوات بابت سنڌي نظم ۾ سمجهاڻي ڏني آهي ۽ نصيحت آميز نڪتا پڻ پيش ڪيا آهن. علم جي حاصلات لاءِ تاڪيد ڪندي شاعر چوي ٿو:

لکن ڪتابن ۾، ان پــر تــا علماءُ،
طلب ڪرڻ علم جي، اي فرض سڀن لي آهہ،
توڻي آهي مڙس سو، توڻي عورت ســا،
طلب العلم فريضة علي ڪل مسلم و مسلمة
چيو رسول خدا.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سندس اِي تصنيف 'قمر المنير' بــــ قابل ذکر آهي.
جنهن ۾ هن صاحب حضرت نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جو
نظم ۾ بيان ڪيو آهي. وزن بحر جي لحاظ ڪـــان سندس شعر
پکو پختو آهي. شاعر پنهنجي زماني جو آزمودو پيش ڪندي
چوي ٿو:

عادت ويئي احسان جي، منجهان ٿي ماڻن،
وڏا شڪ سين ڪـي، سرهي شيطانن،
مهر محبت الڏيو هيڪ نــــ منجهه هنين،
پيڙا ناهه پرت سين، منجهان محبتن.

مخدوم عبدالله صاحب جــــون پيون تصنيفون 'غزوات'
'شجاعت سيد انام' 'حضرت عمر رض جو اسلام آڻڻ' خلفاء
الراشدين' 'قصو شهادت حضرت امام حسين' مذهبي ادب
جي لحاظ کان ڪارگر تصنيفون آهن.

حضرت امام حسين جي شهادت ۽ ڪربلا جي جنگ ۾ سندن
فرزندن جي قرباني واري نظم جي پڄاڙيءَ ۾ شاعر چوي ٿو:

آخــــر ٿيندي تنهين، جيڪا رب رضــــا،
پسو جنهن پــو اوچتي، جاري ٿئي قضا،
دوست کهائي دشمنين هٿان، ڪرن ڪيئن پيا،
ڏئي پادشاهيون پيڪارن کي، اشراف ڪري ايرا،
ڪونه پروڙي ڪريم جو، اي علم حڪمتا.

مراد فقير:

مراد فقير روحل فقير جي پڙپوٽا جو شاعر هو. هي صاحب
امرڪوٽ سند جو رهاڪو هو ۽ ذات جو زنگيجو هو. فقير
روحل جڏهن ڪلهوڙن جي نوڪري ڇڏي، امرڪوٽ ويجهو

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com
Page # 147

پرماڻهه پٽ اچي وسائي، تڏهن مراد اُني روحل فقير جي ديدار لاءِ آيو. روحل فقير جو ديدار ڪندي سندس دل ۾ عشق جي آگ ٻري. هن ڪيس پنهنجي من ۾ مرشد ڪري مڃيو. روحل فقير جي ٻهراڻ عورت گذر ڪري ويئي، تڏهن مرادفقير ڪيس عرض ڪيو ته سندس ڀيڻ جو سڱ قبول ڪريو. مرشد، مريد مراد جي منٿ منظور ڪئي. ان مان ڪيس ٻه فرزند درياخان ۽ خدابخش ڄاوا. مراد فقير ساري عمر مرشد روحل فقير جي خدمت ۾ رهيو. مرشد جي صحبت ۾ هن کي روحاني رنگ لڳو. مراد سچل سائين جو همعصر هو. ميرن ڪيس زمين ڏهڪي طور ڏني. ميرن کي دعا ڪندي چيائين:

باري پروردگار، ڪيو وڻ ڪامل ڪڪاڙين جو،
ٺاريون ٺالهرن جون اُڀريون باغ بهار،
سي مرڪن شال مراد چوي سنڌ صوبا سردار،
جن کي ڏنو ڏيهه ڏاتار، مرڪائن خان خوشيءَ سان:

مراد فقير اٽڪل سنه ١٧٨٨ع ڌاري وڏي واليءَ سان وصال ڪيو. هن صاحب سنڌي، هندي، پنجابي ۽ فارسيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. فارسيءَ ۾ ته سندس مڪمل ديوان آهي. سندس شعر ۾ موسيقي ۽ ميناج آهي.

Gul Hayat Institute

مراد فقير ٻاڻ سڄاڻڻ تي زور ڏنو آهي. ٻاڻ سڄاڻڻ سان ئي محبوب جو مشاهدو ماڻي سگهبو. جي آتم ساڪياتڪار ڪن ٿا اُنهن ڪان سنساري ڳالهيون وسريو وڃن ٿيون. سي مالڪ سان ملي هڪ ٿي وڃن ٿا:

جن پروڙيو ٻاڻ ۾، وريو تن وصال،
وئي تن ڪان وسري، ڪايا مايا حال،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

مٺو ٿيو محبوب سان، ڪڇن قيل نہ قال،
سي ڪيڙا نينهن نهال، محبتي مراد چوي.

ڏٺيءَ جي حاصلات لاءِ ٻاهر ڀٽڪڻ جي ضرورت ڪين
آهي. شاعر سالڪ کي تاڪيد ڪندي چوي ٿو:

ماندي ٿيءُ م مراد چوي ڏيهہ نہ اٿي ڏور،
آهي هوت حضور، جي ڀيهي پاڻ نهارئين.

شاعر مراد پنهنجي اندر چاهي ٻاهر ساري دنيا ۾ ڍڪ ٿي
حبيب کي ڏسي ٿو:

جڏهن سر ساهہ سرير ۾، ڏٺن سوڻ و ساماڻو،
ڀت پٽ وائي هيڪڙي، سڀ راڻو ئي راڻو،
ٻڙ جي مون جيڏهن جاڻو، تہ پسو محب مرادچوي.

جيڪي گيان روپي گنگا ۾ ٽٻي ڏين ٿا تن لاءِ سنڌ
دل ئي دوارڪا آهي ۽ ڪايا ۾ ڪاشي آهي. اهڙا سالڪ نفس
کي نهوڙي تن ۾ ئي تيرٿ ڪن ٿا:

گيان گنگا دل دوارڪا، ڪايا ڪاشي جن،
سي پورب ۽ پڇم جا چا کي پنڌ پڇن،
ري تيرٿ ٿا تيرٿ ڪن، ماري من مراد چوي.

مراد فقير روحاني راهہ ۾ من مارڻ ۽ وحدت جي وات
وٺڻ لاءِ تاڪيد ڪندي چوي ٿو:

دنيا ڪارڻ دين کي ٿو ورسيو وسارين،
ڪٿي ٻازي ٻانورا، هٿين ٿو هارين،
ماري من مراد چوي، جي وحدت ڏي وارين،
تہ هوند جاڏي نهارين، تاڏي سڄڻ پسين سامهون.

ديونگي عاشقن لي طنز ڪندي مراد فقير چوي ٿو:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

Page # 149

ڪهڙي ڪهي سيڪو، ٻر رهڙي ڪين رهن،
ڏاٽ نہ ٻرجهن پانهنجي اُسا ٻڌيو ٻاٽ ٻڪن،
سي من ميرا مراد چوي اڪا ڪين اڪن،
لوڙي ڪوڙي مکر ڪن، تان ٻي ٻارين آهن ٻڌرا.

مراد فقير سنڌي استعارن ذريعي روحاني رمزون سليندي سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو:

چاڪي چت مراد ڪر گهاٽو مـــن گهماء،
ساري سرت نرت جا، ڏينهڪ ڏاند وهاء،
تہ ناري کڍ تن مون، سره صاف پيڙاء،
تهان پوء تون لاء، لڱين تيل لقاء جو.

مراد فقير سهڻي، سسئي، مومل، مارئي، ليلا جي ڪهاڻين سان وابستہ ڪـي بيت چيا آهن جن ۾ تمثيل سمايل آهي. شاعر مارئيءَ جي زبان ذريعي پنهنجي فيلسوفاڻہ خيالن جو اظهار ڪري ٿو:

عمر ڪر م مارڙ، پسي ڪوٽ ڪڇهريون،
هي سڪ سانگي، سومرا ڪين هلندءِ ساڙ،
هت وايون ويندءِ وسري، جت پاڪ پيچندءِ پاڙ،
تہ مونکي ميڙ اُماڙ، ماروئڙن مراد چوي.

سر سهڻيءَ جي بيتن ۾ شاعر سچن سالڪن جو بيان ڪندي چوي ٿو:

جن کي سيڻهہ سچ جي، سي ٿرهي ٿاٽ نہ ڪن،
ڪڏين نہ ڪاڙ ڪنيار جي، پيهلي ٿي نہ پلن،
رکي روح رضا ٿـــي، طالـــب تـــار تـــرن،
سي محبتي مـڙن، وڃي محب ساڙ مراد چوي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

مراد ٺٽِي جي ٻولي نَہ سنڌي آهي، جنهن ۾ ولايتي لفظن جو استعمال ڪين ٿيو آهي. هن صاحب ڪجھ ڪافيون بہ لکيون آهن جن ۾ موسيقي ۽ ميناج آهي. تجنيس حرفي ۽ استعارن جو بہ ٺهڪندڙ استعمال ٿيل آهي.

نورمحمد خستہ:

نور محمد خستہ ٺٽي جي شاعرن مان هو ۽ سچل سائين جو همعصر هو. اسد الله 'اسد' موجب هي ارڙهين عيسوي صديءَ جو هو ۽ شمشير شاهہ ڳوٺ جو وينل هو. هن صاحب محمد هاشم ٺٽوي جي مڪتب ۾ تعليم ورتي. هن صاحب سنڌي ۽ فارسيءَ ۾ شعر چيو آهي. سنڌس سنڌي شعر ۾ فارسي - عربي لفظن جو چڱو استعمال ٿيو آهي:

تا ٻرافگندي از رخ، تو نقاب،
عشق اُٿيو آفتاب لا ٻيو تاب،
تا ٻش حسن ٻيمثال سنڌ ٿي،
ٻره ڏيٺي وري ڪيو ٻيتاب.

حافظ عالي:

حافظ عالي بہ ارڙهين عيسوي صديءَ ۾ ٿي گذريو آهي ۽ نور محمد خستہ جو همعصر هو. هن صاحب بہ سنڌي ۽ فارسيءَ ۾ ڪافي ڪلام لکيو مگر سنڌس ڪتابن کي اڏوهي ڪائي چٽ ڪري ڇڏيو. هن صاحب پنهنجي اُستاد مومن اسلام ڪوٽيءَ جي شان ۾ قصيدو چيو، اُن جون ڪي مصراعون پيش آهن جن مان مرشد ۾ سنڌس عقيدتمنديءَ جو احساس ٿئي ٿو:

آه اسلام ڪوٽ ۾ منهنجو، مرد مومن مجاز جو مهندار،
ڪنهن نہ سڃاتو نہ ڪنهن سڃاتو جو، معرفت ۾ مٿي سنڌس مقدار،
سڪ وارن سبق سريو سالم، ٻرف وارن ٻسيو ٻراعون ٻار،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ميان چتن :

ميان چتن حافظ عاليءَ جو همعصر هو ۽ شمشير شاهه ڳوٺ جو ويٺل هو. هي ٺٽي جي شاعرن مان هو. هي نه صرف شاعر هو پر درويش پڻ هو. هن صاحب غزل، ڪافيون ۽ بيت چيا آهن. سنڌس شعر ۾ تجنيس حرفيءَ جو چڱو استعمال ٿيو آهي :

پراهون پرين، پيو نه پانڌ پرو،
سڪا سنڌ سيني ڪي سريو سرو،
ونيون واجهه ونجن وجهن واء واء!
ڪري قرب واڌوڙين ڌي ورو.
......
ڪو پرت ۾ ڪيو پتنگن پڇي،
رهيا رمز ۾ آڳ مهندان اڇي.

حافظ حاجي حامد:

حافظ حاجي حامد ١٨ عيسوي صديءَ ۾ ٺٽي ۾ محمد هاشم جي گهر تولد ٿيو. ماتا جي بيماريءَ سبب ننڍپڻ ۾ ئي نابين ٿيو مگر اڳتي هلي سندس اندر جون اکيون کليون ۽ ٻهڪندي شاعريءَ جي روشنيءَ سان روشن ٿيو. سندس حافظو تيز هو. قرآن شريف ياد ڪيائين. هي صاحب مدينه شريف ۾ ويو. سنه ١٨٠٢ع ڌاري هن دنيا مان لاڏاڻو ڪيو.

حامد صاحب علم عروض جي آڌار تي شعر و شاعري ڪئي آهي. سندس شعر ۾ رس ۽ رواني آهي، ٻولي به مٺڙي آهي. بحر وزن جي لحاظ کان سندس شعر پڪو پختو آهي. سندس غزل ۾ خيال جي بندش ۽ سلاسست آهي :

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ويا سب ويچ لائي وس، پريتم تون حال منهنجو پس،
نه ڏاهن کان ٿئي تو ڏس، اندر جـي اڱهائيءَ جو.

شاعر محبوب کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

آءُ اکڙين ٺار، وهلو ڪيم وچ،
دل گهريا دلدار، وهلو ڪيم وچ،
پير ڏي پنبڻين، اکيون اوطاق ڪر،
ٺان نرن نت ٺار، وهلو ڪيم وچ.

حامد صاحب جي شعر ۾ سوز ۽ درد آهي. هو پنهنجي اندر جا احساس شعر ۾ پلٽي ٿو:

محرم نه ڪو ٻه منهنجو هي سوز ڪنهن سڻايان،
اغيار سين اهو ڳجهه چو ئي پڌر نـــه پايان،
سانڍيو نه سگهان ٿـو، مشهور ٿـي محبت،
ٺٺون عشق ڪيو نظارو، لڳي پرت ڪيئن لڪايان.

شاعر جي من ۾ محبوب لاءِ ڪيڏي نــه محبت آهي سو سندس غزل جي هيٺ ڏنل بند مان ظاهر آهي. محبوب کي مخاطب ٿي چوي ٿو:

مٺو ڄاڻي مونکي، جي وڍيندين و ٺام،
پرين تو پڄاڻان حيائي حشر!

تجنيس حرفيءَ جو ٻه سهڻو استعمال ٿيل آهي:
منهن مثل مهتاب محبن، آه نسورو نور ميان.

......

وات وڏڪارين نڪو وائي نه رند،
پيڙهو پپ جو اهڙ اونڌو اهڙ.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مخدوم عبدالرحمان گرهوڙي :

مخدوم عبدالرحمان گرهوڙي صاحب سنه ١٧٣٩ع ڌاري تولد ٿيو. ڊاڪٽر دائود پوٽي موجب سندس وڏا اصل راجپوتانا جا هئا ۽ زماني جي گردش سبب راڄپور سنڌ ۾ اچي رهيا. لطف الله بدوي موجب گرهوڙي صاحب ٺرڙاڪر جي گرهوڙي ڳوٺ جو رهاڪو هو. سندس والد جو نالو سعدالله هو. هي صاحب پنهنجي دؤر جو اعليٰ علمدان هو. هي صاحب خواجه محمد زمان صاحب لنواريءَ واري جو معتقد ۽ مريد ٿيو ۽ اُن مان روحاني فيض حاصل ڪيائين. ڪجهه وقت مرشد جي درگاهه تي رهيو. مرشد جي وصال ڪرڻ بعد هي صاحب پنهنجي ڳوٺ ۾ واپس وريو. اُتي هي گهڻو وقت ڌڻيءَ جي بندگيءَ ۾ گذاريندو هو. سنه ١٧٧٨ع ۾ هي درويش رب جي راهه ڏانهن رمندو رهيو.

هن صاحب ڪيترا ئي ڪتاب تصنيف ڪيا جي اڄ غير موجود آهن. هن صاحب شعر و شاعري پڻ ڪئي. سندس ڪلام ٻن ڀاڱن ۾ ورهايل آهي، پهريون ڀاڱو شريعت سان تعلق رکي ٿو ۽ ٻيو ڀاڱو طريقت سان. هيئت جي لحاظ کان هن شاعر بيت لکيا آهن. انهن بيتن ۾ هن صاحب روحاني راز سليا آهن. ڌڻي تعاليٰ جي ثنا ڳائيندي شاعر چوي ٿو :

لا الله الا الله آهي هيڪڙو جو مو ڙڻي جوءِ،
سڀاڻڻ ۾ اُن سنڌي عقل جائزن هوءِ،
سيڪا صورت جوڙ تنهن پاڻ پراهون سوءِ،
سين ڌاران تنهن سري، ان ريءِ سري نه ڪوءِ.

اسلامي فيلسوفيءَ جي جهلڪ هن شاعر جي شاعريءَ ۾ ملي ٿي :

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

پل پل پوءِ پچار، ملڪ ۾ ميشاق جي،
ڪڪ پڻ ڪن اقرار، اسين پاڻها تون ڏٺي.

شاعر مرشد جي مهرباني محبتدي من کي سمجهائي ٿو:

مونکي مون پرين، ميرو ڏسي نه مٽيو،
پرين پلائي پانهنجي، ته عيب ڏسيو ڳجهڪن،
تون ڪنهن سندو آن، ديوانا در مٽين!

ڏٺيءَ جي حاصلات کان سواءِ هيءَ زندگي بيسود آهي:

ذارا پرين جي حياتي حيفاءِ.

الله تعاليٰ جي ملڪ جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

ملڪ پسين محبوب، جت عيش نه عيش جهاءِ،
سدا سارنگ تو وسي، نڪو ورڻ ڪو ماءِ،
مرض مورا ناهه ڪو، قحط جاءِ نه ڪاءِ،
موت محالي اتهين، وائي ويري ناه،
ڏک نه ڏٺي، آن ڏيهه ۾، سيڻي سرها،
سج ري سهائو ٿئي، ڪپهه ري ڪپڙا،
سيڪي ميسر سب ڪنهين ويلي وات نه ڪا،
وجهل آن وطن جي، مونکي مارئيو ماءِ.

الله جا سچا عاشق جيئري ئي پاڻ فنا ڪن ٿا ۽ سدائين خاموش رهن ٿا:

پاڻ پريان کي جن ڏنو تن وائي واٽ نه ڪاءِ،
وڃي هميڙي هڏا ويندا ويچارا،
جيئري جهان کان لاهوتي لڏيا.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

دنيوي ماڻهو نه مالڪ ڪان مال پدارت مڱن ٿا مگر جيڪي
هڪ دفعو دلبر جو ديدار ڪن ٿا سي طمع جو ترڪ ڪن ٿا :

منو مڱي لوڪ، ڪڙو مڱن ڪاپڙي،
جنين ڏٺو دوس، سي مورا مڱن ڪينڪي.

شاعر جيئن ۽ جڳت جو نهڪندڙ علامتن ذريعي ذڪر ڪيو آهي:

لهريون اڇليون وچليون، سمنڊ سداء آهه.

گروهڙي صاحب جي ڪلام ۾ سوز ۽ درد به آهي. پنهنجي
جانب جي جدائي جو دلسوز ايان ڪندي چوي ٿو :

جوڳي پنهنجي جوء ويا، ٿا جهڙ جڻن نيڻ جهمن،
سڏن ساميڻڙن جا، ٿا هنيڙي منجهه هرن،
سڄو مـوت مـگـن، اڻ ڪـنـا آرام لـيءَ.

فراق واري حالت جو دلسوز ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو :

جهڄان جهوريءَ ٽن جي، ڳلن سر ڳوڙها،
وري پاڙي پريان، ڪنهه پر مڙان ماه،
ساريون سڄڻ ڪي، قاڻان فراقا،
مـولا ميڙ غريب ڪـي، منو محبوبا.

گروهڙيءَ صاحب جي ڪلام ۾ تجنيس حرفي ۽ تشبيهن جو
چڱو استعمال ٿيل آهي.

محمد شريف راڻيپوري :

محمد شريف راڻيپوري مخدوم عبدالرحيم گروهڙيءَ جو معاصر
هو. سندس هڪ بيت ملي ٿو جنهن مان اندازو لڳائي سگهجي
ٿو ته هن صاحب چڱو ڪلام لکيو هوندو. شاعر پنهنجي دؤر
جي پونگي ۽ اي سمجهه ملائن تي طنز ڪندي چوي ٿو :

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

گھڻي خلق خـداء جـي ملن منجھائي
ملا چِٽِي تن کي جي وات پڙھن وائي،
اندر نہ آھن اکيون، سمجھہ نہ سيائي،
سچي کن نــہ سيڪا رکن ريائي،
پڙھي چون نہ پڌري معنيٰ مڙائي،
جيڪا ہو اِن دل ۾ سڙائن سائي.

مٿ مان ئي خرار جي خبر پوندي آھي. مٿين مصراعن مان شاعر جو بي باڪ نظريو ظاھر آھي.

سيد ثابت علي شاھہ:

سيد ثابت علي شاھہ سنہ ١٧٤٠ع ۾ ملتان ۾ جائو. ننڍپڻ ۾ سندس والد مـدارعلي شاھہ کيس تعليمي تربيت ڏنـي. سيد چراغ صاحب وٽ گلستان ۽ ٻيا ڪتاب مطالع ڪيائين. ھي صاحب مرشد جي ديدار لاءِ سيوھڻ سنڌ ۾ آيـو. جتي ھن جي صحبت مولوي مداح صاحب سان ٿي. شعر و شاعري لکڻ ۾ بہ سندس سونھپ مولوي مداح صاحب ڪندو ھو.

سيد ثابت علي شاھہ جي شھزادي محمدسرفراز ڪلھوڙي سان بہ گھاٽي دوستي ٿي ويئي. ٻنھي ساڳي اُستاد مولوي مداح صاحب کان شعر و شاعري سکيا. سيد ثابت علي شاھہ محمد سر فراز جي ثنا ۾ ڪيترا قصيدہ لکيا. جنھڪري کيس حاڪم طرفان انعام عطا ٿيا. سنہ ١٨١٠ع ڌاري ھن صاحب وفات ڪئي.

سيد ثابت علي شاھہ سنڌيءَ ۽ فارسيءَ ۾ مرثيہ لکيا آھن. مير فتح علي خان جي تعريف ۾ ’ظفرنامہ‘ لکيائين. ’سنڌي مرثيہ

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 157

چار جلد 'زيارت نامو' ۽ 'چٽڪ' (شعرن جو مجموعو) لکيا ائين.

سيد ثابت علي شاه، پهريون سنڌي شاعر هو جنهن علم عروض جي آڌار تي مرثيه لکيو:

شاعر ڳاڻ تي مرثيه لکڻ جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

مرثيه سنڌي اڳهين، هو ڪو نه اصلي سنڌ ۾،
جي ڪو هو ته پڻ نه هو مشهور هن ۾ ڪڏ،
مونکي چئين ثابت علي هي شعر سنڌي دردناڪ،
تون به سنڌي شعر ۾ ڪي چئج ماتم مرثيا.

مرزا قليچ بيگ سنڌس مرثين کي گڏ ڪري شايع ڪيو. ثابت علي شاه، ڪربلا جي جنگ جا واقعات نهايت ئي سهڻي ۽ دلسوز نموني پيش ڪيا آهن. ڪردارنگاري به اُيري بيٺي آهي. علم عروض جي ڄاڻ هئڻ سبب هن صاحب وزن ۽ قافيه سان به پوري ريت نباهيو آهي. مرثيه جي پهرين حصي ۾ دک درد هوندو آهي ۽ آخر ۾ رزميه (جنگ بابت) ذڪر ايندو آهي:

ڪربلا جي قتل جي ڪر ڪا خبر اي آسمان!
ڪٿي ڏٺءِ نيزن چڙهيا شاهن جا سر اي آسمان!
هي خدا جا قطب تارا عرش ڪرسي جا جواڻ،
هي رسول الله جا شمس و قمر اي آسمان.

مرثيه جو پهريون حصو:

ڏڙ رهيا رڻ ۾ سي جي ڪفنا دفن جا طالبو،
سي دفن ڏٺهون تين جڏهن ايندا سر اي آسمان،
ڏڙ ڀيارا رڻ ۾ جدا ۽ سر جلا و طلا جدا،
هن سفر هن رڻ وطن ڪنهن جي قمر اي آسمان!

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سندس شعر ۾ ويڙ رس، پيارڪ رس ۽ ڪروڻ رس جو ميلاپ آهي. لفظي ۽ معنوي صنعتون به استعمال ٿيل آهن سندس مرثين ۾ منظرڪشي به آهي.

عارف شاهه:

سيد عارف شاهه ڪامل درويش هو. هي صاحب دادو تعلقي جو وينل هو. مجازي عشق جي راهه تي هلندي حقيقي عشق جي منزل تي پهتو. هن صاحب ڪافي بيت لکيا مگر سندس تمام ٿورا ئي بيت ملن ٿا جن مان سندس شاعرانو تخيل جي ڪل پوي ٿي. شاعر پنهنجي محبوب جي سونهن جو بيان ڪندي چوي ٿو:

تلنگ تلهيرو نين، وڏ سورج ڪان سهڻا پرين،
ڪڙن نيڻ خمار مستان، مٿي نين نگهن،
سهڻ گڏي، ڪٽ ڪيسري، اهڙي روءِ رڻين،
عاقل 'عارف شاهه' چئي ايڏا آڏر آمين،
ذوقي سر زمين، هون گهر پرين آئيا.

شاعر کي پنهنجو معشوق آفتاب کان به وڌيڪ تجليدار لڳي ٿو. هو نه صرف سونهن جو سر چشمو آهي مگر عاقل ۽ فاضل به آهي. شاعر جو شاعرانو تخيل سندس بيت جي هيٺئين مصراع مان ظاهر آهي:

صدر ويل صدم کي سجاڳ پسي، قمر اختر ويا پرندا.

ماهتاب اسر جو جهڪو ٿيندو ويندو آهي مگر شاعر جو خيال آهي ته صدم کي سجاڳ ڏسي يعني معشوقا جي سونهن ڏسي چنڊ پوٺو پوندو ٿو وڃي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 159

سامي صاحب

سنڌي سنت ڪوين جي سرمور سامي صاحب جو جنم سونهاري سنڌ جي شڪارپور شهر ۾ شري ٻچومل لنڊ جي گهر ۾ ٿيو. سامي صاحب جو اصلي نالو چيٺنراء هو. سندس جنم ڪهڙي سن ۾ ٿيو ان بابت ودوانن جا جدا جدا رايا آهن. شري ڪوڙيمل ڪلناڻيءَ ۽ پروفيسر جيٺمل پرسرام سامي صاحب جو جنم سن ١٧٤٣ع ۾ ڄاڻايو آهي. محمد صديق ميمڻ سنڌ جي ادبي تاريخ ۾ پڻ سامي صاحب جو جنم سن ١٧٤٣ع ۾ ڏيکاريو آهي. سامي صاحب (شري چيٺنراء) جي پريوار مان مليل معلوميات مان معلوم ٿئي ٿو ته سندس جنم اٽڪل سن ١٧٣٠ع جي آس پاس ٿيو. شري چيٺنراء جو پتا شري ٻچومل ڌنوان ڌرمشٽ سنت سيوي صدقي سڄڻ هو. پريوار جي ڌارمڪ واتاورڻ ۾ بالڪ چيٺن جي پرورش ٿي، جنهن عمر ۾ وڌيو تنهن ودبا جي اپياس ۾ چاهه وڌائين. سندس سلوڪن مان ظاهر آهي ته هن کي نه صرف سنڌي ٻوليءَ جي ڄاڻ هئي، پر هندي، سنسڪرت، پنجابي ۽ فارسيءَ جي به پروڙ هئي. ڪيس وقت به وقت سنتن سٽپرڪن جو سنگ ملندو هو جن جي سنگ ۾ سنتن جي باڻيءَ جو پڻ اپياس ڪيائين.

شري چيٺنراء کي شادي ڪرائي ۽ متس وڌ يڪ جوابداري وڌي وئي، پر هي پيارو ڏنڊو ڏاڙهي ڪندي، نوڪري چاڪري ڪندي گهر گرهست ۾ رهندي صبر ۽ شڪر جو سبق سکيو. نماڻي مورت سدائين پيو نرندو هو. هن پياري جي من ۾ مالڪ جي ملڻ جي پياس پيدا ٿي. چت ۾ ويراڳ ورتي اڀري ٿي. اندر ۾ اڪ ٿي اڪير، آهيان وڃ سيبر کو پريتورڻ

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ستگرو ڪيون هار ماي جو پؤ ساگر جي پيڙ مان پار اُڪاري پريو پسائي. ستگرو ٻه ملي تو مالڪ جي مهر سان. آخر هن پياري ني دانار جي ديا درشٽي ٿي. ڪيس سامي مينگهراج صاحب، جو اُن وقت هڪ اُتم ٻرهمڻ ۽ وڏو وِدوان هو، ڪيس گرورپ ۾ پراپت ٿيو. شري چنڊراءِ ڏاڍي سڪ ۽ شرڌا سان ستگر سوامي مينگهراج صاحب جي سيوا ڪئي. صدق ۾ سڀ ڪجهه ستگرن کي سمپرڻ ڪيو. ايتري قدر جو اڳتي هلي جا هن ڪاوِيہ رچنا ڪئي، سلوڪ لکيا، اُنهن ۾ پنهنجي نالي جي بدران 'سامي' تخلص ڪم آندو. ڪن سلوڪن ۾ ٻانيڻ يا مينگهراج نالو استعمال ڪيو اٿائين.

شري چنڊراءِ ستگرن جي سنگ ۾ نہ صرف عملي آزمودا پراپا پر ڌارمڪ شاسترن ۽ سنتن جي ٻاڻيءَ جو ابياس ڪيو. هاڻ سنڌس ورتي وهنوار مان ورچجي پئي. هن يوگ ساڌنا جي ٻہ پروڙ پاتي ۽ آخر اڌياتمڪ گيان پراپت ڪيو. سرتي شبد سان جڙي. آتمڪ آنند جو اٿاهہ ساگر سنڌس انتهڪرڻ ۾ ڇوليون مارڻ لڳو. سنڌس اندر اُتيو کليو. هاڻي هي پيارو ستگرن جي سيوا ۽ سمرڻ سان گڏ سنڌيءَ ۾ سلوڪ لکڻ لڳو. ست پنجهٺ سالن جي عمر تائين هن کي سنتان ڪانہ ٿي. رب جي رضا تي راضي رهي پنهنجي پتنيءَ سان گڏ تيرٿن تي ويو. جدا جدا تيرٿن تي رٿن ڪندي شري چنڊراءِ ڪيترن ئي سنتن مهاتمائن جي سمپرڪ ۽ سنگ ۾ آيو. اُنهن سان گيان گوشٽي ڪيائين. ڪجهه وقت اچي امرتسر ۾ رهيو جتي هڪ پريوءَ جي پياري اوڌوت سنت جي صحبت مليس. اُن جي ٻـہ هن تي ڪرپا ٿي. امرتسر ۾ رهندي هن اُتي شري گروجن جي ٻاڻيءَ جو چڱو ابياس ڪيو. امرتسر ۾ رهندي ٻه هن سوين سلوڪ لکيا. هاڻ

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سنڌس مَن ۾ ويراڳ ورتي تمام وڏي ويڙهي ۽ وڏي ويڙهي ۾ پريو جي پياس. هڪ ڏينهن اُن اوڌوت سنت کيس چيو، "پيارا توکي نه پتر سنتان ٿيندي." شري چڱنراءِ ۽ سنڌس ڌرمپتني سنتن جو اهو وچن ٻڌي عجب ۾ پيا ڇاڪاڻ ته هو هن وقت ورڌ اوستا ۾ هئا . پر سنتن جو وچن ڪيئن ڪوڙو ٿئي. آخر اُنئي کين پتر سنتان ٿي. جنهن جو نالو گهنشيام رکيو ويو. ڪجهه وقت بعد هو پنهنجي آباڻي شهر شڪارپور ڏانهن واپس وريو. هاڻي هي پيارو سارو سمو سمرڻ ۾ سڦلو ڪندو هو.

گرهست ۾ رهندي هي پريوءَ جو پيارو ڪنول جي گل جيان رهيو. نيمي نماڻو، سرل چت، سادو سنتوشي سنتسيوي سهنشيل سنت، پاتو جنهن پنهنجو ڪنت، سنڌس جيون ٿي پيو باغ سنت.

سنه ١٨٥٠ع ڌاري هي پرماتما جو پيارو ساهتيه گگن جو ڌرو تارو نرليپ ۽ نيارو گيان جو روشن منارو سنسار جي ياترا سماپت ڪري برهمليِن ٿيو. سامي صاحب پنهنجي سلوڪن جو آمر ۽ آملهه خزانو سنڌين کي ڏنو. سنڌس منڙي باڻي هزارن جي راهه روشن ڪندي رهندي.

ڪاويه ساڌنا :- سامي صاحب ته جڏهن سنڌس ستگرن سامي مينگهراج صاحب ڪرپا ڪئي تڏهن سنڌس آنپو ڪليو ۽ پريوءَ جي وڏ يڪ ۽ وڏ يڪ پياس پيدا ٿي. سنڌس مَن جي مهراڻ ۾ برهم، مايا، جيو، جگت، مڪتي، ستگرو، سهاڳڻ وغيره بابت ويچارن جون ڇوليون اُٿڻ لڳيون جي سلوڪن جي روپ ۾ پرگهٽ ٿيون. سامي صاحب اهي سلوڪ پنن جي ڇنڪين تي ڳرمکي لپيءَ ۾ لکي مٽڪيءَ ۾ وجهندو ويندو هو. اهو

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

زمانو شهر ۾ جو زمانو ڪين هو ۽ نڪي وري ڇاپخانا هئا جو واڻي شايع ٿي سگهي. هن پياري گرو ۽ ڪان جو گيان حاصل ڪيو، سنتن ستپرشن، يوڳين اوڌون جي سنگ ۽ سمپرڪ جيڪي پاتو، اُهو پڙهڻي سلوڪن دوارا ڳاتو.

سامي صاحب سوين سلوڪ رچيا، سندس برهمڻن ٽيڪ ڪان پوءِ سندس لکيل چٺڪين جي ڪوچ ڪٺي وئي. ڪوئٽيا جي پريمي شري موليچند گياني ۽ سامي صاحب جا سلوڪ گڏ ڪري پرڪاشت ڪيا. راءِ بهادر ڪوڙيمل ڪلناڻي ۽ شري واڌومل موليچند پڻ سامي صاحب جا چونڊ سلوڪ سمجهاڻي سهت پرڪاشت ڪيا. پراپڪاري سيٺ پرسرام پارومل، سامي صاحب جا سلوڪ ٽن ڀاڱن ۾ ديوناگري سنڌي ۾ پرڪاشت ڪيا جن جي تيار ڪرڻ ۾ شري امرڏني مل جگتياڻي، شري ڏرمداس ڀڳلاڻي ۽ ڪن ٻين سڄڻن ڄفاڪشي ڪئي.

سنڌي جي بزرگ پروفيسر ايم. ايچ. ناگراڻي پڻ چاڪر ڪري سامي صاحب جا سلوڪ ٽن ڀاڱن ۾ پرڪاشت ڪيا آهن جن جي ودوتا پورڻ پومڪا لکي آهي، سنڌي جي مشهور معروف ماهر آلوچڪ پرنسپال ايل. ايچ. اجواڻي صاحب ان ڪان اڳ راج رشي ديارام گدومل، سنڌين جي رهنمائي رهبر دادا ساڌو ٽي. ايل. واسواڻي، پروفيسر جيٺمل پرسرام، شري ڪوڙيمل ڪلناڻي سامي صاحب جي سلوڪن تي عالماڻا ليک لکيا آهن. ڀاءِ شانتي شهاڻي وري سامي جي ڪن چونڊ سلوڪن جو انگريزي ۾ ترجمو ڪري "سانگ آف دي اسپرٽ" پستڪ پرڪاشت ڪيو. سنڌي جي اعلي ليکڪ پروفيسر ڪليان آڏواڻي ۽ سنڌي جي ٻرک ودوان پروفيسر ليکراج عزيز پڻ سامي صاحب تي پستڪ لکيو آهي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

گرو مهما :- سنت ڪوين جيان سامي صاحب بہ پنھنجي ستگرن جي ساراه جون سرڪيون پڙهيون آهن. سامي صاحب گروءَ جي گڻن جي واکاڻ ڪندي چوي ٿو تہ ستگر جهڙو سخي ڪو نہ سڄهي، جنهن منهنجي ذات پات پڇڻ بنا مون تي راضي ٿي مونکي اڌياتمڪ گيان ارٿات آتـــم ڏن ڏيئي ٻلڪ ۾ ٿي اڇاهہ ڪري ڇڏيو :

ستگر جهڙو شاهہ ڪو نہ ڏٺو سين ڪائهين،
پرچي ڏنو جنهن ٻور اي، آتم ڏن اٿاهہ،
نڪي پڇيائين ذات پات نڪي پڇيائين راهہ،
ڪري من اڇاهہ سامي ڇڏيائين ڇن ۾!

جڏهن مون تي گروءَ ديا جي درشٽي ڪئي تڏهن منهنجي من جا مونجهارا مٽي ويا. مانسڪ چِڪتاڻ ختم ٿي وئي. مالڪ جي مهر جو مينهن وسيو ۽ پريم جو پرواهہ وهيو، محبوب جو مشاهدو ماڻيو :

ستگر پرکـــہ سڄاڻ، رکيو هٿ مٿي ٿي،
مٽي ويئي من مون سامي ڪنڇاتـاڻ،
وسيو ميگهہ مهر جـــو پريا نينهن نياڻ،
اڇي ٻيئا ٻاڻ سنمکہ منهنجي سورين.

Gul Hayat Institute

سامي صاحب چوي ٿو تہ ستگر ئي مونکي آلما جي جوت جو درشن ڪرايو.

ستگر ڪرپا جي ورکا ڪري منهنجي انتهڪرڻ کي آباد ڪيو. جنهڪري اوديا (اگيان) اڏامي ويئي. دنيوي تاپ پڇر ڇڏي مان سشوپتيءَ جي سيج تي آرامي ٿيس :

ستگر لکائي آتم جوت اکين سان،
پدا ٻادل ڇل جـــي ورکا وسائي،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

اوڏيا ميل اندر ۾ رهي نہ رائي،
وڃائي وائي ساميءَ چڙهيو سيج تي.

ساميءَ جا دارشنڪ ويچار:- سامي صاحب سنڌ جو مهان ويدانتي ڪوي هو. هُو پاڻ ٿي پنهنجي سلوڪن ۾ چوي ٿو:

ويدن جي واٽي سنڌيءَ ۾ سٽايان.

سامي صاحب پنهنجي سلوڪن ۾ ويدانت جا فيلسوفاڻا ويچار پيش ڪيا آهن ۽ انهن کي سهڻي نموني پيش ڪرڻ لاءِ ڏهڪندڙ النڪار پڻ استعمال ڪيا آهن. سامي صاحب برهم، جيو، جڳت، مايا ۽ مڪتيءَ بابت جيڪي دارشنڪ ويچار ظاهر ڪيا آهن سي مختصر پيش ڪجن ٿا.

برهم:- سامي صاحب برهم جي ويا پڪتا جو ورڻن ڪندي چوي ٿو تہ پربرهم ساري سرشٽيءَ ۾ ورديمان آهي.

ويا پي رهيو وس ۾، ساڪي سرجنهار.

پرماتما اسان کان پري ڪين آهي. اسانجي اکين ۾ ئي اُن جون اکيون آهن، اسان جي دل ۾ ئي اُن جو ديرو آهي:

اکين منجهہ آهين اکيون عجيبن جون.

ست چت آنند برهم، جو سرو ويا پي آهي سو اسانجي اندر ۾ بہ موجود آهي. ان مام کي سامي صاحب هيٺ ڏنل سلوڪ ۾ سمجهائي ٿو تہ:

سامي گهر ۾ گهر لڌهن ۾ گهر اگهر ٿي،
من ۾ واٽيءَ ڪون پري اندرين اگو چر،
نرليپ نيارو نپ جان سدائين سيتر،
اهڙو ٻڌائي گروءَ ڏيکاريو گياٽ سان.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ٻھريون گھر اسٿول شرير ۽ ٻيو گھر سوکيم شرير ۽ ٽيون گھر ڪارڻ شرير آھي. اسٿول شرير ۽ سوکيم شرير آھي، اُن ۾ وري ڪارڻ شرير آھي. انھن ۾ اُھو اگھر چيتن آتما براجمان آھي. اُھو چيتن آتما اگوچر اروپ نرگڻ اڪار نرمل آھي. اُھو سروتر وياپڪ آھي، اھڙي چاڻ گروءَ جي گيان دواران ٿي ملي ٿي:

ڄگت ھر چيز ۾ دلبر جو درشن ڪري ٿو.
پورڻ ھڪ پرڪر، سامي ڏسي سڀ ۾.
پرم پرھم پرتکش روپ ۾ پرھمانڊ ۾ رمي رھيو آھي.
پرميشور پرتک، وياپي رھيو وس ۾.
رام روپي تن ارثات پرھم سيڻي ۾ وياپڪ آھي.
سڀ جي گھر آھي، پريم پدارت رام تن.

پرھ سرشٽيءَ جو نمت ڪارڻ ۽ آھي ته اُپادان ڪارڻ بہ آھي. اُھو ساڪي سرجڻھار ساري سرشٽيءَ ۾ ودمان آھي.

پرھم اگميہ آھي اگوچر آھي انمت آھي اُن جو انت ڪنھن ڪين پاتو آھي. سامي صاحب چوي ٿو:-

پرميشور جو پار ڪنھن پاتو ڪين ڪي.

ويدانت واڪيہ "ايڪو اھم بھو سيام" مان ھڪ آھيان ۽ گھڻائي روپ ڌاري ڪري جڳت ۾ رمي رھيو آھيان. پرھم پڻ پڻ روپڻ ۾ براجمان آھي. سيڻي روپ سندس ئي آھن. سامي صاحب چوي ٿو:-

آيو نــاگرنـــت ٻيگ ڌاري بازار ۾،
پانڻ چوي ٻيائيءَ جو ڪيڏي وينو ھت،
پاڻ واپاري وڻج ٿيو، پاڻ ڻارزي وت،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

رعيت راجا پاڻ ٿيو، ڪائر سور سپت،
پاڻ ڪنير آوي ٻٽيو، چڪ مٽي گهٽ مت،
پاڻ قول قل پتر ٿيو، پاڻ ڏار ٻج ٻت.
اندر ٻاهر دهه دسان کيلي گپت پرگهٽ،
ٻرڇي ڪولي پٽ، ڀسار لڳائي پاڻ کي.

ويدانت واڪيه ”سروم کلو اندم ٻرهم“ جي جهلڪ به هتي ملي ٿي. سڀ پاڻ ئي آهي- ظاهر يا باطن سڀ ليلا سندس ئي آهي. نرديشڪ به پاڻ آهي ته نائڪ به پاڻ.

نانا روپ رچي ڪري، سيڪه لکائن سار،
چيٽي ۽ ڪنڄر ۾، اٿي اونڪار.

ڪوٽي ۾ به اهو ٻرهم آهي ته هاٿيءَ ۾ به اهو ئي وياپڪ آهي. اُن کان سواءِ ٻي ڪنهن جي سٽا ڪانه آهي. آتما سوي پرڪاشي آهي. سڀ ۾ اُن جو پرڪاش آهي. نه اُن کي وايو سڪائي سگهي ٿو نه جل ٻوڙي سگهي ٿو، نه ڌرتي دٻائي سگهي ٿي نه ڪال اُن کي ختم ڪري سگهي ٿو، نه شستر ڪاٽي سگهن ٿا نه آگ جلائي سگهي ٿي. اِها ڄاڻ تڏهن پوي ٿي جڏهن جيو اوديا جي انڌڪار مان سچيت ٿي آتم ساکيا ٽڪاري ڪري ٿو.

جاڳيو جاڳائي اپروکه لکيو آتما
ڇيديو ڀيديو نه وڃي، پَوَن نه سڪائي،
جل نه ٻوڙي، ڌرتي نه دٻي، اگن نه جلائي،
نڪي ڪال کائي، ساميءَ پرڪاسي سڀ کي.

جيوَ:- سامي صاحب جيو سنبنڌي وڃار ظاهر ڪندي چوي ٿو ته جيو اگيان اوديا جي ڪري پاڻ کي پرماتما کان

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ٻري سمجهي ويٺو آهي. هوءَ ٻالڪ کي شرير سمجهي موهه ممتا ۾ مري رهيو آهي. هوءَ شرير ڌاري آهي نه شرير. هوءَ ٻالڪ پرماتما سروپ آهي. آتم جوت سدائين ٻٽي جرڪي. جنهنجي اکين تي اگيان جا پردا چڙهيل آهن. سو پنهنجي استول اکين سان اُن جوت جو درشن ڪري سگهي. جڏهن جيوَ تي ايشور ڪرپا ٿئي ٿي تڏهن ئي هو آتمڪ آنند پائي ٿو.

انٽي ٻهر ٻري ٿـــي انٻيءَ جوت انـدر ۾،
اندو ڏسي ڪينڪي نـــرمل نيڻ پـــري،
ديهه مٿي ٻالڪ کي، ممتا منجهه مري،
جي مالڪ مهر ڪري، ته سڪي ٿٽي سامي چئي.

جيو، ٻرهم کــي ٻالڪ کان ٻري سمجهي ويٺو آهــي سو ڪانونس ڪداچت دور ڪين آهي. جڏهن ستگرو گيان جي عينڪ ڏئي ٿو تڏهن اُن جي سهاري جــيو سهج چيتن جــو چمڪات ڏسي ٿو يعني ساڪي سروپ ٻسي ٿو ۽ پوءِ هو نرمل نرٻئي ٿئي ٿو ۽ هو آواگمن جي چڪر کان مڪت ٿئي ٿو:-

عجائب عئنڪ، سامي ڏني ستگروءَ،
ڏني لنهنجي آسري، ٻالڪ منجهه جهلڪ،
ٿيو نرمل نرڏڪ، ڪٽي جيءَ جنجير سڀ.

جو جيو گروءَ دواران مليل گيان ذريعي پنهنجي انتهڪرڻ جو شيشو صاف ٿو ڪري اُن کي ئي آتما جو آواز ٻڌڻ ۾ ٿــو اچي ۽ اُهو جيو پوءِ اندر ٻاهر سڀ جڳهه محبوب جــو مشاهدو ماڻي ٿو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڳرڳم جنهن کيو، شيشوشڪ اندر جو،
انيڻي آتم ديو جو لنهن ٻرالاءِ پيو،
اندر ٻاهر هڪڙو، ڏسي ڪين پيو،

چڙهن جيئن اوديا جي قاسي ڪٽي ٿو تڏهن هر هنڌ چانڊ
جو جلوو جمال پسي ٿو: سامي صاحب جي لفظن ۾:

ڪٽي اوديا قاس، سڀ گهٽ ڏسن سهڙين.

جڳت :- سامي صاحب جي ويچار ڌارا موجب هي جڳت اسٽ آهي. جيئن هن اسٽ جڳت کي سٽ سمجهي ان خاطر ٻاڙ کي ناحق پريشان ڪري رهيو آهي، پنهنجو اموليه سميو برباد ڪري رهيو آهي.

ست جاڻي سنسار کي ڪهڙي ٿئي خوار.

جيئو جڳت کي سچو سمجهي قرنن ۾ ڦاٿو پيو آهي. جڏهن هؤ اهم (هؤ مئه) جو تياڳ ڪري ٿو تڏهن سندس اکيون کلن ٿيون ته جو جڳت هن کي ست ٿي پاسيو، سو سندس ڪلپنائن جي ڪري ٿي. واستو ۾ جڳت مٿيا آهي. ڏهن ڏسائن ۾ پوماليا و ياپڪ آهي.

تياڳيو جنهن اهنڪار، تنهن سر ب تياڳ، ڪيو،
اندر ٻاهر ڏهه دسان، ڏسي ساڪــــي سار،
جاڻي سڀ سنسار، ڪلپت پنهنجي جي ٣ جي.

سامي صاحب فرمائي ٿو ته جڳن سپني جو وهنوار ست پاسندو آهي؛ سپني ۾ سپني کي ڪوڙو ڪونه سمجهندا آهيون لڱن اگيان جي ننڊ ڪري، قرنن ڪري اڻا هو ندي سنسار کي سچو سمجهي وينا آهيون. واستو ۾ جڳن سپني جي سرشٽي کي ڪا ستيتا، ڪا حقيقت ڪانهي، تيئن جڳت کي به ستيتا

Gul Hayat Institute

ڪاڻ آهي ۽ ننڍ وارو سپنو ننڍيو سپنو آهي ۽ هي وڏو سپنو آهي ۽ سامي صاحب جي لفظن ۾ :

اڻ هوندو سنسار، ڪلپت ڪري سڌ ٿيو،
جئن سپني ۾ سڌ ٿيو، نانا وڌ وهنوار.

مايا :- سامي صاحب انوسار مايا ئي جيو ۽ برهم جي وچ جدائي پيدا ڪئي آهي :

رولو وڌو رن، جدائيءَ جو جڳ ۾،
ماري منجهائي سڀ کي، ڏاري ناناون.

مايا پانت پانت روپن سان جيو کي آڪرشت ڪري ڪيس پرمائي ۾ پنيلائي ڇڏيو آهي، جنهنڪري جيو اَست کي ست سمجهي ويٺو آهي. غوطا کائيندا آهن درياه ۾. جيو اگيان جي ڪري بندا درياه جي غوطا کائي رهيو آهي يعني جڳت جي مٿيا پدارٿن کي سچ سمجهي ڪڏهن گهٽتين ۾ ڳري ٿو ته ڪڏهن هنبو چيون هڻي ٿو. ڪڏهن به پنهنجي اندر ۾ جهاتي پائي ڪو نه ڏسي ته جنهن آنند لاءِ هو ٻاهر پٽڪي رهيو آهي سو سويم آنند سوروپ آهي. جڏهن ڪيس پريپورڻ ستگر، اوديا جي ننڊ مان سجاڳ ڪري ٿو تڏهن هو پنهنجو پاڻ کي پڇاڻي آتمڪ آنند ۾ استٿت رهي ٿو. اهو سڀو ٻکيڙو مايا جي ڪري ئي آهي :

مايا پلائي وڌو جيءَ پرم ۾،
اڻ هوندي درياه ۾ غوطا نت کائي،
سامي ڏسي ڪينڪي منهن مڙهيءِ پائي،
ستگر جاڳائي ته جاڳي جڙي پاڻ سان.

سامي صاحب نانگ نوڙي ۽ سپني جي تمثيل پيش ڪندي مايا جو مٿيائڻ سڌ ڪيو آهي. جئن اونده ۾ نوڙيءَ کي نانگ

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سمجهندو ويندو آهي، ڀر روشنيءَ ٻيڻ سان نوڙي نظر ايندي ته
نانگ جو ڀرم دور ٿيندو آهي. سپنو ۽ سپني جا پدارٿ، سپني
جي دنيا ساڀيا لڳندي آهي، ڀر جڏهن اک کلندي آهي ته سپني
جا سڀ پدارٿ مٿيا پوت لڳندا آهن. تڏهن جيو جيسين اگيان
جي ننڊ ۾ آهي تيسين جڳت جا مڙئي پدارٿ کيس سچا پاسي
ٿا ڀر جڏهن ٿي جيو اوديا جي ننڊ مان بيدار ٿيندو، تڏهن ٿي
کيس سڀ جي جاڻ پوندي. جڏهن هرڻ مرو سٿل يعني بيابان ۾
واريءَ جي ڀير کي ڀريان پاڻي سمجهي سهڪندو سهڪندو
اُتي ايندو آهي ڀر پاڻيءَ جي نه هئڻ ڪري سندس پياس
پوري ڪانه ٿيندي آهي. وري ڀريان ٻئي واريءَ جي دڙي کي پاڻيءَ
جو تلاءُ سمجهي ڊوڙندو ڊوڙندو اُتي ايندو آهي ۽ اُتي به اُجايل
جو اُجايل رهي ٿڦندو رهندو آهي تڏهن جيو به جڳت جي مٿيا
پدارٿن کي سچو سمجهي رات ڏينهن پٽڪي پٽڪي سهڪي
سهڪي پنهنجي امولڪ جيون برباد ڪري ٿو. ٽنهنڪري سامي
صاحب مايا جي پرپنچ کان پري رهڻ لاءِ جيو کي تاڪيد
ڪندي چوي ٿو ته:-

ڏرين ڪوه پيار، سامي مايا موهه سان،
اٿي سڀ اوديا سنڌو، اڻ هوندو اسرار،
جڏهن نانگ نوڙيءَ ۾، سپني ۾ سنسار،
ڪر نه جيءَ خوار، مرگهه ترشنا جي جل ۾!

مايا ٿي هي سڀو ڪلپنا جو کيل رچيو آهي. انسان هن مايا
جي کيل کي سَت سمجهي ويٺو آهي. اها ڄاڻ ڪنهن ورلي
گروءَ جي پياري کي آهي ته هي سڀو مايا جو پسارو آهي:

مايا رچائي ڪوڙي راند ڪلپت جي!

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.